

Osada wczesnośredniowieczna i pozostałości osadnictwa z innych okresów na stanowisku 6 w Daniłowie Małym, gm. Łapy

Hanna Olczak, Dariusz Krasnodębski, Agnieszka Jaremek

Wstęp

Stanowisko usytuowane jest ok. 200 m na północ od zabudowań wsi Daniłowo Małe i ok. 700 m na północny zachód od drogi z Łap do Pietkowa (ryc. 1: 1). Położone jest w makroregionie Niziny Północnopodlaskiej, we wschodniej części Wysoczyzny Wysokomazowieckiej. Zajmuje spłaszczenie w obrębie falistej moreny dennej, od zachodu podcięte erozyjnie przez dolinę Szerokiej Strugi, natomiast od południa ograniczone wpadającym do niej niewielkim bezimiennym ciekim (ryc. 1: 2; 2; por. Kwiatkowski, Stepaniuk, Gajko, w tomie). Południowa krawędź wysoczyzny przylega do Bagien Filipy – rozległej równiny torfowej o genezie wytopiskowej, przez którą przepływa rzeczka Liza, ok. 4 km dalej uchodząca do Narwi. W odległości kilkuset metrów na wschód i południowy wschód od omawianej osady znajdują się stanowiska Daniłowo Małe 1 i 7 (por. Krasnodębski, Olczak, Wójcik, w tomie).

Stanowisko odkryte zostało podczas badań powierzchniowych prowadzonych wiosną 1984 r. (AZP 41-84/34). Jego istnienie potwierdzono w 1994 r. w trakcie prac przygotowawczych do udostępnienia trasy budowy gazociągu jamalskiego (Stankiewicz i in. 1994, s. 6 n.), a po raz kolejny zweryfikowano je dwa lata później (Krasnodębski 1999, s. 211 n.; 2000b, s. 22)¹. W trakcie ostatniego rozpoznania wykonano także serię wierceń, których celem było wstępne oszacowanie zasięgu występowania warstwy kulturowej i obiektów. W wyniku badań powierzchniowych pozyskano kilkadziesiąt fragmentów ceramiki pozwalających wiązać stanowisko z kulturą łuzycą (Maciejczuk 1995, s. 19; Dąbrowski 1997, s. 158, nr 100), liczne ułamki naczyń, których chronologię określono na okres od wczesnego średniowiecza do nowożytności, jak również pojedyncze zabytki krzemienne².

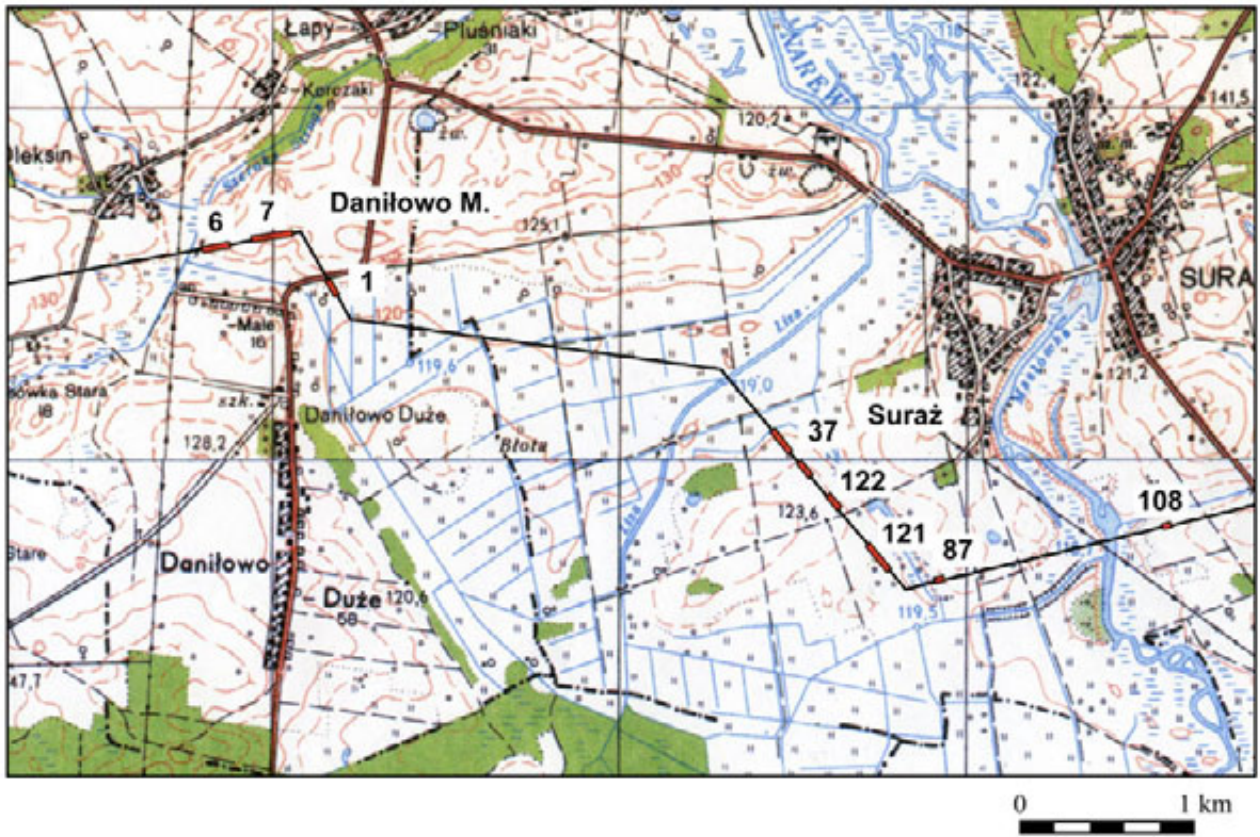
Ratownicze prace wykopaliskowe prowadzone były w dwóch etapach – w sierpniu i październiku 1996 r. oraz w czerwcu, lipcu i październiku 1998 r. Łącznie przebadano obszar o powierzchni ok. 30 arów, na którym odnotowano 181 obiektów osadniczych³ (ryc. 3). Pozyskano 2594 fragmenty ceramiki, 24 artefakty krzemienne, kilka narzędzi żelaznych i kamiennych, jeden przedmiot wykonany z poroża, a także ok. 140 kości zwierzęcych i ok. 30 bryłek polepy⁴.

¹ Na trasie budowy gazociągu stanowisko oznaczone zostało numerem 40.

² Karty AZP 41-84/34 z 1984 i 1994 r., przechowywane w archiwum Muzeum Podlaskiego w Białymstoku (dalej: MPB).

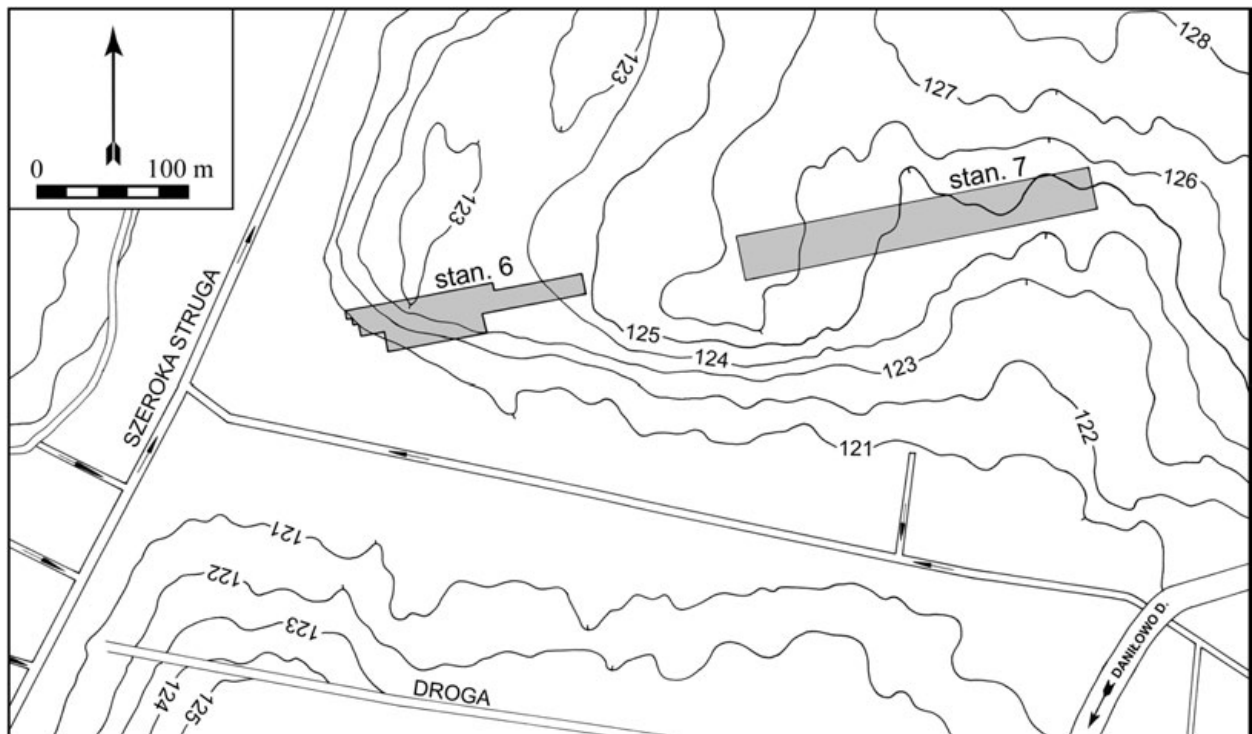
³ Katalogi jednostek stratygraficznych i ich zawartości zabytkowej znajdują się na płycie CD.

⁴ Kości zwierzęce opracował mgr Maciej Parzyszek (Parzyszek 2000b; 2002). Analizę gatunkową drewna i węgla wykonała mgr Maria Michniewicz z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie (Michniewicz 2000a; 2001), zaś analizę karpologiczną prof. dr hab. Mirosława Kupryjanowicz z Instytutu Biologii Uniwersytetu w Białymstoku (Kupryjanowicz 2002b; Krasnodębski, Kupryjanowicz 2006, s. 144–150, 162–167).

Ryc. 1.1. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Lokalizacja trasy przebiegu gazociągu oraz stanowisk przebadanych na terenie Daniłowa Małego i Suraża na podkładzie mapy 1:50 000. Oprac. Z. Tragarz

Fig. 1.1. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. Location of the route of the gas pipeline and sites excavated in the area of Daniłowo Małe and Suraż on the map at scale of 1:50 000. Made by Z. Tragarz

Ryc. 1.2. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Lokalizacja przebadanego obszaru. Rys. A. Piotrowicz, Z. Tragarz

Fig. 1.2. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. Location of the excavated area. Drawn by A. Piotrowicz, Z. Tragarz

Ryc. 2. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Widok ogólny stanowiska od strony południowo-wschodniej.
Fot. D. Krasnodębski

Fig. 2. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. General view of the site from the south-east. Photo by
D. Krasnodębski

Główna faza użytkowania stanowiska przypada na wczesne średniowiecze i wiąże się z funkcjonowaniem w tym miejscu osady wiejskiej. Poza tym stwierdzono obecność relikwów pochodzących z okresu wpływów rzymskich oraz poświadczających rolniczo-gospodarcze wykorzystywanie tego terenu w czasach nowożytnych. Nieliczne materiały zabytkowe wskazują też na sporadyczną aktywność ludzką na omawianym obszarze w epoce kamienia – prawdopodobnie w mezolicie i w neolicie (kultura pucharów lejkowatych lub kultura amfor kulistych), jak również w starszym okresie epoki brązu (kultura trzciniecka) i być może w późnym średniowieczu. Tylko niewielka część odkrytych obiektów zawierała materiały zabytkowe lub posiadała cechy – morfologiczne lub związane z charakterem wypełnisk – pozwalające na powiązanie ich z konkretnymi etapami użytkowania stanowiska. W przypadku ich znacznej liczby nie istniały wystarczające przesłanki do określenia chronologii, a na podstawie zaawansowanego stopnia postdepozycyjnego przekształcenia wypełnisk można jedynie przypuszczać, że pochodzą one z którejś z pradziejowych lub z wczesnośredniowiecznej fazy zasiedlenia.

Silna erozja, której w przeszłości podlegał najprawdopodobniej ten teren, związana z naturalnymi procesami stokowymi oraz intensywną działalnością rolniczą, spowodowała przekształcenie pierwotnych układów stratygraficznych i zniwelowanie górnych części większości obiektów. Ponadto intensywne użytkowanie we wczesnym średniowieczu i w okresie nowożytnym doprowadziło do całkowitego zniszczenia części starszych struktur. W wielu przypadkach uniemożliwiło to odtworzenie kształtów i rozmiarów jam oraz rekonstrukcję rozplanowania osad.

1. Stratygrafia

Obszar stanowiska pokrywała warstwa ziemi ornej (js. 28), o miąższości wahającej się od ok. 0,2 m w części wschodniej do ok. 0,4 m u podnóża zachodniego stoku wyniesienia. Pozyskano z niej 681 fragmentów ceramiki (por. CD, rozdz. 1). Najliczniej w zbiorze reprezentowane były materiały wczesnośredniowieczne (574 fragm.), ale odnotowano też ułamki naczyń z okresu wpływów rzymskich i z okresu nowożytnego oraz pojedyncze fragmenty późnośredniowieczne i ze starszej epoki brązu. Znaleziono także kamienny rozcieracz, fragment żelaznego noża oraz siedem wytworów krzemiennych, w tym neolityczną siekierę (Wawrusiewicz, w tomie). Poniżej warstwy ornej w środkowej części badanego terenu stwierdzono piaszczysty, a na skraju wschodnim gliniasty calec (js. 3), w który wkopana była większość obiektów (ryc. 4). Jedynie w partii zachodniej, na opadającym w stronę podmokłych łąk stoku, pod współczesnym humusem zalegały warstwy zawierające materiały zabytkowe (js. 242 i 487). Pierwsza z nich to piaszczysta ziemia o brązowo-czarnej barwie, z licznymi węgielkami, przepalonymi kamieniami i drobnymi grudkami słabo wypalonej polepy (ryc. 5). Jej przeciętna miąższość wynosiła ok. 0,15–0,25 m. Zarejestrowano w niej głównie ceramikę wczesnośredniowieczną, w liczbie 690 ułamków, ale odnotowano też materiały pradziejowe, m.in. garnek z okresu wpływów rzymskich oraz pojedyncze fragmenty naczyń późnośredniowiecznych. Ponadto z warstwy pozyskano kilka przedmiotów żelaznych, m.in. fibulę, haczyk i dwa noże oraz nieliczne krzemienie (por. CD, rozdz. 1 oraz Wawrusiewicz, w tomie). Na niewielkim obszarze (ok. 3 arów) pomiędzy warstwą 242 a humusem wydzielono nieco jaśniejszą, oliwkowo-brązową ziemię, o miąższości ok. 0,2 m (js. 487). Znaleziono w niej 23 ułamki ceramiki wczesnośredniowiecznej. Obie warstwy, zachowane jedynie na stoku wzniesienia, można interpretować jako spływowe, związane z zachodzącymi na stanowisku procesami erozyjnymi. Zawierały one materiały zabytkowe pochodzące ze zniszczonej warstwy kulturowej, pierwotnie zalegającej zapewne na całej powierzchni osady, jak również z górnych partii obiektów pradziejowych i wczesnośredniowiecznych. Warstwy te przykrywały stropy starszych jam, wkopane w nie były natomiast niektóre z obiektów nowożytnych.

Ryc. 4. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Widok ogólny środkowej części wykopu od strony zachodniej (badania z 1997 r.). Na pierwszym planie obiekty 44 i 60. Fot. D. Wach

Fig. 4. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. General view of the central part of the trench from the west (the excavations from 1997). The Features 44 and 60 in the foreground. Photo by D. Wach

Ryc. 5. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Widok ogólny wykopu od strony zachodniej (badania z 1997 r.). Na pierwszym planie spływowa warstwa 242. Fot. D. Wach

Fig. 5. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. General view of the trench from the west (the excavations from 1997). The flow layer 242 in the foreground. Photo by D. Wach

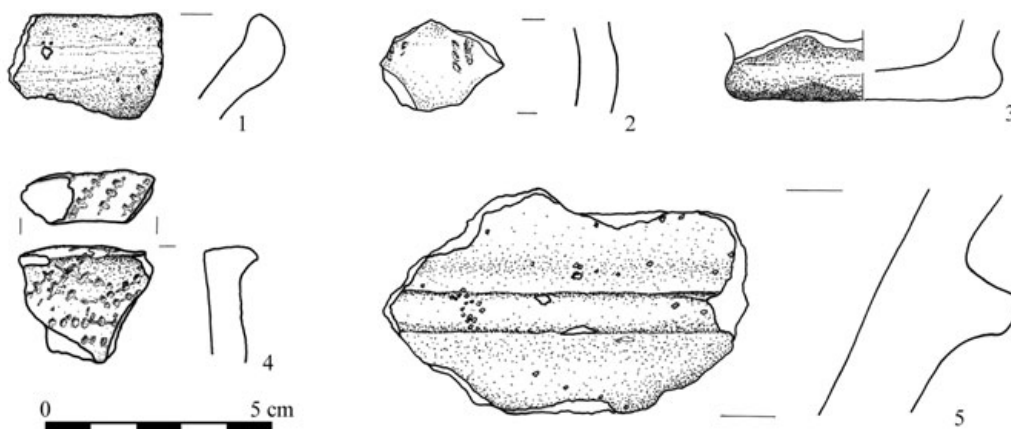
2. Ślady osadnictwa z epoki kamienia i brązu

Najstarsze uchwytnie archeologicznie ślady wykorzystywania tego miejsca pochodzą prawdopodobnie z mezolitu. Są to dwa rdzenie jednopiętowe, które z dużą dozą ostrożności można przypisać ludności kultury janisławickiej (Wawrusiewicz, w tomie, ryc. 2: 3, 4). Równie słabo udokumentowane jest osadnictwo neolityczne. Związana jest z nim znaleziona w humusie współczesnym krzemienista siekiera, odpowiadająca formom rejestrowanym na stanowiskach kultury amfor kulistych i pucharów lejkwatych (tamże, ryc. 1).

Nieliczny zbiór ceramiki świadczy o zapewne krótkotrwałym użytkowaniu tego obszaru w starszym okresie epoki brązu. Z fazą tą można łączyć 17 fragmentów naczyń (2 wylewy, 1 dno i 14 brzuśców), pozyskanych z humusu (6 fragm.), z warstwy spływowej 242 (2 fragm.) oraz z obiektów o młodszej (ob. 21, 244, 248 i 484) lub nieokreślonej (ob. 70 i 189) chronologii. Kilka okazów posiada cechy stylistyczne typowe dla materiałów kultury trzcinieckiej: fragment wylewu pokryty na krawędzi i brzuścu ornamentem tzw. drutu kolczastego (ryc. 6: 4), ułamek wylewu o pogrubionym brzegu (ryc. 6: 1), część grubościennego garnka z maszyną listwą plastyczną (ryc. 6: 5), brzusec zdobiony nacięciami lub odciskami przypominającymi odbicie sznura (ryc. 6: 2) oraz płaskie dno o średnicy ok. 6,5–7,0 cm i wyodrębnionej stopce (ryc. 6: 3). Pozostałe znaleziska to drobne i mocno zerodowane fragmenty środkowych partii naczyń, zbliżone do nich pod względem techniki wykonania. Charakteryzują się one zazwyczaj starannie wygładzoną, a tylko w jednym przypadku chropowatą powierzchnią zewnętrzną, o pomarańczowej, jasnobrązowej lub brązowej barwie, oraz jednolitymi przeła-

mami. Ich masa ceramiczna zawiera sztuczną domieszkę tłucznia, najczęściej gruboziarnistego, o przewadze białych ziaren. Opisanie ułamki naczyń występowały na terenie wykopu w dużym rozproszeniu, głównie w jego zachodniej i środkowej części. Z tą samą fazą użytkowania stanowiska związane być mogą również nieliczne krzemienie o cechach eksploatacji łuszczeniowej (Wawrusiewicz, w tomie, ryc. 2: 2, 6).

Osadnictwo ze starszego okresu epoki brązu, łączone z trzcinieckim kręgiem kulturowym, jest na obszarze północno-wschodniej Polski słabo rozpoznane wykopaliskowo, jednak coraz liczniejsze znaleziska z ostatnich lat świadczą o jego znacznym nasileniu (Dąbrowski 1997, s. 8–13, 105 i mapa 2; 2004, mapa 1; 2005, s. 61 n.; Wawrusiewicz 2011, ryc. 13; Pawlata, Wawrusiewicz 2012, s. 96–98). W bezpośrednim otoczeniu omawianego stanowiska, na obu brzegach Narwi, skupiało się kilka punktów osadniczych z tego okresu. Najbliższy z nich był zlokalizowany na oddalonym o ok. 100 m na wschód stanowisku 7 (por. ryc. 1: 2), na którym oprócz fragmentów ceramiki odkryto kilka jam (Krasnodębski, Olczak, Wójcik, w tomie). Kolejna osada kultury trzcinieckiej usytuowana była w odległości ok. 800 m na południowy wschód, na stanowisku 1 w tej samej miejscowości (Bokiniec 2002). Podobne materiały pochodzą również z pobliskich Grochów Starych, stan. 1, gm. Poświętne (Maciejczuk 1995, s. 19; Dąbrowski 2004, nr 1976), a przede wszystkim z licznych miejsc położonych na terenie Suraza, znanych zarówno z badań wykopaliskowych: stan. 37 (Olczak, Krasnodębski, w tomie), stan. 122 (Maciejczuk 2000), stan. 21 (materiały z badań autorów), jak i powierzchniowych: stan. 4, 26, 60, 61, 73 i 78 (Głosik, Kowalski 1974, s. 99; Maciejczuk 1995, s. 19; Dąbrowski 1997, s. 167; 2004, nr 2065; Pawlata 2008b, s. 113, 136 n., 146). Najbardziej charakterystyczny w opisywanym zbiorze jest fragment naczynia zdobionego ornamentem tzw. drutu kolczastego (por. ryc. 6: 4). Wzór ten jest rozpowszechniony na obszarze występowania grup kultury wschodniotrzcinięckiej: górnioniemeńskiej (rusakowickiej) (Lakiza 2004, s. 187 i ryc. 9: 1–3, 9–13, 15–17) i północnopoleskiej (Kryvaľčëvič 1995, ryc. 10: 3–6; 12: 2–5). W dorzeczu górnej Narwi i środkowego Bugu garnki o analogicznej dekoracji znalezione zostały na takich stanowiskach, jak Hieronimowo, stan. 9, gm. Michałowo (Gołębniak, Trzeciński, w tomie), Koryciny, stan. 5 i 6, gm. Grodzisk (Pawlata 2010, ryc. 5: 1) i Jeroniki, stan. 2, gm. Choroszcz (Wawrusiewicz 2011, ryc. 14: 6).

Ryc. 6. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Wybór ceramiki kultury trzcinieckiej: 1 – ob. 189; 2, 3 – humus współczesny; 4 – ob. 70; 5 – ob. 244. Rys. A. Błaszczuk, H. Olczak, K. Rygiel

Fig. 6. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. Selection of pottery of the Trzciniec culture: 1 – Feature 189; 2, 3 – topsoil; 4 – Feature 70; 5 – Feature 244. Drawn by A. Błaszczuk, H. Olczak, K. Rygiel

3. Osadnictwo z okresu wpływów rzymskich

3.1. Charakterystyka obiektów zagłębionych

Z tym etapem użytkowania stanowiska można łączyć dziewięć palenisk, charakteryzujących się obecnością kamiennych bruków (ryc. 7–11). Jedynie wypełniska kilku z nich zawierały nieliczne datujące materiały ceramiczne – ob. 23, 474, 476, 478, 480 (por. CD, rozdz. 2). Z pozostałych obiektów nie pozyskano zabytków z okresu wpływów rzymskich, ale ich morfologia, charakter wypełnisk i lokalizacja nie pozostawiają wątpliwości, że pochodzą one z tej samej fazy osadniczej. Znalezione w niektórych z nich pojedyncze fragmenty naczyń o innej chronologii należy uznać za wtórną domieszkę, wynikającą ze znacznego zniszczenia ich stropów.

W zachodniej części wykopu odkryto zespół ośmiu palenisk. Sześć z nich miało w planie kształty zbliżone do prostokątnych oraz płaskie lub lekko nieckowate dna: ob. 474, 476, 478, 480, 484 i 486 (ryc. 9; 10; 11: 2–5). Ich długość wynosiła od ok. 1,0 do ok. 1,45 m, a głębokość dochodziła do 0,25 m. Większość obiektów zorientowana była na osi wschód – zachód, równoległe do krawędzi wyniesienia. Nieco dalej na północny zachód od tej grupy zarejestrowano dwa kolejne paleniska (ob. 252 i 307), w odróżnieniu od wyżej opisanych koliste w planie, o średnicach odpowiednio ok. 1,4 i ok. 1,2 m (ryc. 8; 11: 1). Natomiast prostokątny obiekt 23 (ryc. 7) usytuowany był w odległości ok. 50 m na północny wschód od tego zespołu, co sugeruje, że w tym miejscu, już poza granicami przebadanego obszaru, może znajdować się następna grupa podobnych struktur.

Paleniska wypełnione były czarną ziemią, przesyconą węglami drzewnymi, które w dwóch przypadkach określono jako pochodzące z pni lub grubych konarów dębu. Część spalonego drewna charakteryzowała się zaawansowanym stopniem rozkładu, co wskazuje, że pierwotnie stanowić ono mogło elementy jakiejś konstrukcji (Michniewicz 2000a, s. 6 n.). W górnych partiach obiektów znajdowały się bruki ze średniej wielkości kamieni, z których większość była okopcona lub rozkruszona pod wpływem działania wysokiej temperatury. Odkryte w kilku paleniskach fragmenty ceramiki pochodzą na ogół z pojedynczych naczyń, noszących ślady przepalenia (por. CD, rozdz. 2). Wypełniska obiektów 474, 476 i 484 zawierały nieliczne szczątki roślinne: nasiona komosy i orzeszki szczawiu polnego (Krasnodębski, Kupryjanowicz 2006, s. 150 i tab. 4).

W pobliżu palenisk nie stwierdzono reliktów konstrukcji naziemnych w postaci dołów posłupowych czy skupisk polepy. Nie pozyskano też innych danych mogących pomóc w określeniu ich funkcji. Ze względu na prostokątne kształty, koncentrację w jednym miejscu i rzędowe ułożenie wzdłuż dosyć stromego stoku wyniesienia objekty te nawiązują do podobnych struktur znanych z innych stanowisk z okresu wpływów rzymskich, m.in. z terenu Mazowsza i Podlasia. Na obszarze dorzecza górnej Narwi paleniska odkryto na pobliskich osadach w Daniłowie Małym, stan. 1 i w Surażu, stan. 108 (Krasnodębski, Kupryjanowicz 2006, s. 143 i ryc. 6, 7), jak również w Klewinowie, stan. 12, gm. Juchnowiec Kościelny (Krasnodębski, Olczak 2002a), w Nowej Woli, stan. 7, gm. Michałowo (Gołembnik, Trzeciecki 1999b), w Jeronikach, stan. 2 (Rusin, Wawrusiewicz 2012, s. 117 n., 130) i w Białymstoku (Kryński 2007, s. 12 i ryc. 3, 10, 11; 2010, s. 56 n. i ryc. 6). W dorzeczu środkowego Bugu liczne objekty

tego typu przebadano na stanowisku kultury przeworskiej w Wierzychucy Nagórnej, stan. 3, gm. Drohiczyn (Perlikowska-Puszkarska 2002, s. 205). Zazwyczaj przyjmuje się, że podobne paleniska, położone na skraju osad, miały przeznaczenie gospodarcze i mogły służyć do obróbki żelaza (Woyda 2005, s. 157 n.) lub pozyskiwania węgla drzewnego (Kordecki, Okoński 1999, s. 208–211). W literaturze przedmiotu można znaleźć także inne próby wyjaśnienia ich funkcji (Gorzowska 2004; Skowron 2006, s. 43), jednak żadna z nich nie jest solidnie potwierdzona przez źródła. Na omawianym obszarze dotychczas tylko w przypadku stanowiska w Klewinowie stwierdzono ewentualny związek tych struktur z wytwórczością żelaza (Krasnodębski, Olczak 2002a). Natomiast podobne obiekty z Białegostoku i Jeronik zinterpretowane zostały jako paleniska powiązane ze strefami mieszkalnymi (Kryński 2007, s. 12; Rusin, Wawrusiewicz 2012, s. 130). Ze względu na odnotowanie w nich fragmentów przepalonych garnków można przypuszczać, że również obiekty z opisywanej osady wykorzystywane były przy jakichś czynnościach przydomowych.

Ryc. 7. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Palenisko 23 (warstwa 22) z okresu wpływów rzymskich, przecinające obiekt 281 (warstwa 280) o nieokreślonej chronologii. Fot. D. Wach

Fig. 7. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. The hearth 23 (layer 22) from the Roman period, cutting the Feature 281 (layer 280) of unknown chronology. Photo by D. Wach

Ryc. 8. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Palenisko 307 z okresu wpływów rzymskich. Fot. D. Wach

Fig. 8. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. The hearth 307 from the Roman period. Photo by D. Wach

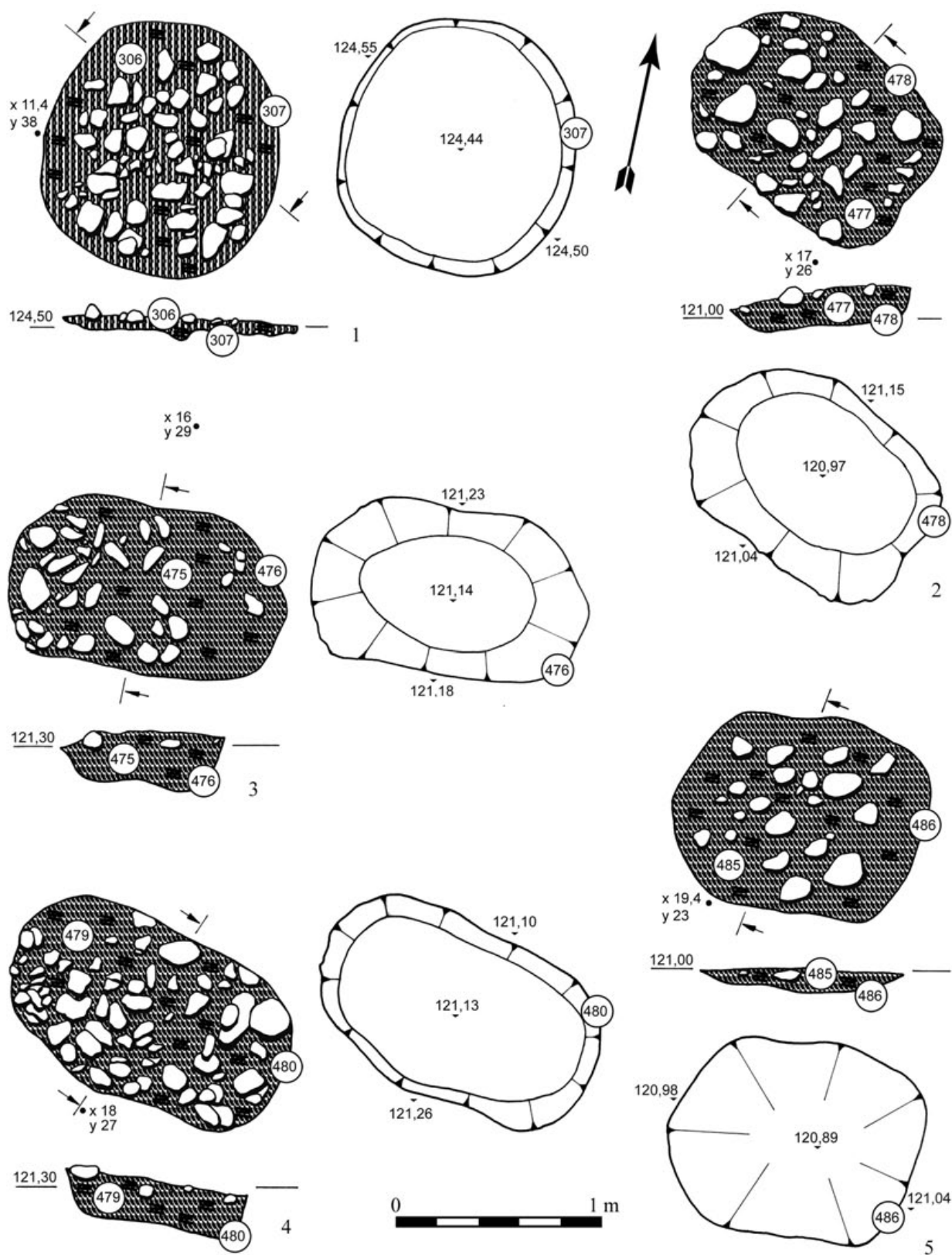
Ryc. 9. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Paleniska 476, 478 i 480 z okresu wpływów rzymskich.
Fot. O. Osaulczuk

Fig. 9. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. The hearths 476, 478 and 480 from the Roman period.
Photo by O. Osaulczuk

Ryc. 10. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Zachodni profil paleniska 480 z okresu wpływów rzymskich.
Fot. O. Osaulczuk

Fig. 10. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. East facing profile of the hearth 480 from the Roman period. Photo by O. Osaulczuk

Ryc. 11. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Plany i przekroje palenisk z okresu wpływów rzymskich: 1 – ob. 307; 2 – ob. 478; 3 – ob. 476; 4 – ob. 480; 5 – ob. 486. Rys. H. Olczak, A. Piotrowicz, J. Żero

Fig. 11. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. Plans and sections of hearths from the Roman period: 1 – Feature 307; 2 – Feature 478; 3 – Feature 476; 4 – Feature 480; 5 – Feature 486. Drawn by H. Olczak, A. Piotrowicz, J. Żero

3.2. Materiały zabytkowe

Ceramika naczyniowa

Materiały tej fazy obejmują częściowo zrekonstruowane naczynie oraz 179 fragmentów, z których większość pochodzi z zaledwie kilku wyrobów (ryc. 12; 13; 14: 2–8). Znalaziono je głównie w wypełniskach obiektów z tego okresu: ob. 23, 474, 476, 478, 480 (łącznie 109 fragm.), w warstwie spływowej 242 (garnek i 45 fragm.) i w humusie (23 fragm.). Dwa ułamki pozyskano również z wczesnośredniowiecznej jamy 374. Zbiór jest bardzo słabo zachowany, co przejawia się w znacznej fragmentacji i dużym stopniu zerodowania powierzchni naczyń. Ceramika z obiektów 23, 474, 476, 478, 480 jest wtórnie przepalona.

Wszystkie analizowane fragmenty pochodzą z wyrobów ręcznie lepionych, uformowanych z wałków lub taśm gliny żelazistej. W przeważającej większości przypadków surowiec schudzono tłuczniem kamiennym. Domieszka nie była dobierana starannie pod względem granulacji – często mieszano ze sobą w dowolnych proporcjach frakcje drobno- i średnioziarniste, rzadziej stosowano gruboziarniste. W przełamach kilku naczyń zauważono także obecność drobnego piasku, jednak wydaje się, że był on naturalnym komponentem gliny. Odmiernym składem masy ceramicznej charakteryzuje się tylko jeden wyrób (ryc. 14: 8), w którego ściankach oprócz tłucznia widoczne są małe otworki, wskazujące na użycie domieszki organicznej. W omawianym zbiorze przeważają fragmenty naczyń o powierzchni zewnętrznej w górnej części wygładzonej lub nawet polerowanej, w dolnej zaś – zazwyczaj począwszy od poziomu największej średnicy brzuśca – chropowatej (ryc. 12; 13: 1, 2, 5, 6; 14: 4). Ten ostatni efekt uzyskiwano zapewne przez obrzucanie lub obmazywanie ścianek roztworem rzadszej gliny, przy czym nie stwierdzono zwyczaju dodawania do niej większej ilości tłucznia. Wygładzanie, czasami obejmujące również wąski pas w części przydennej, z reguły było staranne i nadawało wyrobom błyszczącą powierzchnię. Niekiedy używano do tego celu twardego narzędzia, które pozostawiło wyraźne poziome smugi. Niektóre garnki zostały wygładzone na całej swojej wysokości (ryc. 13: 7). Z powodu przepalenia nie zawsze można określić pierwotną barwę powierzchni zewnętrznej naczyń – obecnie jest ona brunatna, czarnobrunatna, pomarańczowa lub jasnobrązowa. Wewnątrz ścianki większości egzemplarzy są dobrze wygładzone i mają barwę czarnobrunatną lub zbliżoną do zewnętrznej.

W analizowanym zbiorze zdecydowanie przeważają fragmenty tzw. ceramiki kuchennej – grubościennych garnków i dużych mis. Wyróżniono ich następujące typy:

1. Garnki tzw. jajowate, o zaokrąglonym brzuścu, krótkiej szyjce i lekko wychylonym wylewie, w górnej części starannie wygładzone, poniżej zaś chropowate. Reprezentujące ten typ zrekonstruowane naczynie ma 25 cm wysokości oraz 16 cm średnicy wylewu i 11 cm średnicy dna (ryc. 12; 14: 4), natomiast inny egzemplarz – ok. 17–18 cm średnicy wylewu i ok. 11 cm średnicy dna (ryc. 13: 6).
2. Wyroby o wyraźnie zaznaczonym załomie brzuśca, umieszczonym zazwyczaj wysoko, oraz krótkim, wyodrębnionym od szyjki i wychylonym na zewnątrz brzegu. Ścianki jednego dobrze zachowanego okazu o tym kształcie, o średnicy wylewu ok. 20 cm, a dna ok. 8 cm, są wygładzone na całej wysokości (ryc. 13: 7).
3. Naczynia o wydzielonej pionowej szyjce i zapewne zaokrąglonym brzuścu, prawdopodobnie wygładzone na całej powierzchni (ryc. 14: 5).

4. Duże misy o średnicy ok. 18 i ok. 20 cm, o wyraźnie zaznaczonym załomie brzuśca i nachylonym do wewnątrz, ukośnie ściętym wylewie. Ich ścianki są w górnej części bardzo starannie wygładzone, poniżej zaś chropowate (ryc. 13: 1, 2).

Pozostałe fragmenty tworzące omawiany zbiór dostarczają niewielu danych umożliwiających określenie form naczyń. Mocno zniszczony okaz znaleziony w humusie to przypuszczalnie górna część kubka, o średnicy ok. 14 cm i przytwierdzonym pod krawędzią uchu (ryc. 14: 8). Inny drobny ułamek brzegu może pochodzić z małej miski (ryc. 14: 2).

Zasób wątków zdobniczych jest bardzo skromny. Garnek z paleniska 480 dekorowany jest głęboko rytym wzorem o kształcie kratki (ryc. 13: 7); pojedynczy fragment ceramiki o takim samym motywie odkryto też w warstwie 242. Słabo zachowany ornament ryty widnieje również na powierzchni naczynia z obiektu 478 (ryc. 13: 6).

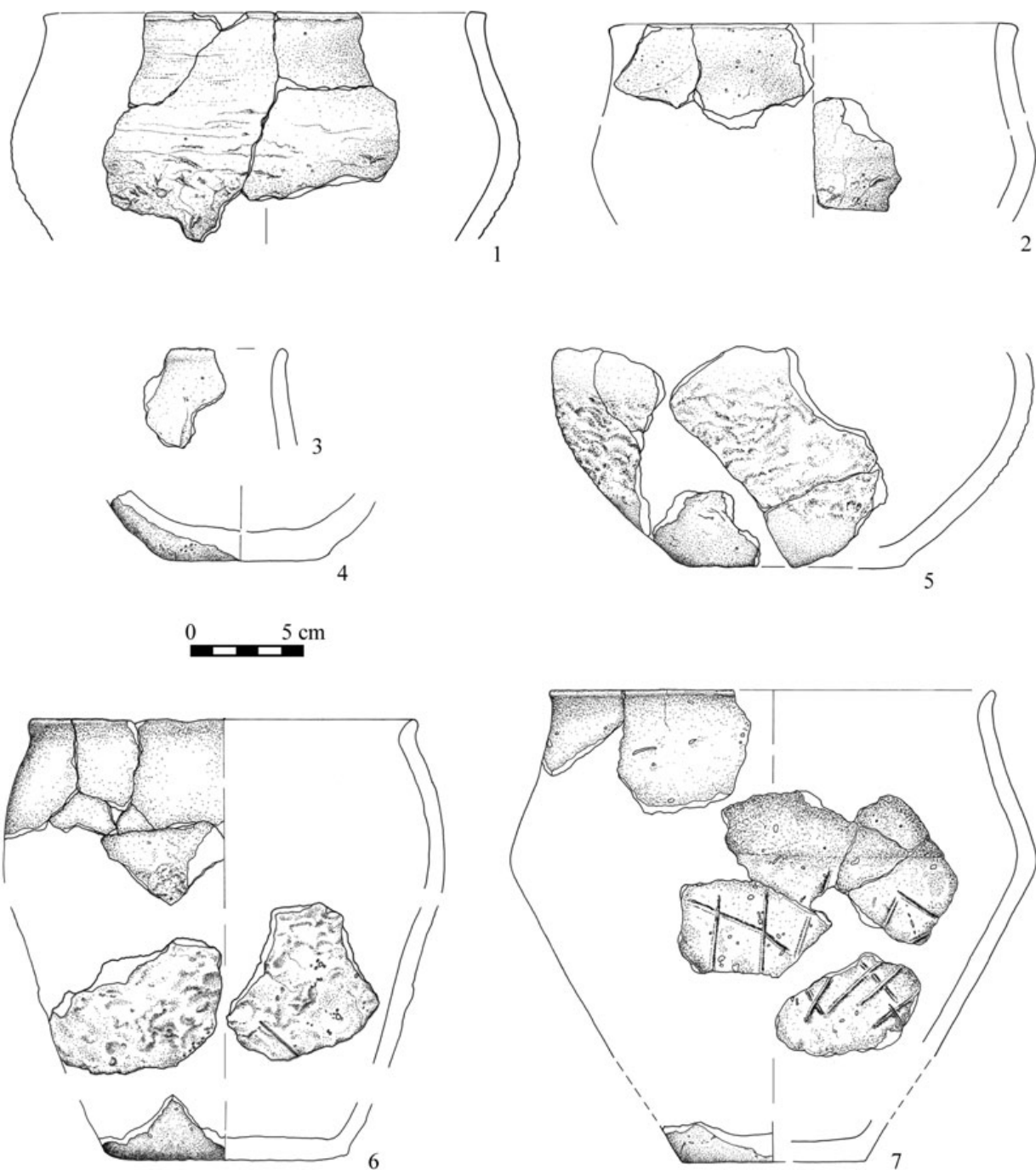
Zabytki żelazne

Z warstwy spływowej 242 pozyskano fragment fibuli z podwiniętą nóżką (ryc. 14: 1), należącej do grupy VI według O. Almgrena (1923). Jej kabłąk ma czworokątny przekrój, o zachowanej długości 4,2 cm. Przedmiot został znaleziony w pobliżu paleniska 307.

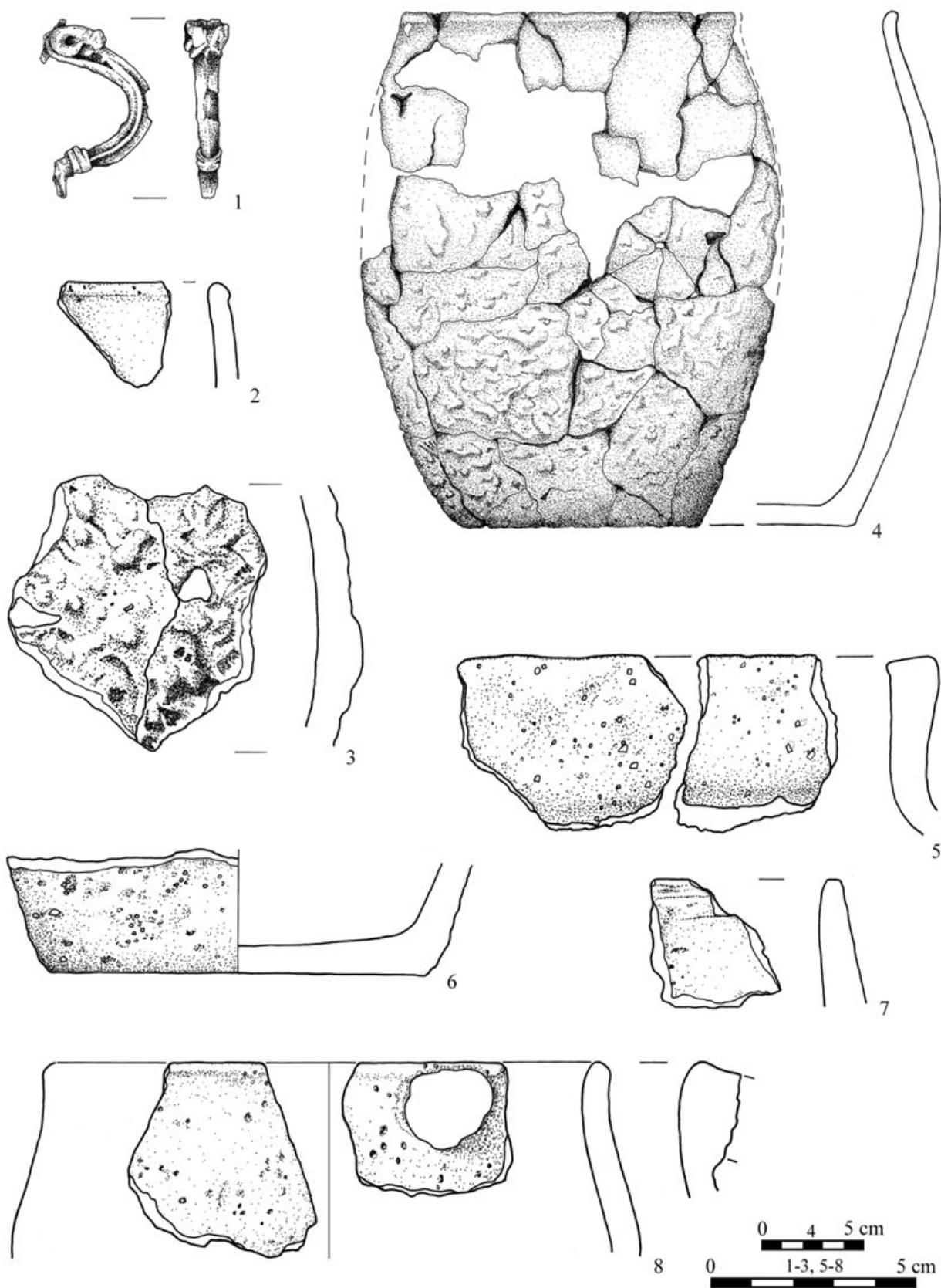
Ryc. 12. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Naczynie z okresu wpływów rzymskich odkryte w warstwie 242. Fot. M. Gmur

Fig. 12. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. Vessel from the Roman period discovered in the layer 242. Photo by M. Gmur

Ryc. 13. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Wybór ceramiki z okresu wpływów rzymskich: 1, 2 – ob. 23; 3, 4 – ob. 474; 5 – ob. 476; 6 – ob. 478; 7 – ob. 480. Rys. A. Błaszczyk, H. Olczak, K. Rygiel

Fig. 13. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. Selection of pottery from the Roman period: 1, 2 – Feature 23; 3, 4 – Feature 474; 5 – Feature 476; 6 – Feature 478; 7 – Feature 480. Drawn by A. Błaszczyk, H. Olczak, K. Rygiel

Ryc. 14. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łąpy. Wybór zabytków z okresu wpływów rzymskich: 1-6 – w. 242; 7, 8 – humus współczesny (1 – żelazo, 2-8 – ceramika). Rys. H. Karwowska, A. Błaszczuk, H. Olczak, K. Rygiel

Fig. 14. Daniłowo Małe, Site 6, Łąpy commune. Selection of artefacts from the Roman period: 1-6 – layer 242; 7, 8 – topsoil (1 – iron, 2-8 – pottery). Drawn by H. Karwowska, A. Błaszczuk, H. Olczak, K. Rygiel

3.3. Chronologia i przynależność kulturowa

Przy ustaleniu chronologii tej fazy osadniczej najbardziej pomocna jest wspomniana już żelazna zapinka z podwiniętą nóżką. Określenie przynależności kulturowej i precyzyjnego datowania tego okazu utrudnia jednak jego zły stan zachowania. Jest to prawdopodobnie fibula jednodzielna, zbliżona do typu AVI-158 lub pochodnych⁵. W grupie maśłomęckiej zabytek o podobnym rombowlastym kształcie został wydzielony jako wzór ZM-68 (Kokowski 1995, s. 14 i ryc. 2: u). Fibule tego typu mają szeroką chronologię i na obszarze wschodniego *barbaricum* występują od fazy C_{1A} do fazy D₁ późnego okresu wpływów rzymskich (Godłowski 1974, s. 23–30, 37–41; Nowakowski 2001; Mączyńska 2009, s. 73 n.). Surowiec, z którego został wykonany omawiany okaz, sugeruje jego związek raczej z kręgiem kultury przeworskiej niż wielbarskiej. W literaturze przedmiotu zwraca się jednak uwagę, że na obszarze wschodniego Mazowsza i Podlasia żelazne egzemplarze z podwiniętą nóżką często notowane są również w kontekście wielbarskim (Nowakowski 2001). W strefie E wykonane z tego surowca fibule grupy VI (głównie A161–162) lub ich elementy zarejestrowano na kilku stanowiskach, na których są datowane począwszy od fazy B₂/C₁–C_{1a} do C₂ (Nowakowski 2001, s. 141; Gładysz 1998, s. 48 n., tab. 1 i mapa 10). Z dorzecza górnej Narwi znana jest żelazna zapinka kuszowata z podwiniętą nóżką (A161–162), znaleziona na wielokulturowym cmentarzysku w Hryniewiczach Dużych, gm. Bielsk Podlaski (Andrzejowski 1999, s. 39 i ryc. 9: A1). Obecność ozdób z żelaza na stanowiskach wielbarskich wschodniego Mazowsza i Podlasia tłumaczy się szczególnie bliskimi kontaktami ludności tej kultury z przedstawicielami wschodniej strefy kultury przeworskiej, a nawet czasową koegzystencją obu jednostek kulturowych na tych obszarach (Andrzejowski 1999, s. 39 n.; 2005, s. 117–119; Nowakowski 2001, s. 140).

Pozyskana ze stanowiska ceramika to jednolity technologicznie i stylistycznie zbiór, o cechach materiałów z okresu wpływów rzymskich, niemający jednak wyraźnych wyznaczników kulturowych. Garnki z warstwy 242 oraz palenisk 478 i 480 (ryc. 12; 13: 6, 7; 14: 4, 5) pod względem formy odpowiadają zarówno przeworskim naczyniom grupy V według T. Liány (1970, tabl. II: 15–17, 19, 20), jak i egzemplarzom wielbarskim IB–ID w klasyfikacji R. Wołągiewicza (1993, s. 12 n. i tabl. 2–4). Natomiast okazy z obiektu 23 (ryc. 13: 1, 2) najbliższe analogie mają w dużych misach kultury wielbarskiej grupy VIC (Wołągiewicz 1993, s. 15 i tabl. 19: 3, 4). Ornament rytymi liniami jest wątkiem o szerokim zakresie chronologicznym, typowym dla wytworów obu wymienionych jednostek kulturowych.

Naczynia o podobnych kształtach pochodzą z pobliskich stanowisk Daniłowo Małe, stan. 1 i Suraż, stan. 7/125. Na pierwszym z nich znaleziono m.in. ułamki mis o cechach wyrobów fazy cecelskiej kultury wielbarskiej (Bokiniec 2002), jak również fragment małego garnka, którego forma i ornamentyka nawiązują do egzemplarza z paleniska 480 (por. ryc. 13: 7). Natomiast w Surażu odkryto m.in. naczynie o wyraźnym załomie brzuśca i esowatym wylewie, fragment dwustożkowatej misy oraz ułamki zdobione wzorem o kształcie kratki (materiały z badań autorów). Misy o podkreślonym załomie brzuśca, w górnej części wygładzane, a poniżej chropowate, pozyskano też z cmentarzyska w Drohiczyń-Kozarówce, gm. Drohiczyn (Dąbrowska 1978, tabl. II: 6) i ze stanowiska 8 w Nowej Woli, gm. Michałowo (Gołemb-

⁵ W określeniu typu zabytku pomógł nam dr V. Belâvec, któremu niniejszym składamy serdeczne podziękowania.

nik, Trzeciecki, w tomie, ryc. 10: 1, 2, 4; 11: 11). Zbliżone formy, ale o gładzonej powierzchni, odnotowano na cmentarzysku w Brulinie-Koskach, gm. Czyżew (Kempisty 1968, ryc. 61; 67: c). Garnek o jajowatym kształcie (por. ryc. 14: 4) znajduje analogie wśród materiałów z cmentarzyska Brześć-Trišin na Białorusi, jednak tamtejsze egzemplarze są nieco bardziej przysadziste (Kuharenko 1980, tabl. VI, grób 1: e; IX, grób 16: a; XIII, grób 37). Podobny okaz odkryto również w Jasionowej Dolinie, gm. Janów (Jaskanis 2012, tabl. 40, jama grobowa 2: 1). Naczynia o dwustożkowatym brzuścu i wyodrębnionej górnej części, zbliżone do wyrobu z paleniska 480 (por. ryc. 13: 7), znane są ze stanowisk grupy masłomeckiej (Kokowski 1995, s. 17 i ryc. 6: a), a ponadto z Brześcia (Kuharenko 1980, tabl. XII, grób 18: a; XIX, grób 65: v) i z Brulina-Kosek (Kempisty 1968, ryc. 12: c, grób 7). Z dwóch ostatnich cmentarzysk pochodzą też egzemplarze o dolnej części zdobionej niestarannym ornamentem rytym (Kempisty 1968, ryc. 36: a, grób 22; Kuharenko 1980, tabl. XIX, grób 62: b). Ze względu na technikę wykonania analizowane materiały można przyrównać także do ceramiki z pobliskiej osady 108 w Surażu (Krasnodębski, Olczak 2002b)⁶.

Podsumowując ten etap zasiedlenia stanowiska należy stwierdzić, że większość obiektów tworzyła zwartą grupę, usytuowaną na jego południowo-zachodnim skraju. Jak już wspomniano, lokowanie palenisk na obrzeżach terenów zasiedlonych jest dobrze potwierdzone w przypadku osad kultury przeworskiej, dla których charakterystyczny jest podział na część mieszkalną i gospodarczą (Michałowski 2003, s. 108 n., 148; Skowron 2006, s. 32–35; Krasnodębski i in. 2011). Brak w innych miejscach przebadanego obszaru wyraźnych relikwów obiektów mieszkalnych, wskazujących na trwały charakter osadnictwa, można tłumaczyć intensywnym użytkowaniem w późniejszych okresach oraz erozją powierzchni, które zapewne doprowadziły do zniszczenia starszych struktur. Być może ich pozostałością są niektóre spośród mało charakterystycznych i płytkich obiektów o nieokreślonej chronologii (por. rozdz. 6.1).

Na obszarze dorzecza górnej Narwi materiały z okresu wpływów rzymskich znane są głównie z cmentarzysk oraz z badań powierzchniowych lub przypadkowych odkryć. Przyjmuje się, że bardzo rozproszone osadnictwo przeworskie pojawia się na tych terenach późno, bo dopiero w fazie B₂ okresu wpływów rzymskich (Andrzejowski 1999, s. 46 n., ryc. 14 b). Nielicznymi rozpoznanymi wykopaliskowo stanowiskami tej kultury są położona w pobliżu Daniłowa Małego nekropola w Zawykach, stan. 1, gm. Suraż (Jaskanis 1962) oraz osada w Jeronikach, stan. 2 (Rusin, Wawrusiewicz 2012). Znacznie lepiej potwierdzone jest w regionie osadnictwo wielbarskie. Jego początki na tym obszarze przypadają najprawdopodobniej na podokres B_{2c}–B₂/C₁, a zanik następuje w fazie D okresu wpływów rzymskich (Andrzejowski 2005, s. 117–119 i ryc. 3). W najbliższym sąsiedztwie omawianego stanowiska zlokalizowana jest osada Daniłowo Małe, stan. 1, natomiast ok. 2 km dalej na południowy zachód znajduje się cmentarzysko kurhanowe w Grochach Starych, stan. 1, z pochówkami typu rostołckiego (Rusin 1998b; 1999; 2005). Kolejna nekropola tego typu to położone w odległości ok. 18 km na północny wschód od Daniłowa Rostołty (Jażdżewski 1939, s. 2–16; Jaskanis 2012, s. 13–65).

Na obecnym etapie badań najważniejsze wydaje się datowanie omawianej fazy osadniczej na późny okres wpływów rzymskich i wiązanie jej raczej z kulturą wielbarską niż z prze-

⁶ Wymienić również należy stan. 2 w Gneciukach, gm. Zabłudów (Kobylińska 2003, s. 137–227). Jego wczesne fazy wydатовane zostały przez Autorkę opracowania na późną epokę brązu oraz na wczesne średniowiecze (tamże, s. 182, 184), wydaje się jednak, że część pozyskanych materiałów można łączyć z okresem wpływów rzymskich (tamże, ryc. 244; 245: 1, 2; 252: 1, 2; 261; 264).

worską. Należy jednak pamiętać, że proponowane tu ustalenia mają charakter wstępny. Stan badań nad tym okresem na terenie Podlasia jest niedostateczny, a brak opublikowanych materiałów porównawczych znacznie utrudnia opracowywanie zabytków.

4. Osada z okresu wczesnego średniowiecza

4.1. Charakterystyka obiektów zagłębionych

Główną fazę użytkowania stanowiska można datować na okres wczesnego średniowiecza. Materiały zabytkowe i relacje stratygraficzne pozwoliły na powiązanie z nią 42 obiektów nieruchomych (por. CD, rozdz. 3). Usytuowane one były na ogół w środkowej, rzadziej w zachodniej części przebadanego obszaru, rozciągając się na odcinku o długości ok. 85 m. Ze względu na mało charakterystyczne kształty i wypełniska obiektów określono funkcję jedynie kilku z nich.

Nieliczne jamy z warstwą spalenizny służyły prawdopodobnie jako paleniska (ob. 21, 44A, 60, 74, 132 i 148; por. CD, rozdz. 3.1). Większość z nich skoncentrowana była w środkowej części osady, na obszarze $x = 30-45$, a jedynie obiekt 21 położony był ok. 30 m dalej na wschód. Były to owalne, rzadziej prostokątne lub nieregularne w planie jamy, mające najczęściej nieckowate przekroje (ryc. 15–18; 21: 1; 22: 1). Ich długości wynosiły od ok. 1,15 m (ob. 148) do ok. 2,2 m (ob. 74), a głębokości od ok. 0,1 m (ob. 132) do ok. 0,6 m (ob. 44A). W palenisku 60 (ryc. 17; 22: 1) zachowały się pozostałości bruku, zaś w kilku innych odkryto pojedyncze kamienie (ob. 21 i 74). Analiza taksonomiczna węgla wykazała, że używano urozmaiconego gatunkowo materiału opałowego – najczęściej drewna dębu i sosny, w mniejszym stopniu brzozy, jesionu wyniosłego i olchy. Wykorzystywano różne części drzew – pnie, konary i gałęzie (Michniewicz 2000a, s. 2 n.). W wypełniskach obiektów 21, 60 i 74 znaleziono kości zwierzęce. Z palenisk pozyskano zróżnicowane liczebnie zbiory ceramiki – od pojedynczych ułamków (ob. 132, 148), po zespoły liczące kilkadziesiąt (ob. 21 i 60) i ponad 100 fragmentów naczyń (ob. 44A i 74). Wśród materiałów z ostatniego z wymienionych obiektów zarejestrowano kilka ułamków wtórnie przepalonych oraz kilkanaście, na których ściankach zachowały się pozostałości zwęglonych substancji.

Do paleniska 74 od północy przylegała jama 297, stanowiąca zapewne razem z nim część większego założenia o funkcji mieszkalnej lub gospodarczej (por. ryc. 18)⁷. Ze względu na duże rozmiary obiekt ten można interpretować jako piwniczkę (por. CD, rozdz. 3.2). W planie miała ona kształt owalny o orientacji północ – południe i wymiarach ok. $5,2 \times 4,1$ m, zaś w przekroju nieckowaty, o głębokości ok. 1,06 m. Wypełniona była szaro-brązową piaszczystą ziemią z niewielką liczbą kamieni polnych (js. 296/1). W górnej strefie północnej części jamy oraz na jej dnie w partii zachodniej warstwa ta miała nieco ciemniejszą, brązowo-czarną barwę (js. 296/2 i 296/3). Z wypełniska pozyskano liczne fragmenty ceramiki wczesno-średniowiecznej (106 fragm.), jednak zły stan ich zachowania (duża fragmentacja i znaczny stopień erozji) sugeruje, że nie są one związane z okresem użytkowania piwniczki, lecz zostały w niej zdeponowane wtórnie. W jamie znaleziono też szczątki roślinne: nasiona chrząstkowca

⁷ Wzajemne relacje stratygraficzne obu obiektów mogły zostać zakłócone w wyniku wybuchu pocisku artyleryjskiego lub bomby lotniczej, której żelazne odłamki znaleziono w pobliżu.

polnego i komosy oraz plewkę trawy (Krasnodębski, Kupryjanowicz 2006, s. 150 i tab. 4). W pobliżu nie stwierdzono dołów posłupowych, które można by powiązać z tym zespołem. Podobne założenie, składające się z głębokiej owalnej jamy i przylegającego do niej od południa paleniska, odkryto na osadzie 2 w Mołoczkach (Olczak, Krasnodębski 2002, s. 155 i ryc. 12).

Największą grupę wśród struktur wczesnośredniowiecznych tworzą mało charakterystyczne jamy o bliżej nieokreślonej funkcji. Liczy ona 25 obiektów, w tym pięć, w przypadku których związek z tą fazą użytkowania stanowiska nie jest pewny (por. CD, rozdz. 3.3 i 3.4). Siedem jam (ob. 120, 299, 374, 384, 430, 472 i 505) charakteryzowało się dużymi rozmiarami, o długości od ok. 2,3 do ok. 3,6 m. Miały one różne kształty w planie, a ich przekroje były na ogół nieckowate, przy najczęściej znacznej głębokości – od ok. 0,35 do ok. 1,0 m (ryc. 19). Wypełniska miały strukturę jednolitą (ob. 120, 374, 384, 430) bądź składały się z dwóch warstw (ob. 299, 472, 505). Zwykle tworzyła je mocno zhumusowana, piaszczysta ziemia. Pod tym względem wyróżniała się jama 374, która zawierała węgle drzewne, niewielką ilość polepy i kilka kamieni (ryc. 21: 2). Również obiekt 384 wypełniony był przepaloną ziemią z drobnymi węgielkami i nielicznymi kamieniami. W jego stropie zarejestrowano koliste zarysy o średnicy ok. 0,25–0,30 m, będące być może spągami dołów posłupowych (ryc. 22: 2). Obecność drobnych węgielków odnotowano także w wypełniskach jam 505 i 472. W tej ostatniej skupiały się one głównie w niewielkim zagłębieniu znajdującym się w dnie, które stanowić mogło negatyw słupa. W większości wymienionych struktur odkryto fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej, ale tylko z jamy 374 pozyskano nieco większą ich liczbę (57 fragm.). Znalaziono w niej też kilka kości zwierzęcych, pochodzących m.in. z owcy lub kozy (Parzyszek 2000b).

Długość dziewięciu obiektów mieściła się w zakresie od 1 do 2 m (ob. 25, 134, 136, 165, 203, 277, 388, 402 i 468). W planie miały one kształty owalne lub nieregularnie owalne, rzadziej zbliżone do prostokąta. W przekroju były nieckowate, nieregularnie nieckowate lub prostokątne, o zróżnicowanych głębokościach, wahających się od 0,25 do 0,6 m. Z wyjątkiem jamy 402, w której wydzielono dwie warstwy (ryc. 20), obiekty tej kategorii charakteryzowały się jednorodnymi wypełniskami, składającymi się z piaszczystej ziemi, na ogół w znacznym stopniu nasyconej związkami organicznymi. W kilku z nich (ob. 388, 402 i 468) stwierdzono drobne węgielki drzewne. Z jamy 25 nie pozyskano materiałów zabytkowych, natomiast pozostałe zawierały od jednego do kilkunastu ułamków naczyń wczesnośredniowiecznych.

Jamy o długości ok. 1 m lub mniejszej (ob. 27, 30, 38, 40, 122, 275, 284, 288 i 380) miały zazwyczaj koliste lub owalne kształty w planie i nieckowate przekroje. Były to najczęściej płytkie struktury o głębokości od ok. 0,1 do ok. 0,4 m, tylko w jednym przypadku (ob. 122) sięgającej ok. 0,6 m. Ich jednowarstwowe wypełniska składały się z piaszczystej ziemi o różnym stopniu nasycenia związkami organicznymi, niekiedy (ob. 40 i 380) zawierającej niewielką ilość drobnych węgli drzewnych. Z większości tych obiektów pozyskano do kilku ułamków ceramiki wczesnośredniowiecznej, jedynie w jamie 380 znaleziono 21 fragmentów naczyń.

Na podstawie charakteru wypełnisk i zawartości zabytkowej z osadnictwem tego okresu powiązano również 10 spośród kilkudziesięciu przebadanych obiektów, które ze względu na ich niewielkie rozmiary można uznać za doły posłupowe (ob. 42, 116, 364, 376, 398, 438, 440, 460, 499, 501; por. CD, tab. 1). Miały one na ogół koliste lub owalne kształty w planie oraz nieckowate lub płaskie dna. Ich średnice wahały się od ok. 0,20 do ok. 0,55 m, a zachowane

głębokości były mocno zróżnicowane i wynosiły od kilku centymetrów do ok. 0,45 m. Doły wypełnione były piaszczystą ziemią, najczęściej ciemnobrązową, ciemnobrunatną lub czarną, niekiedy zawierającą drobne węgle drzewne. W większości z nich odnotowano pojedyncze fragmenty ceramiki, zaś w jednym obiekcie (ob. 438) znaleziono mocno skorodowane fragmenty żelaza. Doły nie tworzyły wyraźnych skupisk, ale rozrzucone były na całym rozpoznanym obszarze. Z omawianą fazą osadniczą związane są zapewne także kolejne obiekty tej kategorii, których chronologii nie udało się określić (por. rozdz. 6.1), zwłaszcza te zlokalizowane w strefie koncentracji jam wczesnośredniowiecznych, jednak ze względu na wielokulturowy charakter stanowiska należy się tu wykazać dużą dozą ostrożności.

Ryc. 15. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łąpy. Zachodni profil wczesnośredniowiecznego paleniska 21 (warstwa 20).
Fot. D. Wach

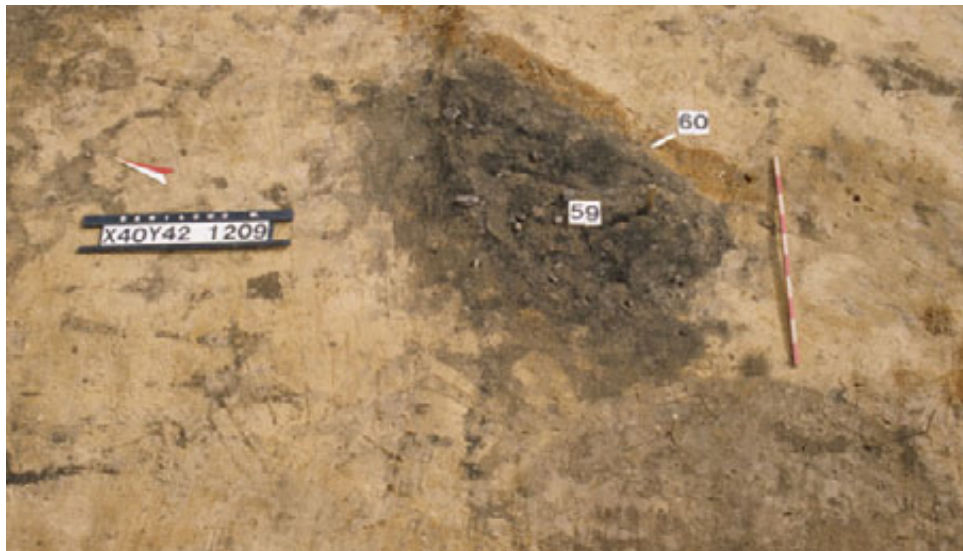
Fig. 15. Daniłowo Małe, Site 6, Łąpy commune. East facing profile of the early medieval hearth 21 (layer 20).
Photo by D. Wach

Ryc. 16. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łąpy. Północny profil wczesnośredniowiecznego paleniska 44A i nowożytnej jamy 44.
Fot. D. Wach

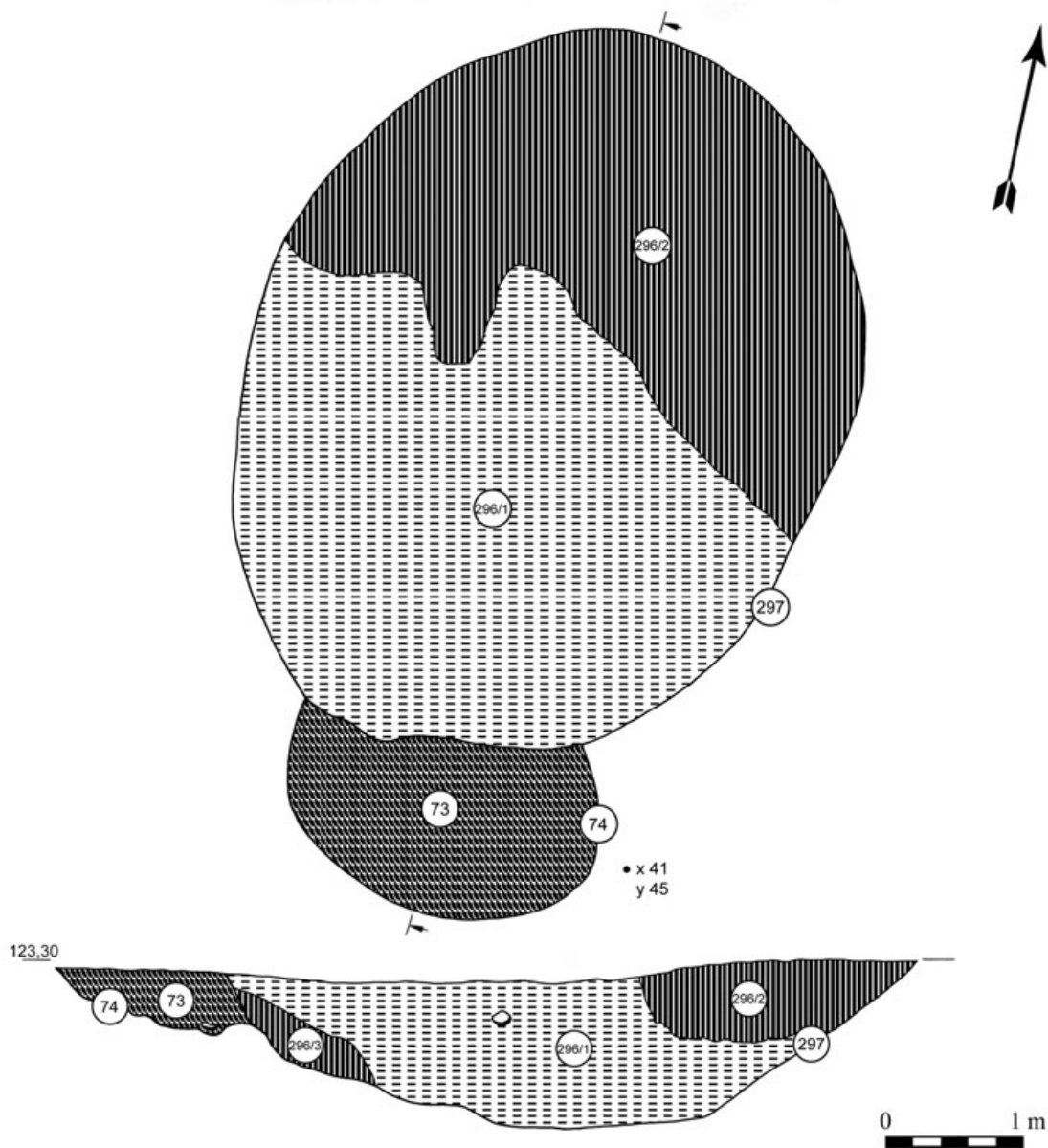
Fig. 16. Daniłowo Małe, Site 6, Łąpy commune. South facing profile of the early mediaeval hearth 44A and the modern pit 44. Photo by D. Wach

Ryc. 17. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Wczesnośredniowieczne palenisko 60, przecięte przez nowożytną jamę 76 i częściowo zniszczone przez orkę. Fot. D. Wach

Fig. 17. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. The early mediaeval hearth 60, cut by the modern pit 76 and partially destroyed by tillage. Photo by D. Wach

Ryc. 18. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Plan i przekrój wczesnośredniowiecznej piwniczki 297 i paleniska 74. Rys. H. Olczak, A. Piotrowicz, J. Żero

Fig. 18. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. Plan and section of the early medieval cellar 297 and the hearth 74. Drawn by H. Olczak, A. Piotrowicz, J. Żero

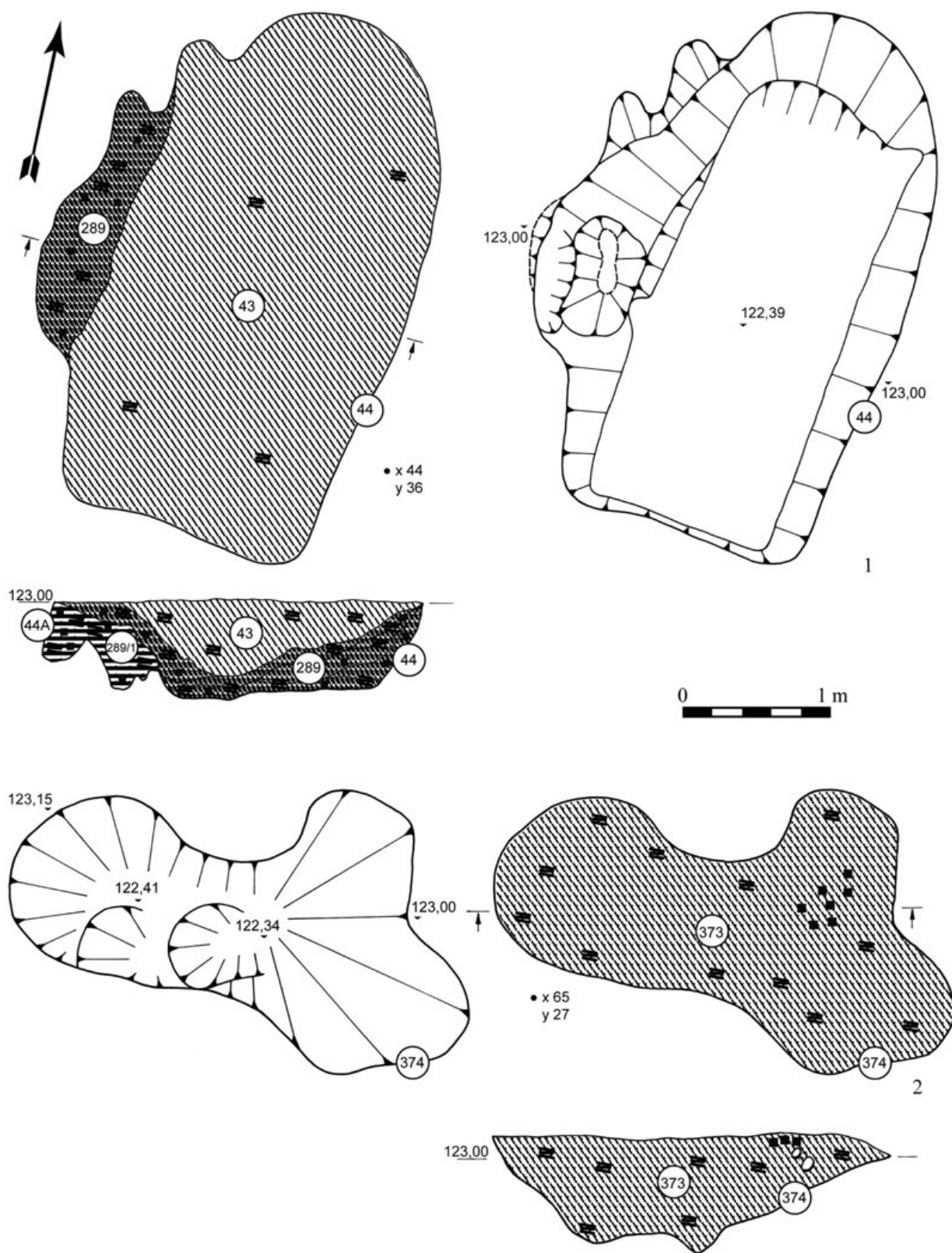
Ryc. 19. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Północno-zachodni profil wczesnośredniowiecznej jamy 120. Fot. D. Wach

Fig. 19. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. South-east facing profile of the early medieval pit 120. Photo by D. Wach

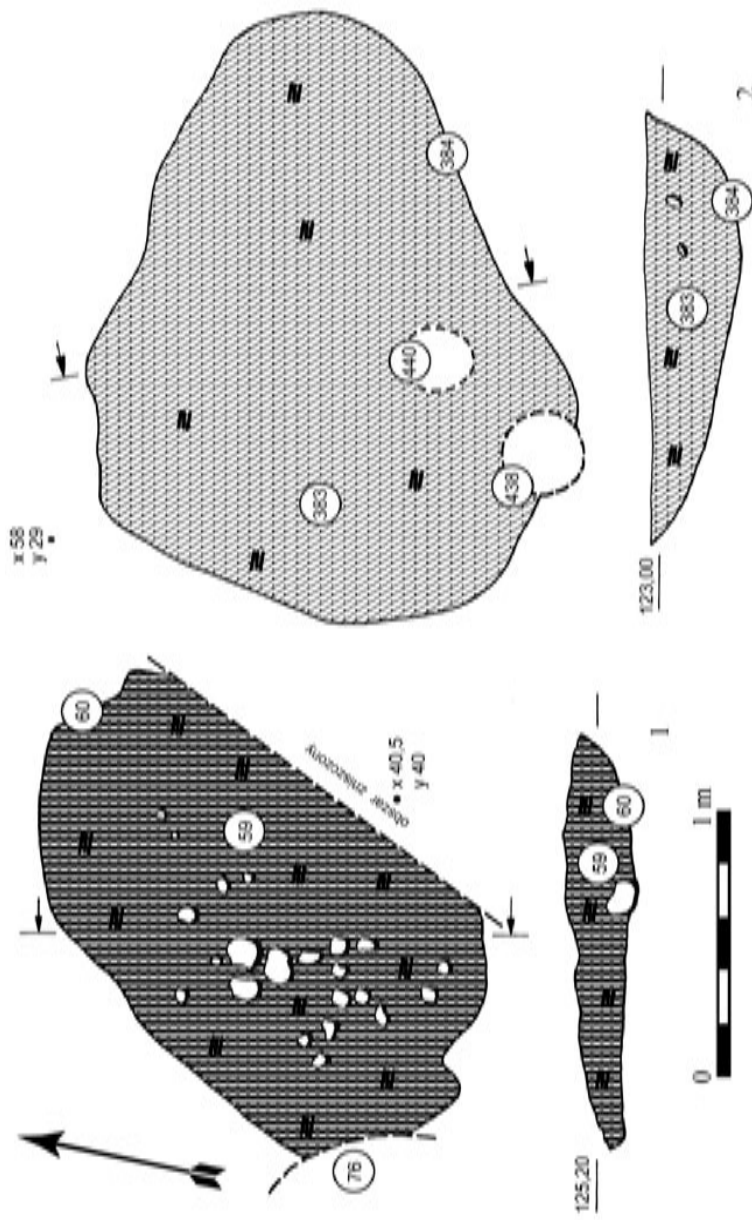
Ryc. 20. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Północny profil wczesnośredniowiecznej jamy 402. Fot. O. Osaulczuk

Fig. 20. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. South facing profile of the early medieval pit 402. Photo by O. Osaulczuk

Ryc. 21. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Plany i przekroje obiektów: 1 – wczesnośredniowieczne palenisko 44A (warstwa 289/1) przecięte przez nowożytną jamę 44 (warstwy 43 i 289); 2 – wczesnośredniowieczna jama 374. Rys. H. Olczak, A. Piotrowicz, J. Żero

Fig. 21. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. Plans and sections of the features: 1 – the early medieval hearth 44A (layer 289/1) cut by the modern pit 44 (layers 43 and 289); 2 – the early medieval pit 374. Drawn by H. Olczak, A. Piotrowicz, J. Żero

Ryc. 22. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Plany i przekroje obiektów wczesnośredniowiecznych: 1 – palenisko 60; 2 – jama 384. Rys. H. Olczak, A. Piotrowicz, J. Żero

Fig. 22. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. Plans and sections of the early medieval features: 1 – the hearth 60; 2 – the pit 384. Drawn by H. Olczak, A. Piotrowicz, J. Żero

4.2. Ceramika naczyniowa

4.2.1. Kontekst stratygraficzny, stan zachowania i ślady użytkowania

W trakcie badań pozyskano 2258 fragmentów naczyń wczesnośredniowiecznych. Tylko 675 z nich znaleziono w wypełniskach 36 obiektów nieruchomych związanych z tym okresem, 212 ułamków odkryto w jamach nowożytnych, a 15 – w pradziejowych (tab. 1). Duża część materiału pochodzi z warstw spływowych 242 (690 fragm.) i 487 (23 fragm.) oraz z humusu współczesnego (574 fragm.). Kolejne 68 fragmentów ceramiki to znaleziska o nieokreślonym kontekście stratygraficznym.

Analizowany zespół charakteryzuje się dużym stopniem rozdrobnienia i znacznym zerodowaniem powierzchni i przełamów (por. tab. 1). Jedyne trzy garnki zostały zrekonstruowane rysunkowo na prawie całej wysokości profilu (ryc. 24: 1; 27: 1; 31: 7). W zbiorze zdecydowanie przeważają ułamki brzuśców – 1905 sztuk (ok. 84%), jako wylewy sklasyfikowano 208, a jako dna – 142 egzemplarze. Zaznacza się wyraźna przewaga fragmentów II kategorii wielkościowej (dalej: kat.)⁸, o długości od 2 do 5 cm (1458 fragm., ok. 65%), przy niewielkiej liczbie okazów I kat., mierzących powyżej 5 cm (134 sztuk, ok. 6%), oraz pokaźnym udziale okruchów ceramicznych III kat., o długości poniżej 2 cm (66 fragm., ok. 29%). Wylewy i dna to przeważnie ułamki II i III kat. Dominują fragmenty ze śladami erozji – różnej wielkości i rodzaju ubytki odnotowano na powierzchni aż 1686 z nich, co stanowi ok. 75% zbioru.

Wypełniska obiektów wczesnośredniowiecznych zawierały na ogół niewielką liczbę ceramiki. Z większości z nich pozyskano pojedyncze ułamki naczyń, a tylko w kilku odkryto więcej niż 10 fragmentów (ob. 21, 44A, 60, 74, 297, 374, 380, 388). Najwięcej znalezisk tej kategorii zarejestrowano w paleniskach 44A (185 fragm.) i 74 (148 fragm.) oraz w piwniczce 297 (106 fragm.). Wyroby gliniane pochodzące z obiektów cechuje na ogół słaby stopień zachowania, z przewagą ułamków II kat. – ok. 67% (por. tab. 1). Jamy i doły posłupowe, w których natrafiono na mniej niż 10 fragmentów naczyń, zawierały prawie wyłącznie okazy II i III kat. Spośród pozostałych najwyższym stopniem rozdrobnienia materiałów wyróżniały się obiekty 297, 21 i 60, natomiast najwięcej dużych egzemplarzy I kat. pozyskano z palenisk 44A i 74. Ślady erozji stwierdzono na 356 ułamkach ceramiki z obiektów, co stanowi ok. 53%. Pod tym względem najgorzej zachowane są naczynia z jam 60, 297 i 388. Ponadto w niektórych z nich znajdowały się okazy wtórnie przepalone (ogółem 18 fragm.). W palenisku 74 i piwniczce 297 odnotowano po kilka takich ułamków, a w obiektach 21, 40, 60, 364, 374 i 464 – pojedyncze sztuki.

W przypadku ceramiki z warstwy spływowej 242 udział poszczególnych kategorii wielkościowych przedstawia się następująco: I kat. – 42 fragm. (ok. 6%), II kat. – 426 fragm. (ok.

⁸ Stopień rozdrobnienia naczyń przeanalizowano, posługując się uproszczoną wersją metody opracowanej przez A. Buko (1990, s. 235–244). Wydzielono trzy kategorie wielkościowe dla wylewów, den i brzuśców. Wylewy: I – wylew, szyjka i górna część brzuśca; II – wylew i znaczna część szyjki (przynajmniej połowa); III – wylew, ewentualnie z niewielkim fragmentem szyjki. Dna: I – dno lub jego fragment z częścią przydenną, zachowane w stopniu umożliwiającym określenie typu i średnicy; II – dno bez części przydennej lub część przydenna z niewielkim fragmentem dna, który jednak umożliwia ustalenie jego orientacji oraz określenie średnicy lub typu; III – drobny ułamek dna bez lub z niewielkim fragmentem części przydennej, bez możliwości określenia typu i średnicy. Brzuśce: I – fragment o długości powyżej 5 cm; II – fragment o długości 2–5 cm; III – fragment o długości poniżej 2 cm.

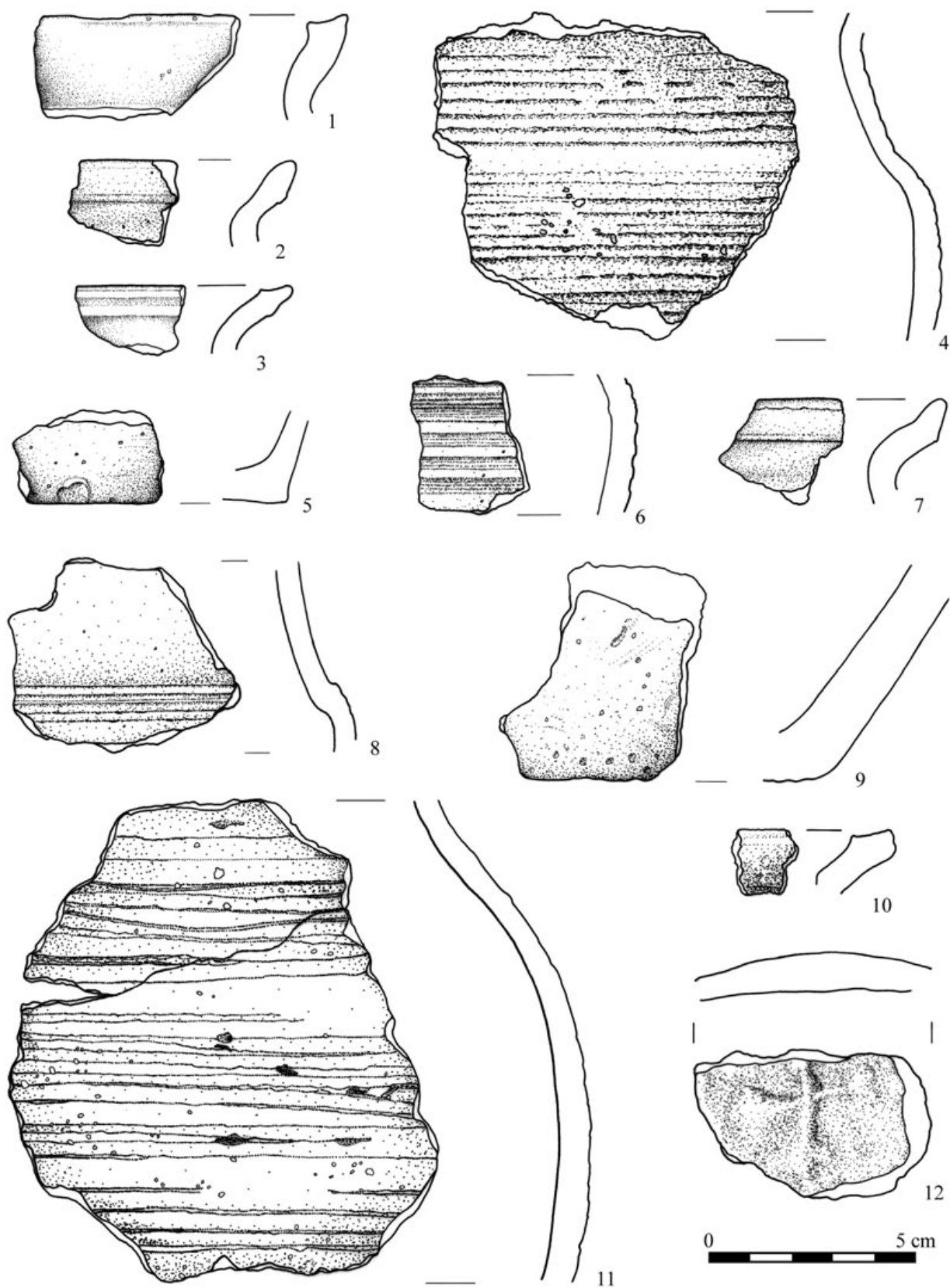
62%), III kat. – 222 fragm. (ok. 32%). Ślady erozji stwierdzono na 599 okazach, co stanowi ok. 87% zespołu. Z warstwy 487 pochodzi tylko jeden egzemplarz I kat., pozostałe to ułamki mniejsze, zazwyczaj zerodowane. Stan zachowania materiałów z warstw spływowych jest bardzo podobny do stopnia zniszczenia ceramiki znalezionej w humusie (por. tab. 1), z czego wynika, że były one poddane intensywnym procesom niszczenia w trakcie przemieszczania się i długotrwałego zalegania na powierzchni.

Ślady użytkowania naczyń, takie jak okopcenia ścianek i przywarte zwęglone substancje zapewne pochodzenia organicznego, zarejestrowano tylko na nielicznych okazach (54 fragm.), odkrytych głównie w obiektach, w większości w palenisku 74.

Tab. 1. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łąpy. Zestawienie wczesnośredniowiecznej ceramiki naczyniowej

Table 1. Daniłowo Małe, Site 6, Łąpy commune. List of early medieval pottery vessels

Kontekst stratygraficzny	Liczba fragm.	Części naczyń				Stan zachowania			
		Naczynia zrekonstruowane	Wylewy	Dna	Brzuśce	Kat. I	Kat. II	Kat. III	Ślady erozji
Obiekty wczesnośredniowieczne	675	2	64	55	554	72	454	149	356
Obiekty pradziejowe	15	0	0	1	14	1	10	4	8
Obiekty nowożytne	212	0	19	9	184	3	127	82	138
Obiekty o nieokreślonej chronologii	1	0	0	0	1	0	1	0	0
W. 242	690	1	71	50	568	42	426	222	599
W. 487	23	0	1	2	20	1	14	8	20
W. 28 – humus współczesny	574	0	48	25	501	14	381	179	507
Znaleziska bez kontekstu stratygraficznego	68	0	5	0	63	1	45	22	58
Łącznie	2258	3	208	142	1905	134	1458	666	1686

Ryc. 23. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Wybór ceramiki wczesnośredniowiecznej: 1-4 – ob. 21; 5 – ob. 27; 6, 7 – ob. 38; 8, 9 – ob. 50; 10 – ob. 48; 11, 12 – ob. 44A. Rys. H. Olczak, A. Skubis

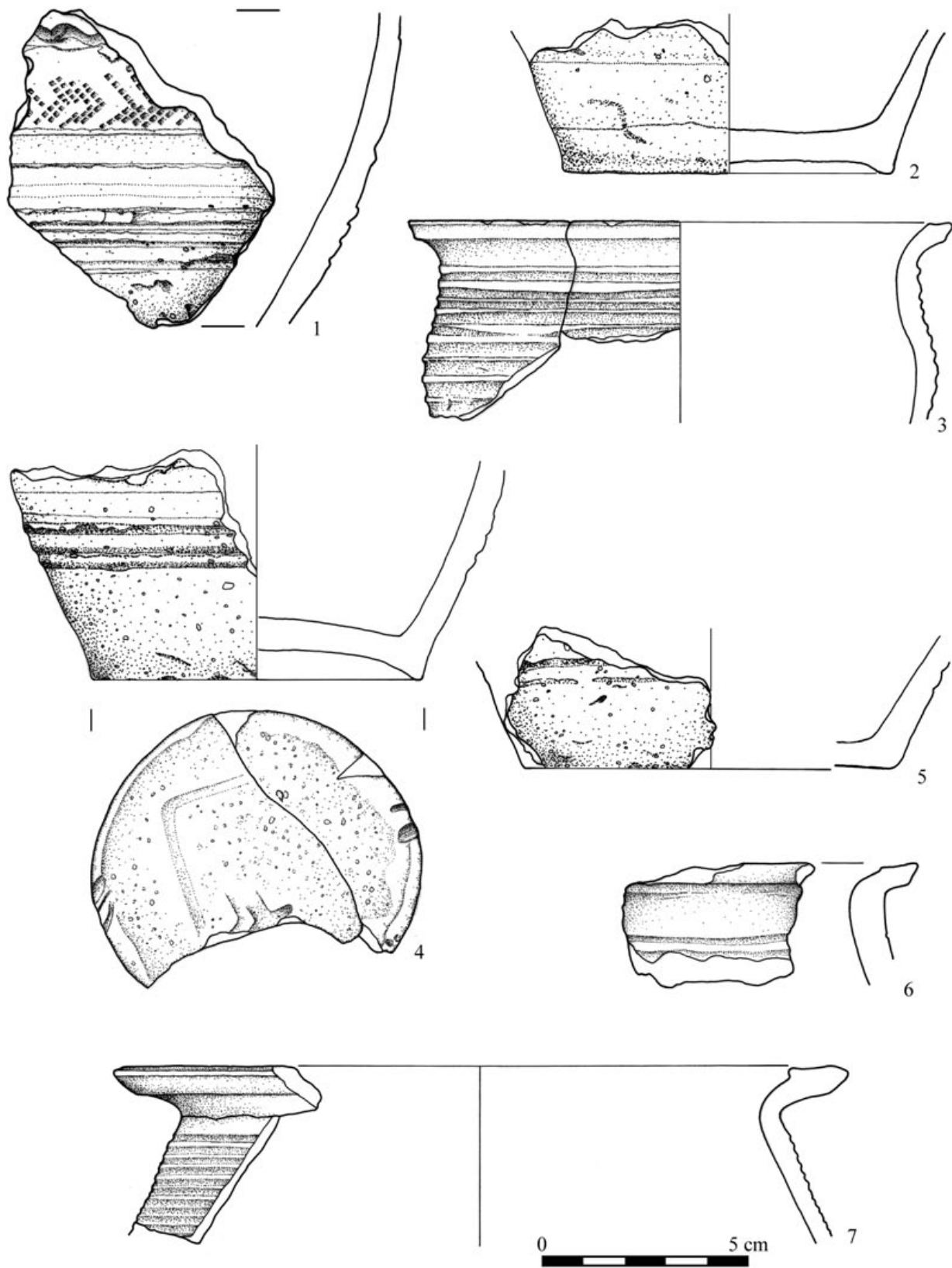
Fig. 23. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. Selection of early medieval pottery: 1-4 – Feature 21; 5 – Feature 27; 6, 7 – Feature 38; 8, 9 – Feature 50; 10 – Feature 48; 11, 12 – Feature 44A.

Drawn by H. Olczak, A. Skubis

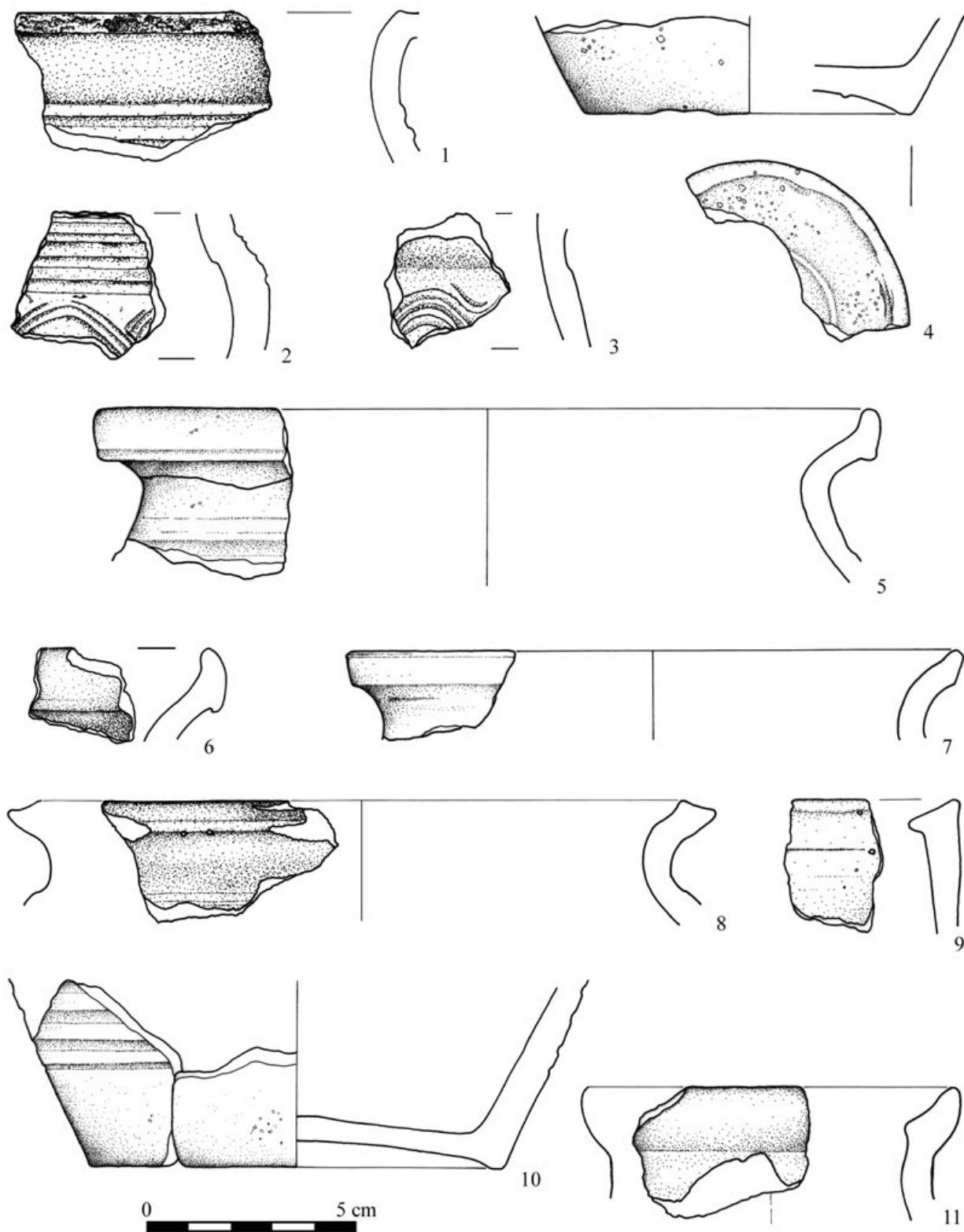
Ryc. 24. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łąpy. Wybór ceramiki wczesnośredniowiecznej z obiektu 44A.
Rys. H. Olczak, A. Skubis

Fig. 24. Daniłowo Małe, Site 6, Łąpy commune. Selection of early medieval pottery from the Feature 44A.
Drawn by H. Olczak, A. Skubis

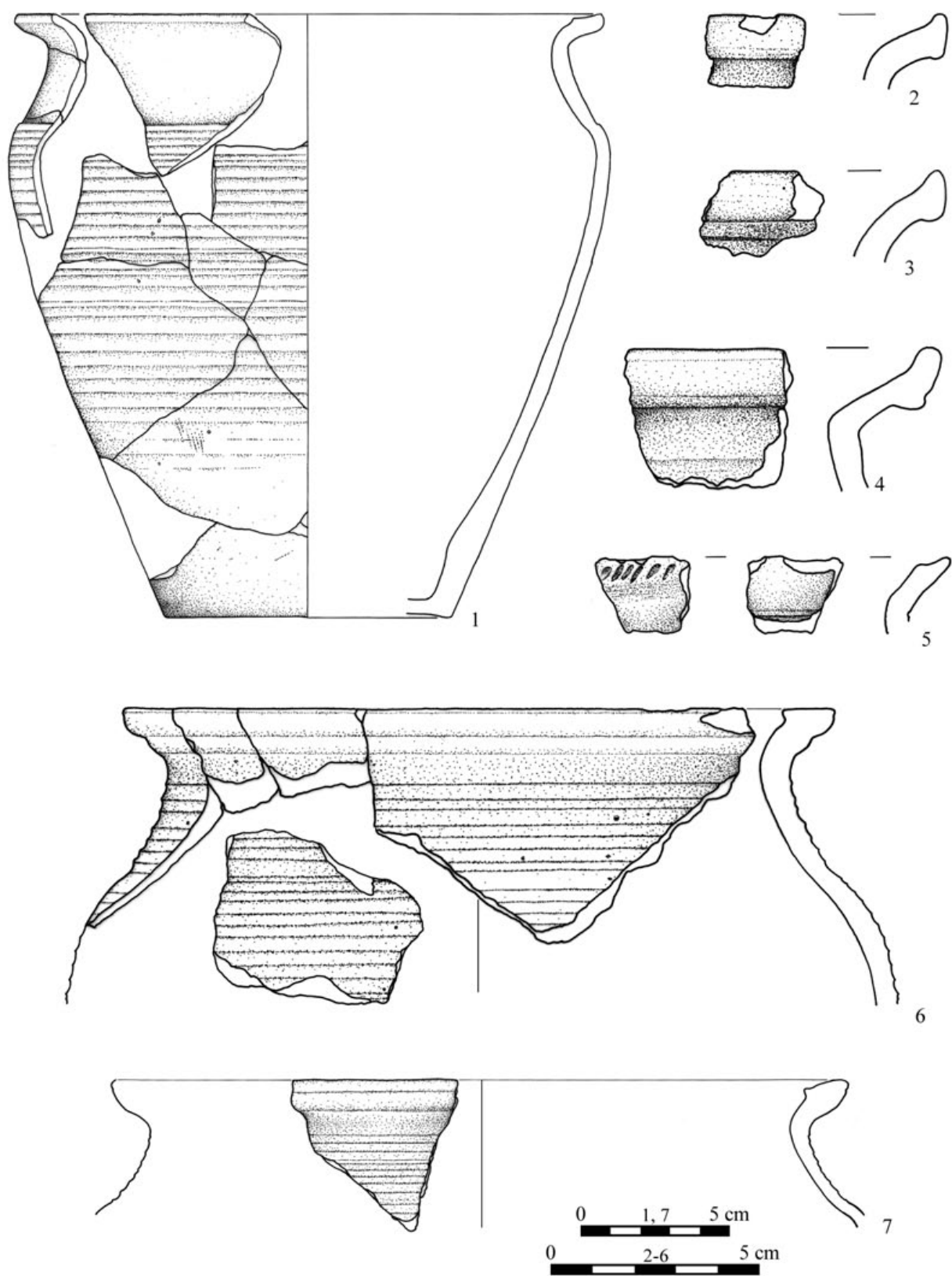
Ryc. 25. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Wybór ceramiki wczesnośredniowiecznej: 1-5 – ob. 44A; 6 – ob. 56; 7 – ob. 60. Rys. H. Olczak, A. Skubis

Fig. 25. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. Selection of early medieval pottery: 1-5 – Feature 44A; 6 – Feature 56; 7 – Feature 60. Drawn by H. Olczak, A. Skubis

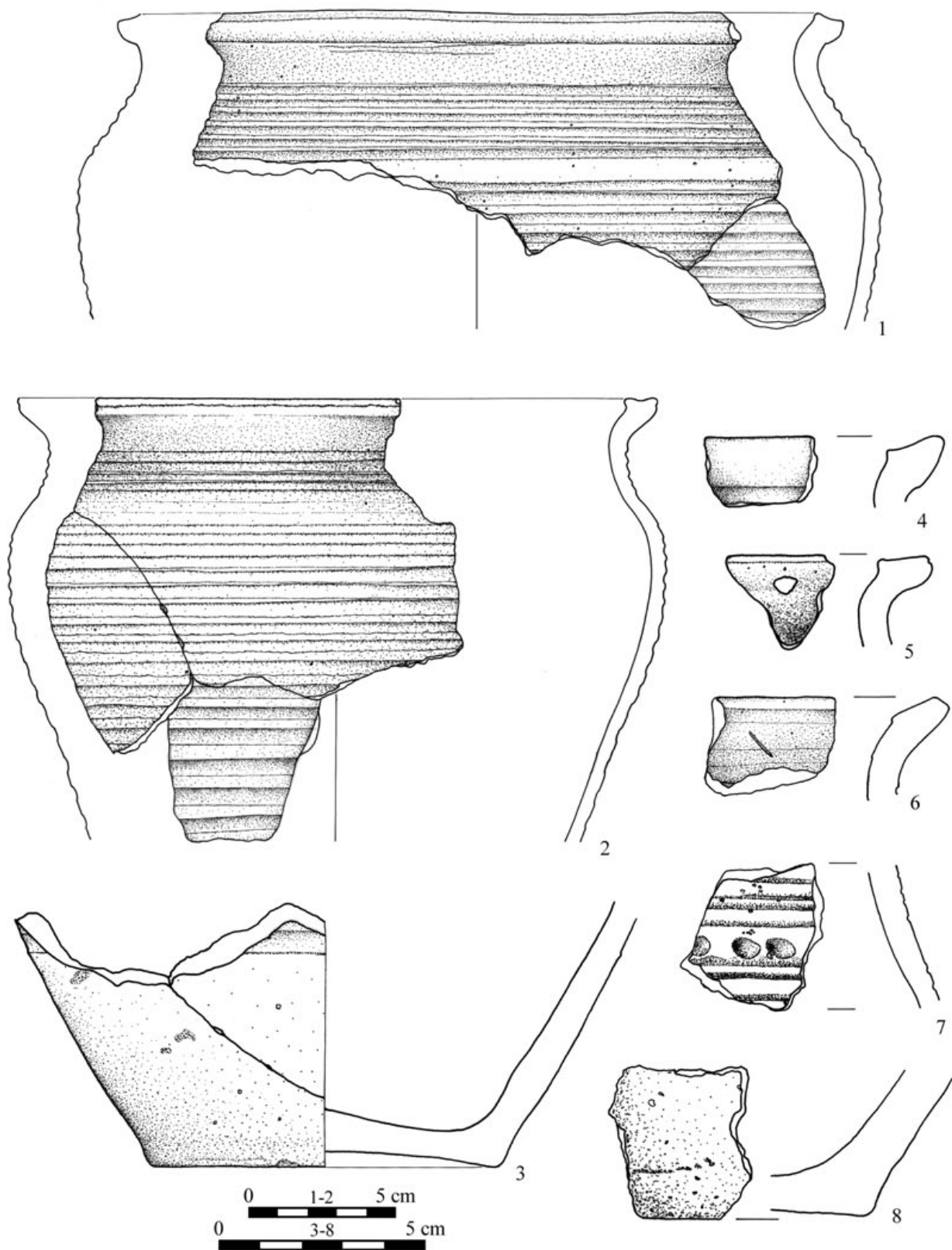
Ryc. 26. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Wybór ceramiki wczesnośredniowiecznej: 1-6 – ob. 60; 7-11 – ob. 74. Rys. H. Olczak, A. Skubis

Fig. 26. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. Selection of early medieval pottery: 1-6 – Feature 60; 7-11 – Feature 74. Drawn by H. Olczak, A. Skubis

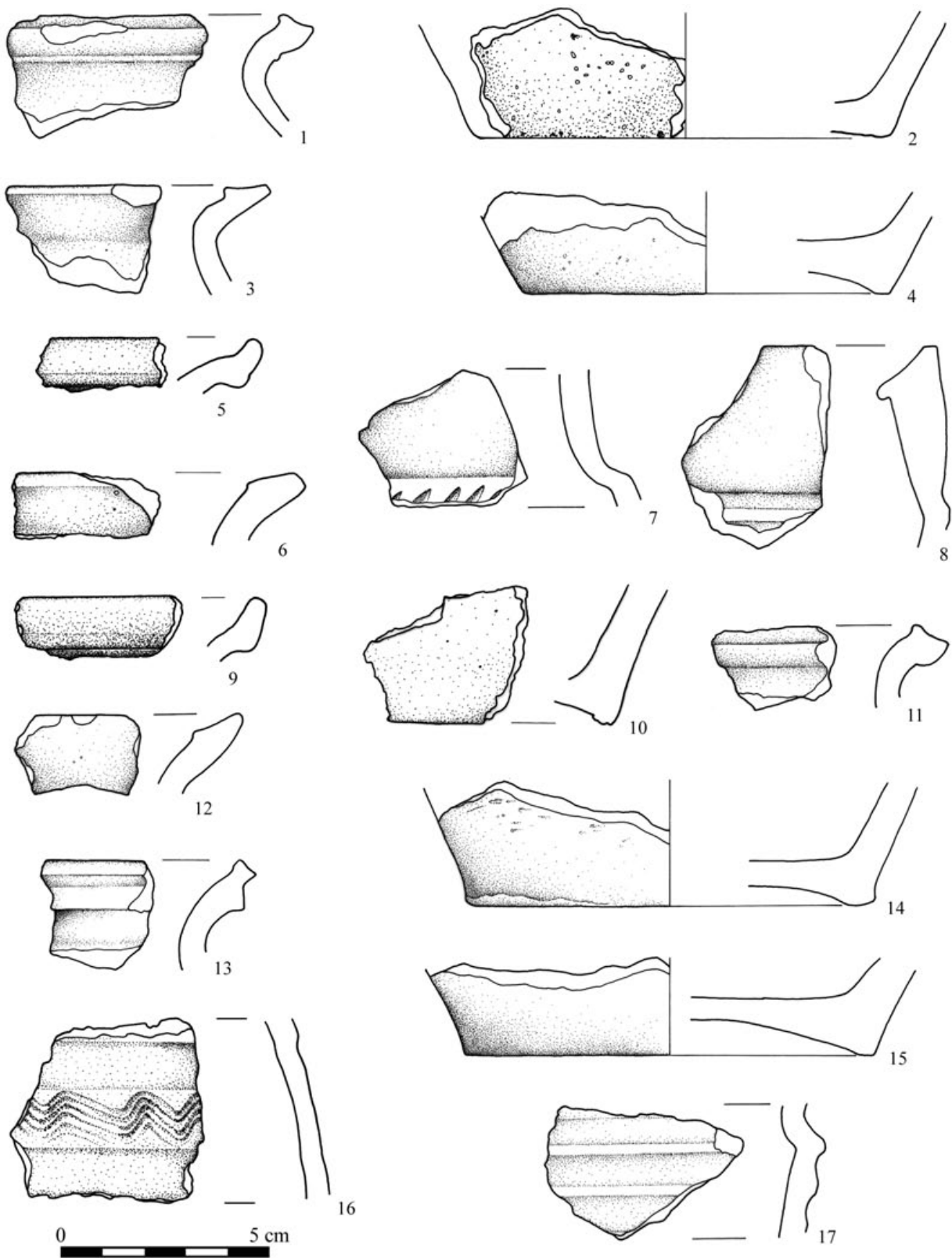
Ryc. 27. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Wybór ceramiki wczesnośredniowiecznej z obiektu 74.
Rys. H. Olczak

Fig. 27. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. Selection of early medieval pottery from the Feature 74.
Drawn by H. Olczak

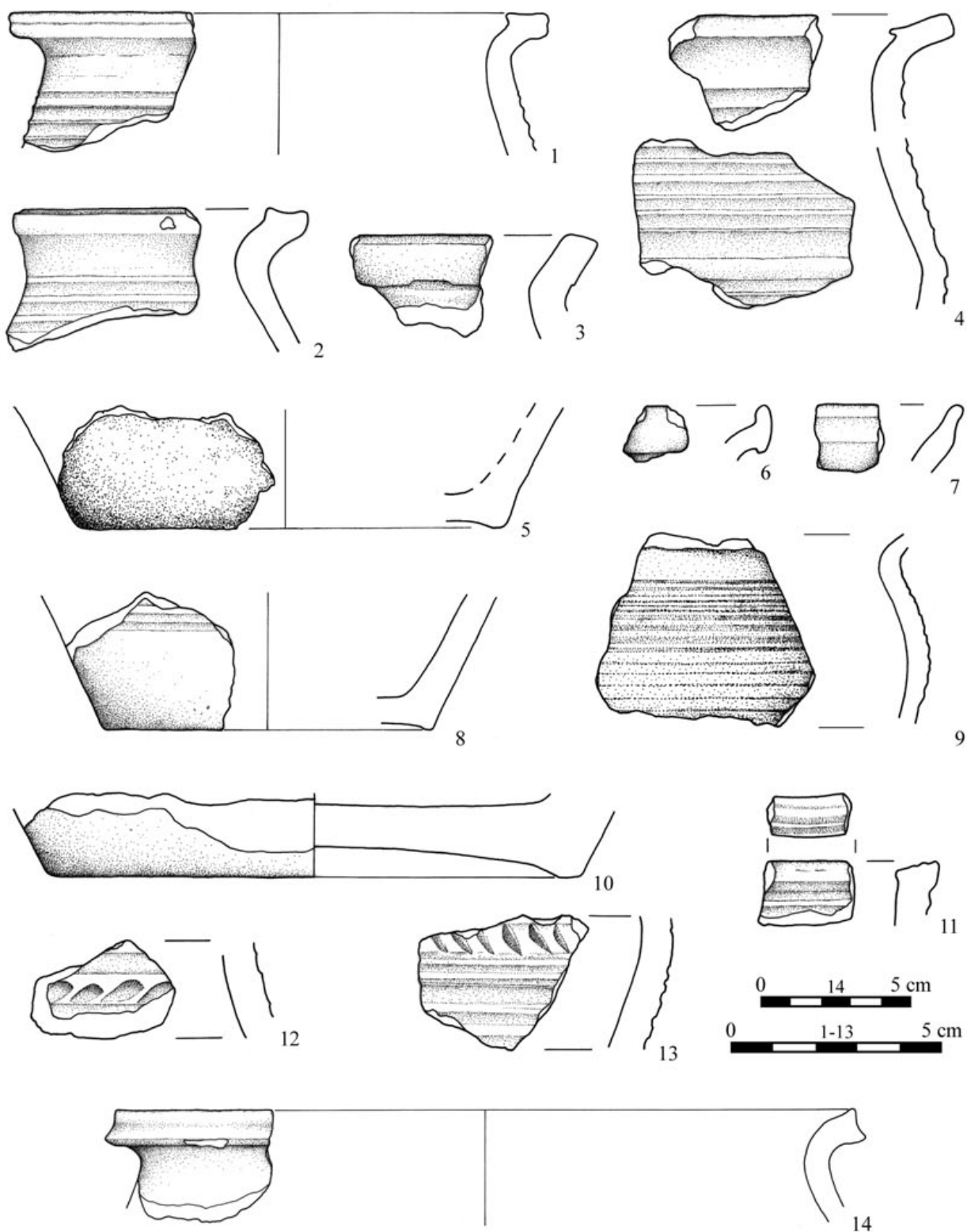
Ryc. 28. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Wybór ceramiki wczesnośredniowiecznej: 1-3 – ob. 74; 4 – ob. 116; 5 – ob. 128; 6 – ob. 134; 7 – ob. 136; 8 – ob. 88. Rys. H. Olczak

Fig. 28. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. Selection of early medieval pottery: 1-3 – Feature 74; 4 – Feature 116; 5 – Feature 128; 6 – Feature 134; 7 – Feature 136; 8 – Feature 88. Drawn by H. Olczak

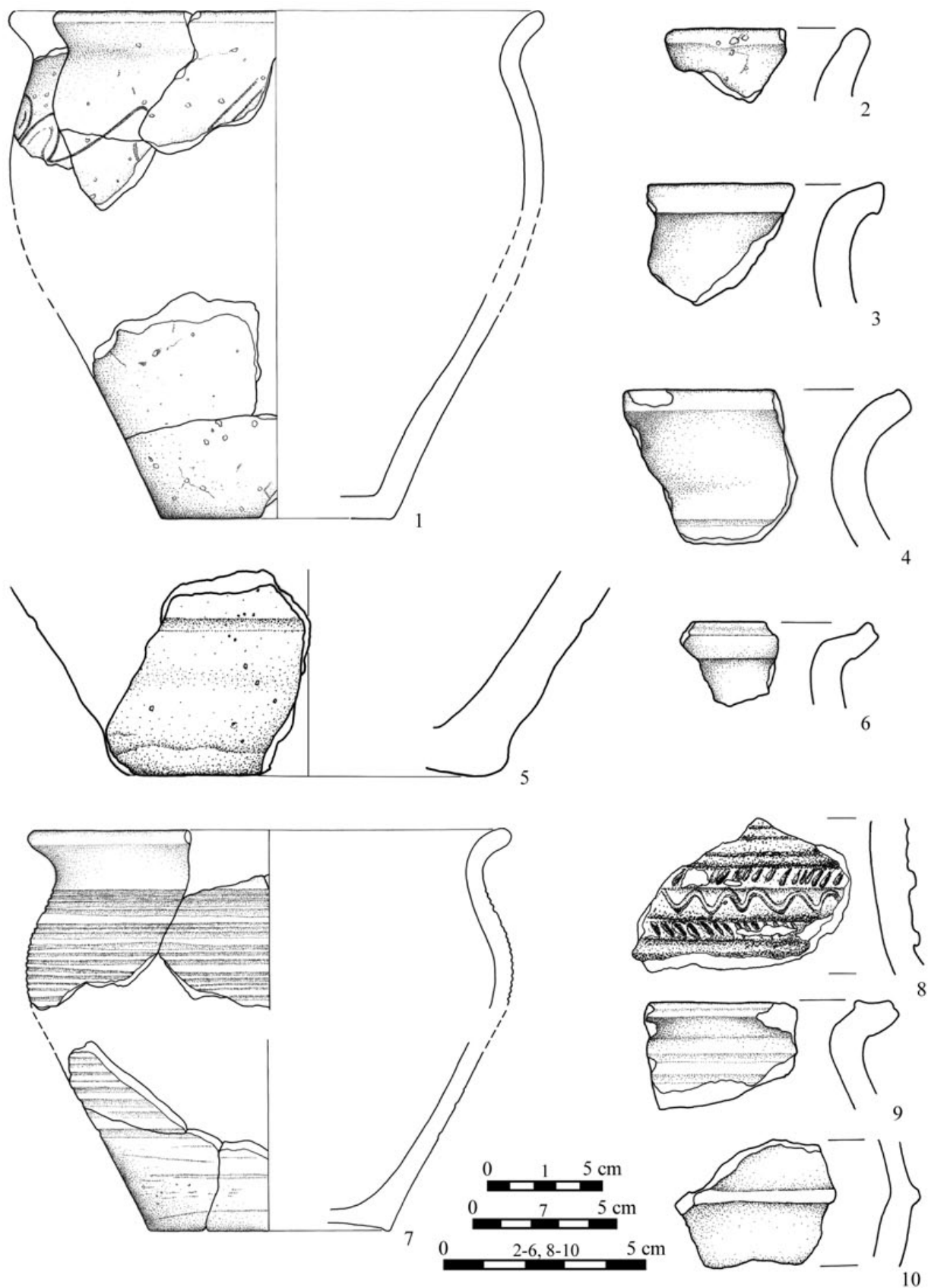
Ryc. 29. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Wybór ceramiki wczesnośredniowiecznej: 1 – ob. 244; 2, 3 – ob. 256; 4–12 – ob. 297; 13 – ob. 299; 14–17 – ob. 374. Rys. H. Olczak, K. Rygiel

Fig. 29. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. Selection of early medieval pottery: 1 – Feature 244; 2, 3 – Feature 256; 4–12 – Feature 297; 13 – Feature 299; 14–17 – Feature 374. Drawn by H. Olczak, K. Rygiel

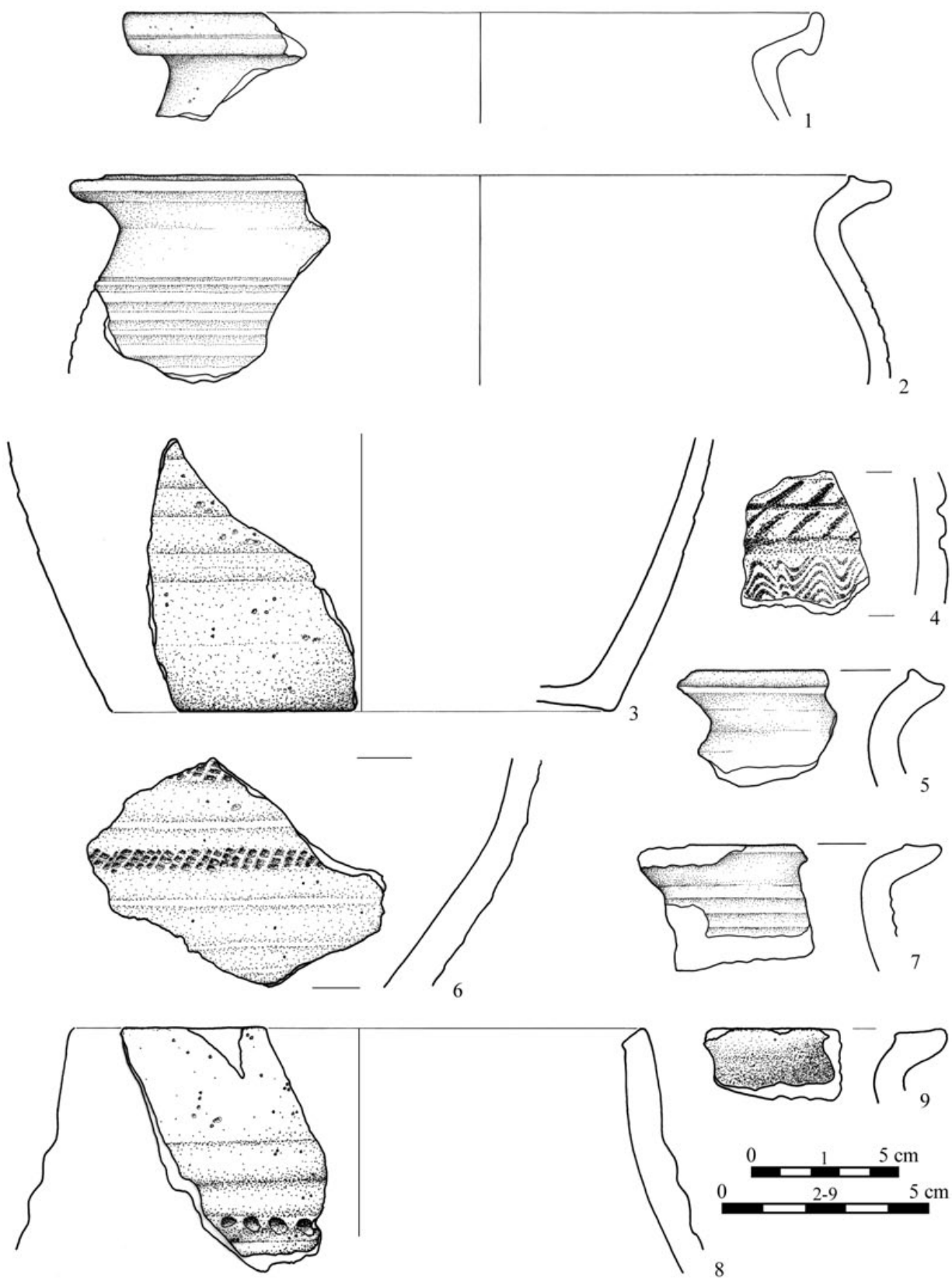
Ryc. 30. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Wybór ceramiki wczesnośredniowiecznej: 1-5 – ob. 374; 6-8 – ob. 380; 9 – ob. 388; 10 – ob. 460, 11 – ob. 472; 12, 13 – ob. 464; 14 – ob. 466. Rys. H. Olczak, K. Rygiel

Fig. 30. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. Selection of early medieval pottery: 1-5 – Feature 374; 6-8 – Feature 380; 9 – Feature 388; 10 – Feature 460, 11 – Feature 472; 12, 13 – Feature 464; 14 – Feature 466. Drawn by H. Olczak, K. Rygiel

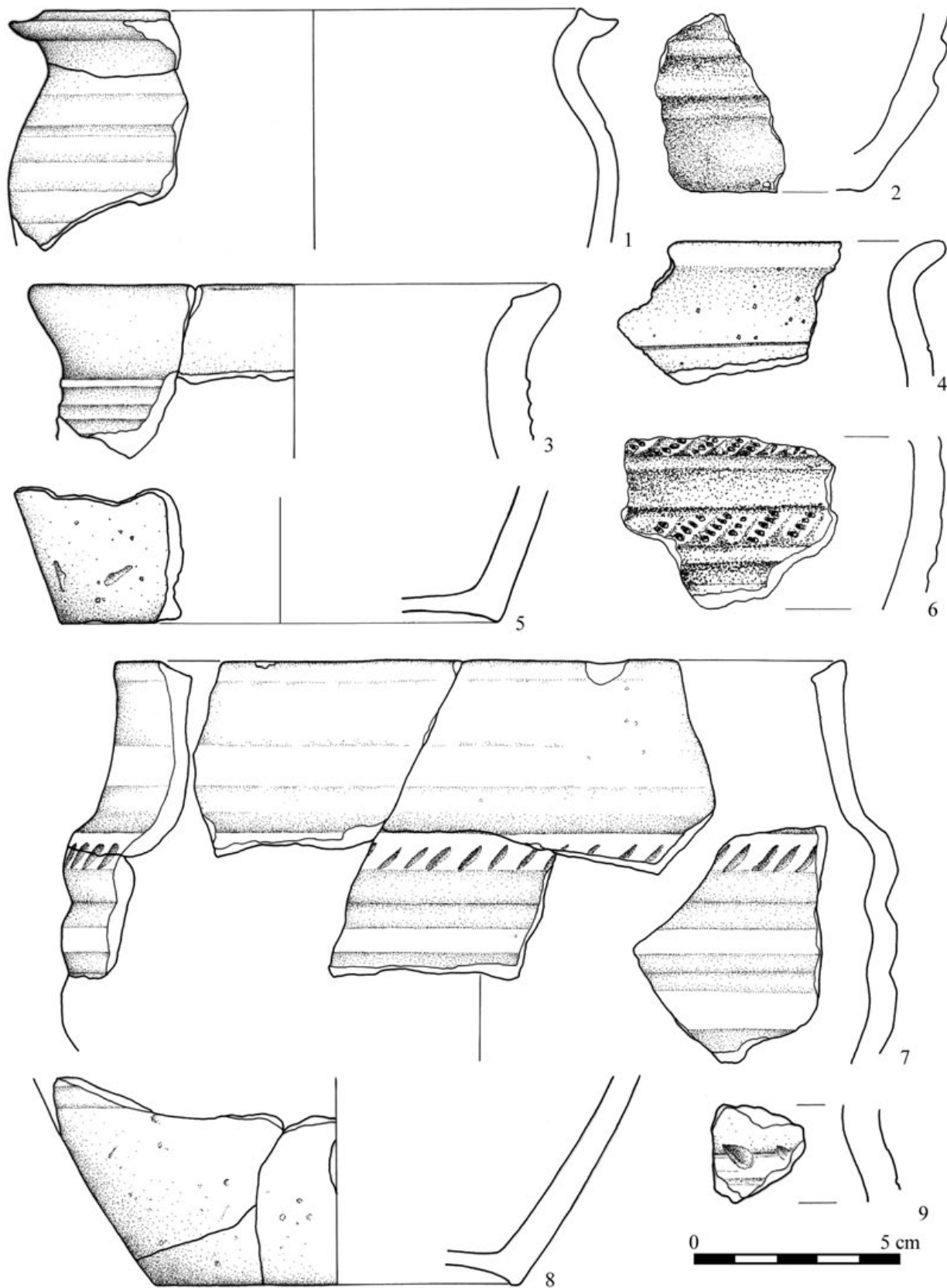
Ryc. 31. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Wybór ceramiki wczesnośredniowiecznej z warstwy 242.
Rys. A. Błaszczyk, H. Olczak

Fig. 31. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. Selection of early medieval pottery from the layer
242. Drawn by A. Błaszczyk, H. Olczak

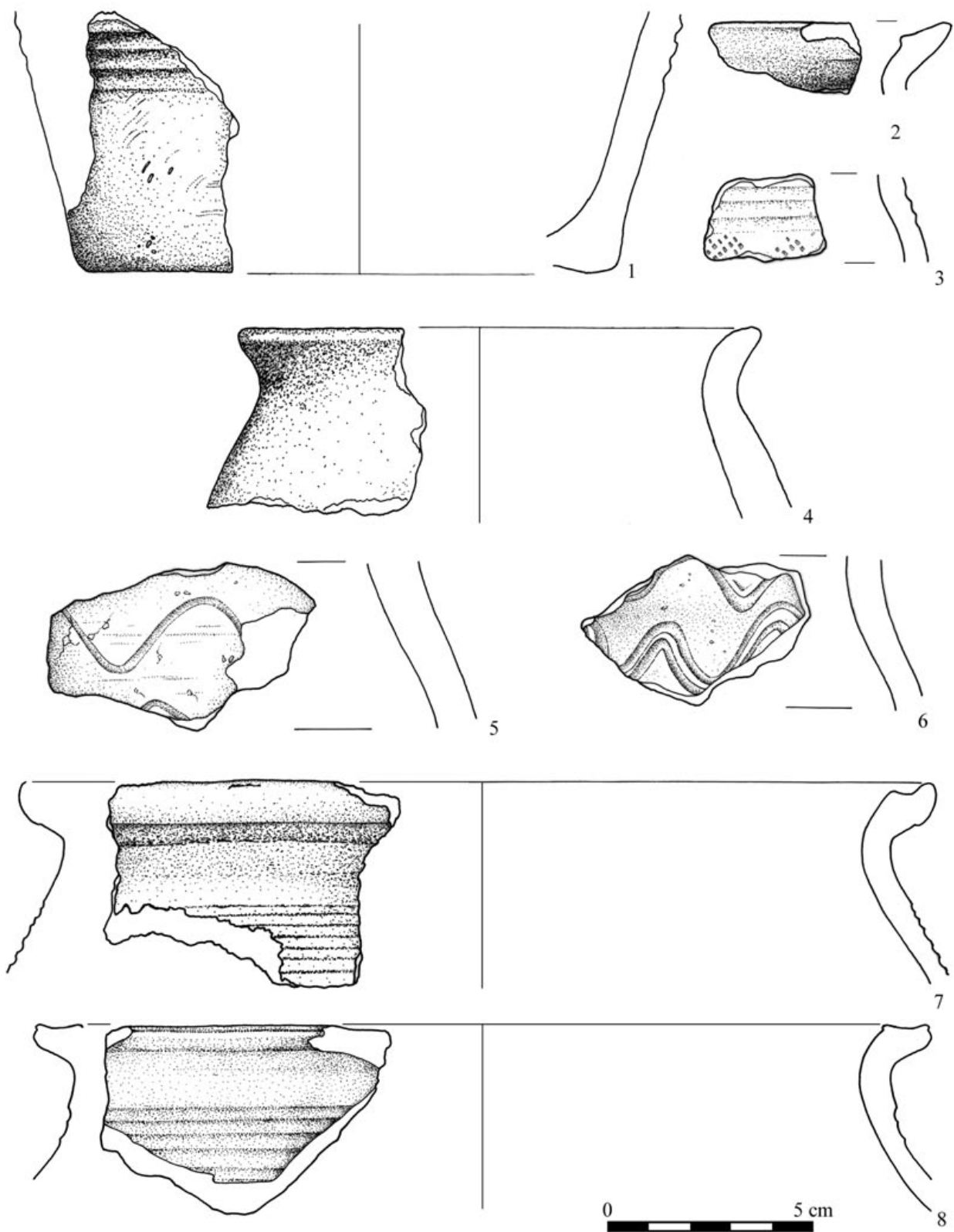
Ryc. 32. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Wybór ceramiki wczesnośredniowiecznej z warstwy 242.
Rys. A. Błaszczyk, H. Olczak

Fig. 32. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. Selection of early medieval pottery from the layer 242.
Drawn by A. Błaszczyk, H. Olczak

Ryc. 33. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Wybór ceramiki wczesnośredniowiecznej z warstwy 242.
Rys. A. Błaszczyk, H. Olczak

Fig. 33. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. Selection of early medieval pottery from the layer
242. Drawn by A. Błaszczyk, H. Olczak

Ryc. 34. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Wybór ceramiki wczesnośredniowiecznej z warstwy 242 (1–3) i humusu współczesnego (4–8). Rys. A. Błaszczyk, H. Olczak, K. Rygiel

Fig. 34. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. Selection of early medieval pottery from the layer 242 (1–3) and from the topsoil (4–8). Drawn by A. Błaszczyk, H. Olczak, K. Rygiel

Ryc. 35. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Wybór ceramiki wczesnośredniowiecznej z humusu współczesnego (1–15) i badań powierzchniowych (16, 17). Rys. A. Błaszczyk, H. Olczak, K. Rygiel, A. Skubis

Fig. 35. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. Selection of early medieval pottery from the topsoil (1–15) and from the field survey (16, 17). Drawn by A. Błaszczyk, H. Olczak, K. Rygiel, A. Skubis

4.2.2. Technika wykonania i stylistyka

Na podstawie techniki wykonania w analizowanym zbiorze wyróżniono trzy grupy naczyń: 1) lepienie całkowicie ręcznie lub na kole, jednak z obtaczaniem tylko przykrawędnej lub górnej części, 2) lepienie na kole techniką ugniatania z wałeczków i całkowicie obtaczane, 3) wykonane prawdopodobnie techniką taśmowo-ślizgową.

Ceramikę wszystkich grup technologicznych wytwarzano z glin żelazistych pochodzenia polodowcowego, które schudzano domieszką mineralną. Na podstawie wyników analiz składu chemicznego⁹ można przypuszczać, że był to surowiec odwapniony, o niewielkiej ilości tlenu wapnia (0,52–2,97% wag. we frakcji ilastej), co świadczy o jego znacznym stopniu zwietrzenia. Równie niska jest w nim zawartość tlenu magnezu (1,52–2,45% wag.), nieco większa natomiast tlenu potasu (3,47–6,54% wag.), a zwłaszcza trójtlenku żelaza (6,36–12,65% wag.). Wszystkie próbki odznaczają się niewielkim udziałem krzemionki we frakcji ilastej (52,55–64,01% wag.), czemu towarzyszy wysoka ilość tlenu glinu (19,46–26,23% wag.) i topników. Niektóre fragmenty, zwłaszcza te pochodzące z palenisk 74 i 44A, cechuje nieco podwyższona zawartość tlenu fosforu, sięgająca 4,53% wag.

Technikę wykonania i stylistykę ceramiki omówiono poniżej, osobno dla każdej grupy wyrobów. Dla potrzeb charakterystyki morfologii naczyń wydzielono czterech główne rodziny form (ryc. 36)¹⁰. Cechy mikromorfologiczne materiałów określono wyodrębniając kilkanaście typów ukształtowania wylewów i cztery typy den (ryc. 37).

Ceramika ręcznie lepiąca oraz obtaczana przykrawędnie lub w górnej części

Do tej grupy technologicznej zaliczono 48 ułamków naczyń (3 wylewy, 4 dna i 41 brzuśców), co stanowi ok. 2% zbioru. Większość z nich pozyskano z warstwy spływowej 242 (18 fragm., ryc. 31: 1, 2) i z humusu współczesnego (13 fragm., ryc. 34: 4–6), a tylko nieliczne z obiektów wczesnośredniowiecznych 297 (5 fragm.) i 505 (1 fragm.) oraz z jam nowożytnych: 50 (5 fragm., ryc. 23: 9), 256 (2 fragm.), 56, 128, 169 i 466 (po 1 fragm.).

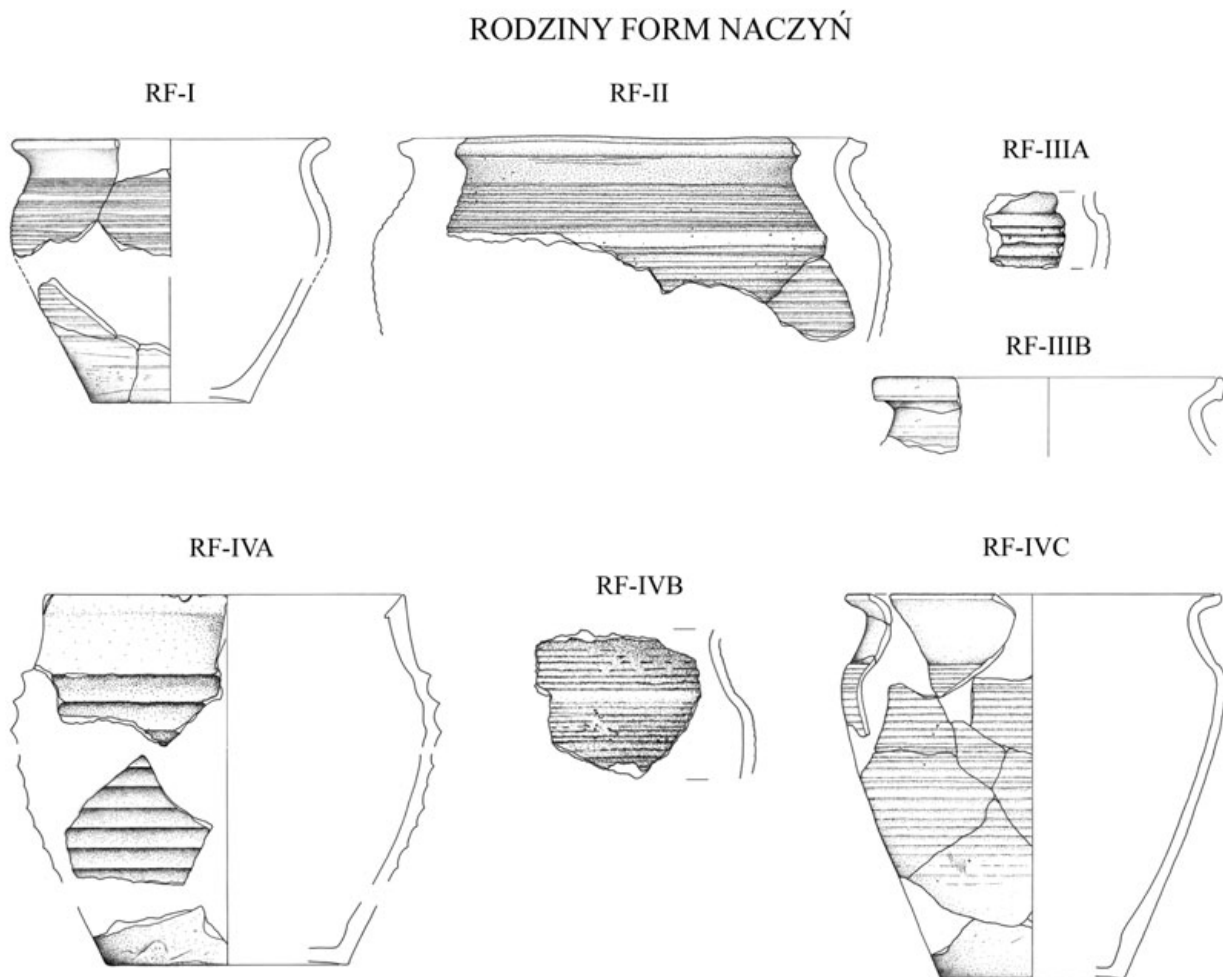
Naczynia wykonane zostały z gliny o niewielkim lub średnim stopniu naturalnego spiaszczenia, schudzonej gruboziarnistą domieszką tłuczni, o średnicy największych ziaren powyżej 0,2 cm, zwykle ok. 0,3–0,5 cm. W materiale klastycznym dominuje biały kwarc, w nielicznych przypadkach odnotowano także obecność komponentów o różowej barwie (skalanie) i blaszek miki. Grube ziarna domieszki często widoczne są na powierzchni wyrobów. Poza fragmentami naczyń lepiących całkowicie ręcznie, w zbiorze stwierdzono również kilka okazów z oznakami lekkiego obtaczania w górnych częściach (2 fragm. wylewów i 1 fragm. brzuśca). Na powierzchni pozostałych ułamków zarejestrowano ślady ugniatania, wyrównywania przy pomocy twardego narzędzia, sporadycznie ręcznego zagładzania. Ścian-

⁹ Analizom składu chemicznego poddano 18 próbek ceramiki, w tym jedną pochodzącą z naczynia ręcznie lepiącego (CL15085), jedną z przykrawędnie obtaczanego (CL15086) i 16 z wyrobów całkowicie obtaczanych (CL15010–15024, CL15087). Badania wykonane zostały w Laboratorium Bio- i Archeometrii Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie przez mgr Elżbietę Pawlicką. Użyto do nich mikroskopu skaningowego VEGA TS5135MM firmy TESCAN oraz spektrometru fluorescencji rentgenowskiej PGT PRISM 2000 firmy Princeton Gamma-Tech, Inc., połączonych z programem Spirit i cyfrowym układem AVALON 8000.

¹⁰ Zastosowany podział na rodziny form naczyń został oparty na schemacie autorstwa A. Buko (1981, s. 132–156; 1990, s. 293–305), który dostosowano do potrzeb analizowanych materiałów.

ki naczyń mają nierówną grubość, na ogół wynoszącą 0,8–1,0 cm, niekiedy – w partii przydennej – dochodzącą do 1,4 cm. Wszystkie fragmenty pochodzą z egzemplarzy wypalonych w atmosferze utleniającej, zazwyczaj o pomarańczowej, brązowej lub ceglastobrązowej powierzchni oraz dwubarwnych przełamach.

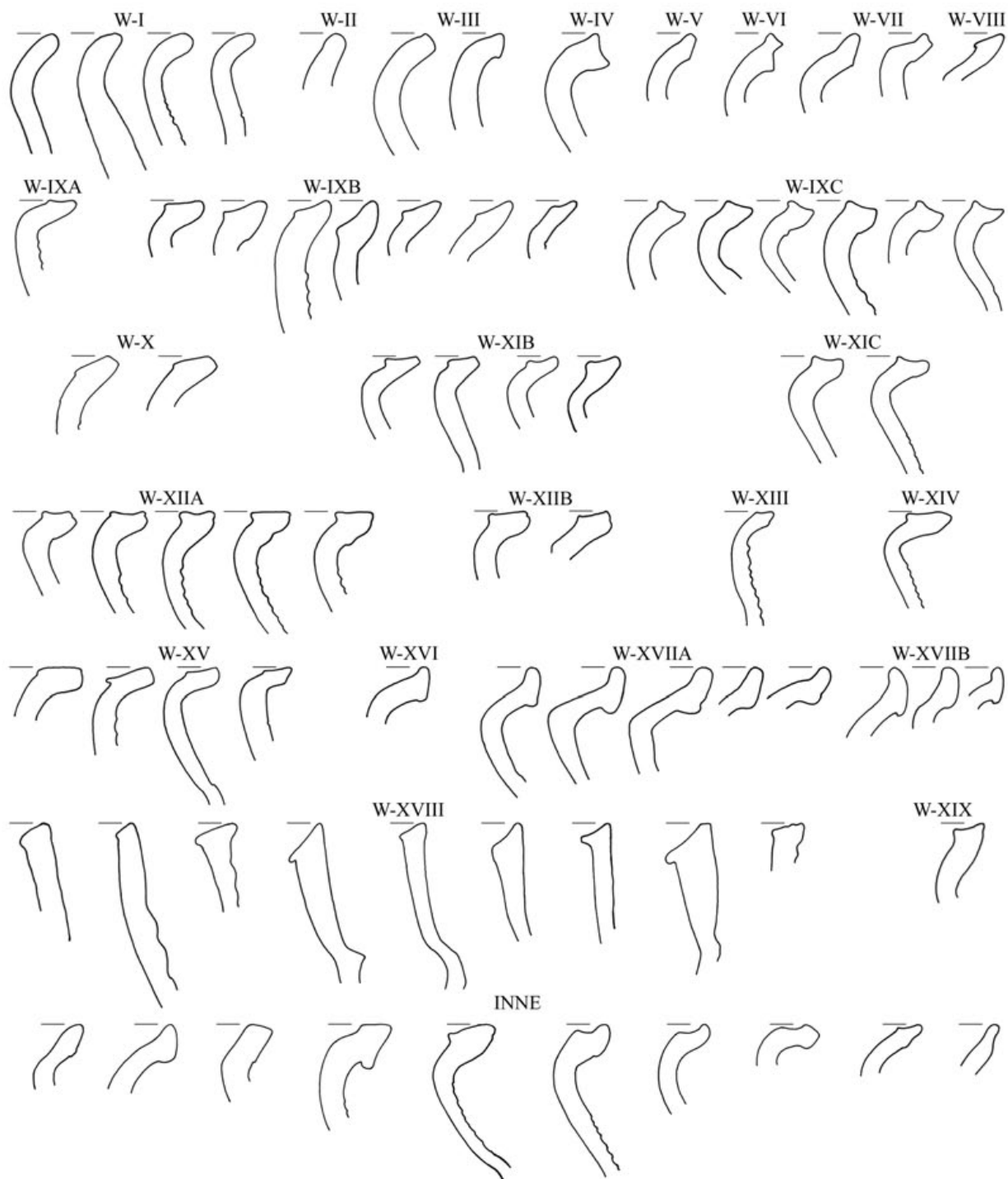
Najlepiej zachowanym przykładem wyrobu tej grupy technologicznej jest górna część esowatego garnka z warstwy 242, o brzuścu zdobionym płytko rytą pojedynczą linią falistą oraz o zaokrąglonym brzegu (typ W-I), mającym ok. 23 cm średnicy (ryc. 31: 1). Z tego samego naczynia pochodzi też prawdopodobnie kilka brzuśców i dwa fragmenty płaskich den bez pierścienia dookólnego (typ D-IA), o średnicy ok. 10 cm. Na brzuścu garnka brak oznak wskazujących na obtaczanie, dostrzec je można jedynie na wylewie. Również na powierzchni ułamka krawędzi typu W-II z tej samej warstwy widoczne są ślady słabego obtaczania (ryc. 31: 2). Natomiast w humusie znaleziono fragment wylewu typu W-I, o średnicy ok. 13 cm, pochodzący z garnka wykonanego zapewne całkowicie ręcznie (ryc. 34: 4). Dna naczyń tej grupy technologicznej są słabo zachowane (ryc. 23: 9). Poza już wymienionymi, jeszcze po dwa ułamki brzuśców dekorowane są pojedynczą (ryc. 34: 5) lub wielokrotną (ryc. 34: 6) linią falistą, a jeden – wielokrotną linią falistą i żłobkami.

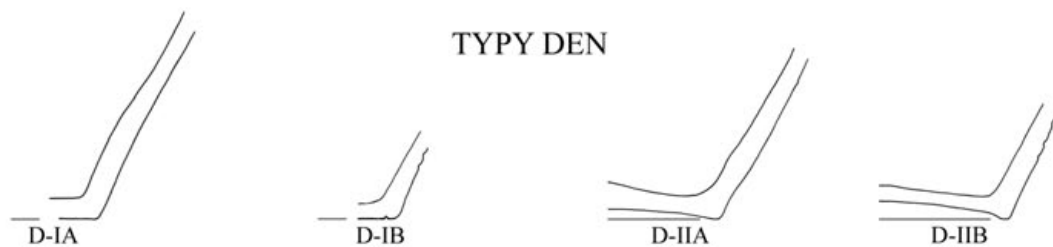
Ryc. 36. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Zestawienie form naczyń wczesnośredniowiecznych.
Oprac. H. Olczak

Fig. 36. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. Early medieval vessels' forms. Made by H. Olczak

TYPY WYLEWÓW

TYPY DEN

Ryc. 37. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Zestawienie typów wylewów i den naczyń wczesnośredniowiecznych. Oprac. H. Olczak

Fig. 37. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. Types of rims and bottoms of early medieval vessels. Made by H. Olczak

Ceramika całkowicie obtaczana

Zdecydowaną większość analizowanego zbioru tworzą ułamki naczyń wykonanych na kole techniką ugniatania i obtoczonych na całej wysokości (2183 fragm., ok. 97%). Związane są one z główną fazą osadniczą i przeważają zarówno w zespołach z wypełnisk obiektów, jak i wśród pozostałych materiałów.

Do wyrobu naczyń tej grupy technologicznej używano zazwyczaj glin o średnim, rzadziej dużym stopniu spiaszczenia. Podstawowy materiał schudzający stanowił kamienny tłuczeń, którego obecność stwierdzono w przypadku ok. 89% fragmentów¹¹. Jego granulacja była zróżnicowana i przedstawiała się następująco: ziarna o średnicy < 0,05 cm – ok. 8%, o średnicy 0,05–0,1 cm – ok. 19%, o średnicy 0,1–0,15 cm – ok. 58%, o średnicy 0,15–0,2 cm – ok. 14% i o średnicy > 0,2 cm – ok. 1% przeanalizowanych ułamków. Wyraźnie widoczna jest zatem przewaga okazów o domieszce średniej wielkości, przy mniej więcej równym, kilkunastoprocentowym udziale pozostałych. Materiał klastyczny był słabo wysortowany, a obok frakcji głównej często notowano pojedyncze ziarna większe, o średnicy dochodzącej do 0,3 cm, a sporadycznie nawet do 0,6 cm. Dominował kwarc – jego obecność zaobserwowano w przełamach zdecydowanej większości czerepów. W przypadku wielu z nich zauważono także zawartość miki (ok. 90%) i ziaren o różowej barwie, prawdopodobnie skaleni (ok. 66%). Można zatem przyjąć, że podstawą domieszki schudzającej były rozdrobnione kamienie granitowe. Jedynie dwa fragmenty pochodzące z warstwy 242 charakteryzowały się odmiennym rodzajem tłuczni, który stanowił nieokreślony minerał o kremowej barwie.

Niewielka partia materiału (ok. 11% fragm.) odznaczała się innym składem masy ceramicznej. W przełamach tych naczyń stwierdzono przede wszystkim obecność ziaren obtoczonych, zwłaszcza kwarcu; okruchy ostrokrawędziste występowały w znacznie mniejszej ilości lub było ich brak. Fragmenty o zawartości drobnych komponentów (o średnicy < 0,05 cm) zdecydowanie dominowały nad tymi o przewadze średnio- i gruboziarnistych, stanowiąc ok. 87%. Również w przypadku tego surowca materiał klastyczny był na ogół słabo wysortowany, a frakcji głównej często towarzyszyły pojedyncze ziarna o średnicy większej, dochodzącej do 0,2–0,3 cm. Powyższe cechy wskazują, że do schudzania gliny tych wyrobów używano prawdopodobnie domieszki piasku lub jego mieszaniny z tłucznem.

Naczynia omawianej grupy technologicznej lepiono na kole z wałeczków lub taśm gliny, a następnie obtaczano na całej ich wysokości. Na ściankach wielu fragmentów zachowały się ślady poprodukcyjne. Były to zazwyczaj regularne rysy, powstałe w wyniku szybkiej rotacji koła. Zarejestrowano je na zdecydowanej większości, bo ok. 96% przeanalizowanych ułamków. Największą serię wśród nich stanowiły okazy, w których przypadku oznaki obtaczania widoczne były na obu powierzchniach – ok. 82%. Znacznie rzadziej notowano je tylko na ściankach zewnętrznych (ok. 11%) lub wewnętrznych (ok. 7%). Wskazuje to na bardzo ważną rolę koła garncarskiego w ostatecznej obróbce naczyń. Niezwykle rzadko ich powierzchnię wyrównywano przy pomocy ręcznego gładzenia. Ślady stosowania tego zabiegu dostrzeżono tylko na ok. 6% ułamków, pochodzących głównie z dolnych partii garnków.

¹¹ Cechy technologiczne wyrobów całkowicie obtaczanych przeanalizowano uwzględniając materiały z obiektów wczesnośredniowiecznych, odznaczające się jednorodnością chronologiczną i najlepszym stanem zachowania. Pod względem rodzaju i granulacji domieszki za diagnostyczne uznano 481 ułamków naczyń, natomiast podstawą wniosku na temat śladów poprodukcyjnych było 556 fragmentów. Pod kątem atmosfery wypału przeanalizowano barwę powierzchni i przełamów 619 ułamków ceramiki.

Pomimo silnego obtaczania na ściankach niektórych wyrobów zachowały się inne oznaki procesu produkcyjnego. Zauważono je na ok. 40% przeanalizowanych pod tym kątem ułamków ceramiki, przy czym na wielu z nich stwierdzono po kilka różnych typów śladów. W przypadku nielicznych fragmentów odnotowano obecność rys powstałych w miejscu zlepiania wałków lub taśm gliny. Miały one dwojaką postać. Ślady regularne, o kształcie równych poziomych linii, zarejestrowano na 25, a nieregularne, o czasami zygzakowatym przebiegu – na 14 fragmentach. Nie były one na tyle wyraźne, aby na ich podstawie można było określić szerokość taśm użytych do wytwarzania naczyń. Specyficznym rodzajem śladów zlepiania były rysy znajdujące się w miejscu łączenia tzw. zaczątku ścianki z dolną częścią brzuśca. Zaobserwowano je na trzech fragmentach ceramiki, przy czym w przeciwieństwie do wyżej opisanych były one widoczne nie na wewnętrznej, ale na zewnętrznej powierzchni wyrobów. Nieregularne ślady zlepiania W. Hołubowicz interpretował jako świadectwo stosowania techniki ugniatania, natomiast regularne – taśmowo-ślizgowej (1950, s. 161). W przypadku omawianego zbioru nie stwierdzono tej zależności. Na ściankach 51 ułamków naczyń zarejestrowano koliste lub owalne zagłębienia, które można interpretować jako dociski palców garncarza, pozostawione w trakcie ręcznej obróbki. Natomiast na 75 fragmentach zauważono horyzontalnie przebiegające zgrubienia i wałeczki, będące skutkiem niestarannego rozgniecenia wałków gliny. Najbardziej powszechną, bo dostrzeżoną w przypadku aż 137 okazów kategorią śladów poprodukcyjnych, były nierówności w grubości ścianki w przekroju poziomym. Według W. Hołubowicza powstają one w wyniku nierównomiernego rozłożenia gliny w czerepie podczas niedostatecznie silnego obtaczania wyrobów (1950, s. 144).

Inne rodzaje śladów wskazujących na szczegóły techniki wykonania naczyń można zaobserwować na ich dnach. Na zdecydowanej większości z nich odnotowano oznaki stosowania podsypki – wystąpiły one na 42 spośród 43 egzemplarzy przeanalizowanych pod tym kątem. Najczęściej używano w tym celu kamiennego tłucznia (32 fragm.), rzadziej piasku (7 fragm.). Na powierzchni trzech okazów zachowały się jedynie negatywy bliżej nieokreślonych ziaren. Granulacja podsypki była nieco większa niż średnica domieszki używanej do schudzania gliny i na ogół wynosiła powyżej 0,1 cm, a nierzadko ok. 0,2 cm.

W opisywanym materiale zarejestrowano wyłącznie wyroby o dnach wklęsłych, z przewagą egzemplarzy z tzw. pierścieniem dookolnym (por. dalej). Sugeruje to, że wykonywano je na tzw. nakładkach, umieszczanych na tarczy koła. W odniesieniu do okazów tylko nieznacznie podniesionych stosowanie tego elementu nie jest jednak oczywiste. Zdaniem W. Hołubowicza niewielka wklęsłość dna może wynikać z mocnego nacisku rąk garncarza na dolną część naczynia w trakcie jego obtaczania (1965, s. 70 n.). Jako przyczynę powstawania pierścieni dookolnych zwykle wymienia się bądź używanie nakładek, bądź czynności związane z obróbką dolnych partii wyrobów, takie jak nacisk palców na miejsce łączenia dna z pierwszym wałkiem ścianki czy umacnianie naczyń na kole przy pomocy dodatkowego wałeczka gliny lub poprzez rozgniatanie ich przydennych części (Hołubowicz 1950, s. 158–160; 1965, s. 70 n.; Kruppé 1961, s. 120 n.; Bobrinskij 1978, s. 39; Buko 1981, s. 98; 1990, s. 98, 111 i ryc. 43a, 44; Rzeźnik 1995, s. 31–38). W przypadku kilku okazów zaobserwowano oznaki zagładzania pierścieni, które czasami prowadziło do ich prawie całkowitego zrównania z powierzchnią dna. Wreszcie na krawędzi niektórych den stwierdzono obecność krótkich kresek, interpretowanych jako ślady podważania ostrym narzędziem, powstałe podczas zdejmowania gotowych wytworów z koła.

Cechy makroskopowe ok. 98% fragmentów naczyń wskazują, że w zdecydowanej większości przypadków ich wypał odbywał się prawdopodobnie w atmosferze utleniającej. Charakteryzowały się one na ogół brązową lub pomarańczową, rzadziej brunatną bądź plamistą powierzchnią zewnętrzną. Bardzo duży udział czerepów o wielobarwnych przełamach (ok. 91%) wyraźnie przemawia za tzw. niedopaleniem wyrobów, czyli zbyt niską temperaturą lub czasem trwania tego procesu. Fragmenty o czarnych ściankach i jednorodnych przełamach, mogące świadczyć o sporadycznym stosowaniu wypału w atmosferze redukcyjnej, są bardzo nieliczne (12 sztuk). Osiem innych ułamków, o podobnie zabarwionej powierzchni, ale o pomarańczowych przełamach, to być może części garnków poddanych na ostatnim etapie produkcyjnym tzw. procesowi odymiania (por. Hołubowicz 1950, s. 226 n.).

Wśród naczyń całkowicie obtaczanych wyróżnia się niewielka seria, która charakteryzuje się zauważalnie niższym stopniem zaawansowania techniki wykonania i prostszymi formami niż pozostałe materiały tej grupy. Liczy ona 58 fragmentów, pozyskanych głównie z warstwy spływowej 242 (ryc. 31: 3–5), z humusu i z jam nowożytnych. Tylko pojedyncze z nich, łącznie cztery sztuki, odkryto w wypełniskach obiektów wczesnośredniowiecznych (ob. 297 i 380). Są to najczęściej brzuśce, pochodzące z grubościennych, słabo obtoczonych okazów, zwykle o domieszce średnioziarnistego (ok. 0,15–0,2 cm) tłucznia. Współczesne im są proste wylewy typów W-III (5 fragm., ryc. 31: 3, 4), W-IV (2 fragm.) i niesklasyfikowane (1 fragm.) oraz dwa ułamki den (ryc. 31: 5). Wyroby te zdobione są z reguły żłobkami dookolnymi, a tylko jeden fragment ornamentowany jest wielokrotną linią falistą. Reprezentują one materiały starsze niż ogół ceramiki tej grupy technologicznej.

Pozostałe egzemplarze naczyń całkowicie obtaczanych stanowią pod względem techniki wykonania jednorodny zbiór, nieco bardziej zróżnicowany stylistycznie. Ich partie przybrzeżne są zazwyczaj silnie obtoczone i mocno profilowane, często z wrębem na pokrywkę (ryc. 37). Wśród 165 fragmentów sklasyfikowanych najliczniejsze są wylewy typu W-IX (46 sztuk). W ich obrębie wyróżnić można zarówno okazy o krawędziach nachylonych do wewnątrz garnka (wariant W-IXB), jak i wychylonych na zewnątrz (wariant W-IXC); ułamki o brzegach ułożonych horyzontalnie (wariant W-IXA) należą do wyjątków. Drugą pod względem liczebności grupę tworzą wylewy typu W-XVIII, charakterystyczne dla naczyń z cylindryczną szyjką (29 fragm.), a być może również dla misek lub innych form. Zwykle cechuje je lekkie profilowanie. Nieco mniej jest brzegów typu W-XI (20 fragm.), także mających kilka wariantów wychylenia krawędzi, oraz typów W-XV (12 fragm.) i W-XII (11 fragm.). Wylewy sklasyfikowane jako typy W-VIII, W-XVIIA, W-XVIIIB i W-XIX występują w analizowanym zbiorze w liczbie od 5 do 9 sztuk. Pozostałe (W-I, W-V, W-VI, W-VII, W-X, W-XIII, W-XIV, W-XVI i W-XX) reprezentowane są przez pojedyncze ułamki. Okazy o krawędziach ukształtowanych w niestandardowy sposób stanowią niewielką serię (por. ryc. 37: Inne).

Dna wyrobów tej grupy technologicznej to wyłącznie egzemplarze wklęsłe, najczęściej mocno. Zdecydowanie dominują naczynia z pierścieniem dookolnym typu D-IIB (58 fragm. spośród 76 określonych typologicznie; ryc. 24: 6, 8; 25: 2, 4; 26: 4; 30: 10), rzadziej odnotować można okazy bez tego elementu konstrukcyjnego – typ D-IIA (18 fragm.; ryc. 28: 3, 8). Powyższa klasyfikacja nie jest jednak w pełni wiarygodna, gdyż w niektórych przypadkach pierścienie mogły zostać całkowicie zagładzone. Na pięciu dnach stwierdzono obecność znaków garncarskich. Na jednym z fragmentów z paleniska 44A widoczne jest wypukłe przedstawienie krzyża (ryc. 23: 12), a na innym – płytko ryty krzyż, otoczony zapewne czworokątem (ryc.

25: 4). Mało wyraźny znak widniejący na kolejnym dniu z tego samego obiektu ma przypuszczalnie kształt okręgu. Fragmenty wypukłych znaków o podobnej formie zachowały się też na ułamku naczynia z paleniska 60 (ryc. 26: 4) i prawdopodobnie z piwniczki 297.

Analizowane materiały dostarczają niewielu danych na temat rozmiarów naczyń. Wysokości trzech częściowo zrekonstruowanych garnków wynoszą w przybliżeniu ok. 15 cm (ryc. 31: 7), ok. 20 cm (ryc. 24: 1) i ok. 20,5 cm (ryc. 27: 1). Średnice wylewów określono dla 27 egzemplarzy. Wahają się one od 9 do 25 cm, przy czym najliczniejsze są okazy o średnich rozmiarach, mierzące od 15 do 20 cm (14 fragm.). Do naczyń małych, o średnicy 13–14 cm, zakwalifikowano cztery ułamki, a do dużych, o średnicy od 22 do 25 cm – osiem. Pojedynczy wyrób ma w partii brzegowej ok. 9 cm (ryc. 26: 11). Wymiary większości spośród 36 diagnostycznych pod tym względem den mieszczą się w zakresie ok. 8–13 cm, a tylko jedno ma średnicę ok. 16 cm (ryc. 35: 10). Najliczniejszą grupę stanowią egzemplarze mierzące ok. 10 cm (11 sztuk).

Ornamentyka naczyń ma w większości przypadków charakter jednowątkowy i ogranicza się do żłobków dookolnych. Pokrywają one z reguły powierzchnię wyrobu jednym ciągiem, znacznie rzadziej występują w kilku strefach oddzielonych partiami niezdobionymi. Linie są najczęściej równe i ułożone symetrycznie, co wskazuje na ich wykonanie przy zastosowaniu szybkiej rotacji koła. Nieco innym typem dekoracji jednowątkowej są bruzdy plastyczne – mocno profilowane żłobki, wyraźnie zagłębione w ściankę naczynia. Ich obecność odnotowano na garnku z cylindryczną szyjką z paleniska 44A (ryc. 24: 1) i na kilkunastu innych fragmentach ceramiki. Tylko nieliczne okazy zdobione są w bardziej złożony sposób. Obok żłobków lub plastycznych bruzd najczęściej pojawiają się na nich takie motywy, jak ryta wielokrotna linia falista (ryc. 26: 2; 32: 4), nakłucia wykonane przy pomocy grzebienia (ryc. 25: 1; 32: 6; 33: 6; 35: 6) i nacinane ukośne kreski (ryc. 27: 5; 29: 7; 30: 13; 31: 8; 32: 4; 33: 7). Nieco mniej rozpowszechnione było ornamentowanie wyrobów pojedynczą linią falistą (ryc. 25: 1; 31: 8), wzorem powstałym prawdopodobnie w wyniku krótkich pociągnięć grzebienia (ryc. 35: 14) oraz odciskami narzędzia jednodzielnego (ryc. 28: 7; 30: 12; 32: 8), stempla (ryc. 34: 3) lub paznokcia (ryc. 33: 9). Za pewien rodzaj dekoracji należy uznać także nalepione na ściankę naczynia poziome listwy (ryc. 31: 8). W przypadku egzemplarzy o złożonym zdobnictwie stosowano zwykle dwa różne wątki, a ich większa liczba należy do rzadkości (por. ryc. 25: 1; 32: 4; 35: 14). Ogółem motywy wielowątkowe stwierdzono na 41 fragmentach ceramiki. Uwzględniając kolejnych kilka drobnych ułamków ornamentowanych wielokrotną linią falistą (ryc. 26: 3) lub nacinanymi kreskami, którym – jak się wydaje – zapewne również towarzyszyły żłobki, można przyjąć, że okazy o złożonej dekoracji stanowiły tylko ok. 2% wyrobów tej grupy technologicznej.

Dookolne żłobki pokrywały większość powierzchni naczyń, z reguły począwszy od szyjki lub górnej części brzuśca aż do poziomu poniżej połowy wysokości partii przydennej. W przypadku, gdy ornament uzupełniano innymi motywami, umieszczano je na ogół w górnej lub środkowej partii brzuśca (ryc. 26: 2, 3) bądź w miejscu jego łączenia z szyjką (ryc. 33: 7). Znacznie rzadziej wątkami złożonymi zdobiono dolne części wyrobów (ryc. 32: 6). Jedyne wyjątkowo nanoszono je w innych miejscach naczyń – po wewnętrznej stronie wylewu (ryc. 27: 5) lub na jego krawędzi (ryc. 30: 11; 35: 14).

Na analizowany zbiór składają się prawie wyłącznie fragmenty garnków. Są one zróżnicowane pod względem kształtów. Wydzielono wśród nich struktury morfologiczne składające się z czterech (dno z dolną partią brzuśca, górna część brzuśca, szyjka i wylew) oraz z trzech

elementów (dno z dolną partią brzuśca, górna część brzuśca i szyjka lub dno z dolną partią brzuśca, górna część brzuśca i wylew). W ich obrębie wyróżnić można kilka tzw. rodzin form naczyń (dalej: RF), charakteryzujących się podobnym kształtem poszczególnych elementów górnej partii profilu (ryc. 36). Po kilka okazów przyporządkowano do RF-I, RF-II i RF-IV, a pojedyncze – do RF-III. W wypełniskach obiektów przeważały garnki RF-II i RF-IV, przy czym wśród tych ostatnich większość stanowiły egzemplarze z cylindryczną szyjką (RF-IVA). Natomiast w warstwie spływowej 242 i w humusie współczesnym oprócz naczyń RF-IVA liczną serię tworzyły wyroby RF-I.

Garnki RF-I, tzw. esowate, to formy czteroelementowe, wyróżniające się wklęsłą szyjką, która łągodnie przechodzi w wypukły brzusiec (ryc. 23: 11; 26: 8; 30: 9; 31: 7; 32: 2; 33: 1, 4). Ich partie brzegowe są zwykle mocno profilowane i należą głównie do typów W-IX i W-XI, znacznie rzadziej do innych. Najlepiej zachowany okaz tej rodziny form pozyskano z warstwy 242 (por. ryc. 31: 7). Jest to częściowo zrekonstruowany garnek o brzegu typu W-I i wklęsłym dnie z pierścieniem dookołnym (typ D-IIB). Średnica jego krawędzi wynosi ok. 17 cm, dna – ok. 8 cm, a wysokość prawdopodobnie ok. 15 cm.

Pokrewne stylistycznie tej grupie są naczynia RF-IIIA, także o wklęsłej szyjce, ale w ich przypadku oddzielonej od brzuśca lekkim podcięciem. W analizowanym zbiorze odnotowano ich pojedyncze przykłady, pochodzące z warstwy 242, z humusu współczesnego (ryc. 35: 13) i z paleniska 60 (ryc. 26: 3). Kilka egzemplarzy zostało sklasyfikowanych jako garnki RF-IIIB, podobnie jak RF-IIIA charakteryzujące się szyjką wyodrębnioną od brzuśca, lecz mającą ostro wygięty kształt. Zaopatrzone są one w wylewy typu W-XVIIA (ryc. 26: 5; 27: 4; 32: 1). Okazy znalezione na opisywanym stanowisku są zachowane fragmentarycznie, a ich klasyfikacja opiera się głównie na porównaniu do analogicznej ceramiki z innych ośrodków tych terenów.

Typowymi formami dla materiałów z omawianej osady są garnki RF-II. Są to naczynia trójelementowe, bez wyraźnie wydzielonej szyjki (ryc. 25: 3; 27: 6; 28: 1, 2; 30: 4). Górne partie ich brzuśców są mało wypukłe, a środkowe lekko zaokrąglone lub wyraźnie podkreślone. Mocno profilowane brzegi określono głównie jako typy W-IX, W-XII, W-XII, W-XIV i W-XV. Niektóre egzemplarze wyróżniają się wysoko umieszczoną maksymalną średnicą brzuśca, co zbliża je do wyrobów RF-IVB i RF-IVC (por. ryc. 27: 6; 28: 2). Największe fragmenty garnków RF-II znaleziono w palenisku 74 (por. ryc. 27: 6; 28: 1, 2). Pochodzić z nich mogą również drobne ułamki brzuśców o ostrym profilowaniu, niekiedy zaopatrzone w tzw. bark (ryc. 31: 10).

Garnki RF-IV charakteryzują się pionowymi lub stożkowatymi szyjkami, wyraźnie oddzielonymi od brzuśców. Zdecydowanie dominują wśród nich formy trójelementowe – bez wyodrębnionego wylewu (RF-IVA), tzw. naczynia z cylindryczną szyjką (ryc. 24: 1, 7; 26: 9; 29: 8; 32: 8; 33: 7; 35: 8). Ich najlepiej zachowane okazy pozyskano z paleniska 44A i z warstwy 242. Pierwszy z nich to dekorowany plastycznymi bruzdami wyrób o wysokości zapewne ok. 20 cm, przy średnicy wylewu ok. 19, a dna 13 cm (por. ryc. 24: 1). Jego wklęsłe dno pierwotnie miało prawdopodobnie pierścień dookołny, który został zagładzony. Garnek z warstwy 242, o średnicy brzegu ok. 18 cm, zdobiony jest bruzdami i pasmami nacinanych ukośnych kresk (por. ryc. 33: 7). Być może częścią tego samego naczynia jest podobne pod względem surowca i techniki wykonania dno, o średnicy ok. 9 cm (ryc. 33: 8). W opisywanej grupie wyróżniono też pojedyncze przykłady form czteroelementowych – RF-IVB i RF-IVC. Ta ostatnia reprezentowana jest przez częściowo zrekonstruowany garnek z paleniska 74. Ma on ok. 20,5 cm

wysokości i zaopatrzony jest w wylew typu W-XV, o średnicy ok. 20 cm, oraz wklęsłe dno z pierścieniem dookolnym, mierzące ok. 10 cm (ryc. 27: 1). Naczynie to można uznać za okaz niestandardowy, różniący się od większości podlaskich wyrobów tej rodziny form brakiem żłobków na szyjce. W zbiorze nie stwierdzono natomiast egzemplarzy wyraźnie nawiązujących do tzw. naczyń typu drohiczyńskiego (por. Musianowicz 1962; 1969, s. 138; Wójcik 2014). Najbardziej do nich zbliżony jest fragment garnka RF-IVB z obiektu 21 (ryc. 23: 4), zdobiony charakterystycznymi dla wytworów drohiczyńskich zagładzonymi żłobkami, z pozostawionym w górnej partii brzuśca pasem wolnym od ornamentu. Podobny kształt mogło mieć także naczynie z warstwy 242 (ryc. 33: 3).

Inne typy wyrobów garncarskich reprezentowane są w omawianym materiale przez pojedyncze, bardzo słabo zachowane egzemplarze. Znaleziony w warstwie ornej fragment wylewu, ornamentowany na krawędzi wielokrotną linią falistą, a na szyjce żłobkami i nakłuwany wzorem wykonanym grzebieniem, może być częścią miski lub wyrobu o kształcie beczułkowatym (ryc. 35: 14). Z miski lub garnka z cylindryczną szyjką wydaje się pochodzić również zdobiony żłobkami brzeg z obiektu 472 (ryc. 30: 11). Natomiast dwa drobne ułamki ceramiki z humusu to być może części pokrywek (ryc. 35: 12, 15). Ze względu na niewielką średnicę wylewu (ok. 9 cm) i wąską szyjkę wyróżnia się też fragment z paleniska 74, przypominający tzw. naczynia flaszkowate (ryc. 26: 11).

Ceramika wykonana prawdopodobnie techniką taśmowo-ślizgową

Ta grupa wyrobów jest bardzo nieliczna i obejmuje jedynie 27 fragmentów, co stanowi ok. 1% analizowanego zbioru. Pojedyncze ułamki znalezione zostały w wypełniskach kilku obiektów wczesnośredniowiecznych (18 fragm., ob. 21, 74, 120, 297, 374 i 380), pozostałe pochodzą z warstwy 242 (7 fragm.), z humusu (1 fragm.) i z nowożytnej jamy 244 (1 fragm.).

Z wyjątkiem wylewów z obiektów 21 (ryc. 23: 3) i 380 (ryc. 30: 7) oraz dna z jamy 374 są to zazwyczaj drobne ułamki brzuśców. Charakteryzują się one cienkimi ściankami, o przeciętnej grubości 0,4–0,7 cm, na których wyraźnie widoczne są ślady silnego obtaczania. Pod względem surowcowym omawiane okazy zbliżone są do naczyń całkowicie obtaczanych. Domieszkę w większości przypadków stanowił tłuczeń, z tym że jego granulacja nie przekraczała 0,1 cm. Obecność mieszaniny tłuczni i piasku odnotowano w masie ceramicznej tylko trzech fragmentów. Wypał wyrobów odbywał się zarówno w atmosferze utleniającej, jak i redukcyjnej, a ich powierzchnia zewnętrzna miała najczęściej barwę czarną lub ciemnobrązową.

Krawędzie naczyń wykonanych prawdopodobnie techniką taśmowo-ślizgową mają niestandardowy kształt (por. ryc. 23: 3; 30: 7). Dno jest zapewne egzemplarzem płaskim z pierścieniem dookolnym (typ D-IB), uformowanym na podsypce piasku. Większość fragmentów ornamentowana jest regularnymi, na ogół płytkimi żłobkami dookolnymi.

4.3. Inne przedmioty

Z wypełniska jamy 21 pozyskano fragment nieokreślonego przedmiotu ze słabo wypalanej gliny – być może tygielka lub formy odlewniczej (ryc. 38: 1). Barwa jego powierzchni jest szara, a masa ceramiczna zawiera domieszkę średnio- i gruboziarnistego tłuczni.

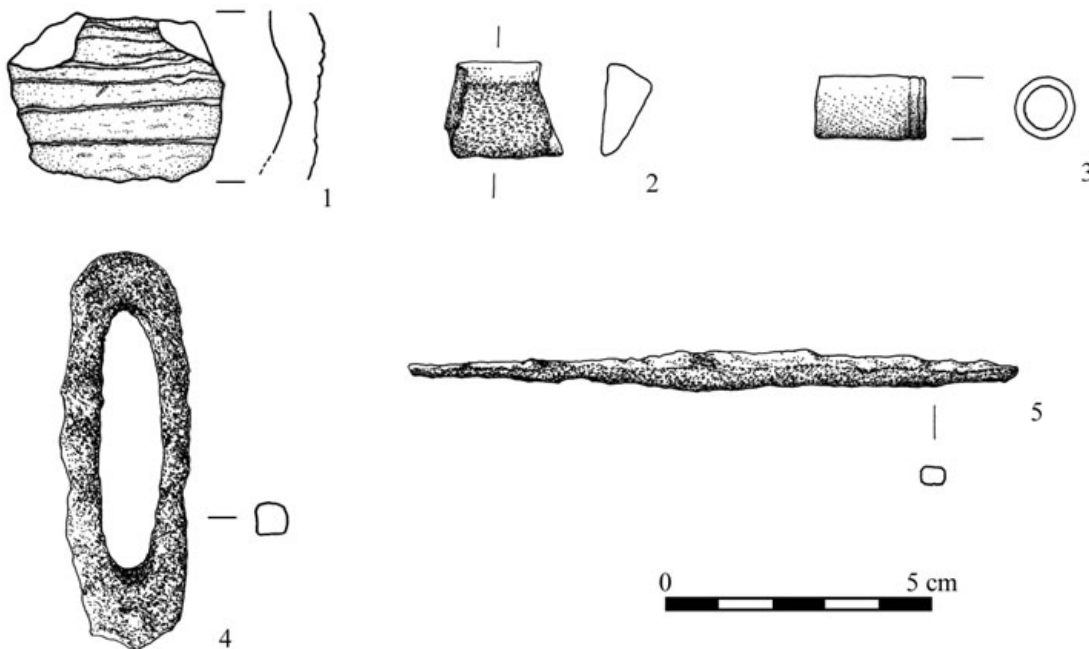
W palenisku 44A odkryto żelazne krzesiwo ogniwkowe o długości 7,5 cm, szerokości 2,6 cm i grubości 0,6 cm (ryc. 38: 4). Podobne zabytki pochodzą z pobliskiego cmentarza w Daniłowie Małym, stan. 1 (Koperkiewicz, Krasnodębski 2002, tab. 1) i z nekropoli w Surażu, stan. 2 (Bieńkowska 2005, tabl. X: 4). Krzesiwo przypuszczalnie stanowiło zestaw narzędzi ze znalezionym w wypełnisku tego samego obiektu krzesakiem, na którego krawędzi widoczne są ślady uderzeń i wymiażdżeń (Wawrusiewicz, w tomie, ryc. 2: 1).

W palenisku 74 zarejestrowano rurkę wykonaną z poroża jelenia lub porostków sarny (Parzyszek 2002), zdobioną na brzegu dwiema dookoła rytymi bruzdami (ryc. 38: 3). Średnica przedmiotu wynosi 1,2 cm, a zachowana długość 2,1 cm. Można go interpretować jako oprawkę (por. Musianowicz 1969, s. 164; Lysenko 1985, s. 281 n.).

W tej samej jamie odkryto także fragment wykonanej prawdopodobnie z łupku ośelki, o zachowanej długości 2,2 cm i trójkątnym przekroju (ryc. 38: 2). Dwa jej dłuższe boki, o szerokości ok. 1,8 cm, są mocno wygładzone w wyniku użytkowania.

Z piwniczki 297 pochodzi żelazny przedmiot o długości 11,7 cm, być może szydło. Jego przekrój jest czworokątny, na jednym z końców przechodzący w okrągły (ryc. 38: 5).

Z kilku obiektów pozyskano nieliczne bryłki dobrze wypalanej polepy: ob. 44A (5 fragm.), 374 (15 fragm.) i 376 (1 fragm.). Były to drobne grudki, o średnicy ok. 1–3 cm, bez jakichkolwiek odcisków mogących wskazywać na ich funkcję.

Ryc. 38. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Wybór zabytków wczesnośredniowiecznych: 1 – ob. 21; 2, 3 – ob. 74; 4 – ob. 44A; 5 – ob. 297 (1 – wypalona glina, 2 – kamień, 3 – poroże, 4, 5 – żelazo).
Ryc. H. Olczak, A. Piotrowicz, P. Terendy

Fig. 38. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. Selection of early medieval artefacts: 1 – Feature 21; 2, 3 – Feature 74; 4 – Feature 44A; 5 – Feature 297 (1 – burnt clay, 2 – stone, 3 – antler, 4, 5 – iron).
Drawn by H. Olczak, A. Piotrowicz, P. Terendy

4.4. Chronologia i powiązania kulturowe

Dla osady nie wykonano datowania metodami przyrodniczymi, zaś pochodzące z niej znaleziska należą do mało charakterystycznych i nie stanowią precyzyjnych wyznaczników chronologicznych. Dotyczy to również ceramiki, tworzącej najliczniejszy zespół wśród pozyskanych zabytków. Ze względu na wysoce niezadowalający stan rozpoznania tej kategorii źródeł na obszarze dorzecza górnej Narwi i terenów sąsiednich poniższe ustalenia należy traktować jako wstępne. Tym bardziej, że od pewnego czasu podnoszona jest kwestia niezgodności chronologii opartej na analizie stylistycznej naczyń z wynikami otrzymywanymi metodami przyrodniczymi, a co za tym idzie, zawodności kryteriów datujących wypracowanych przez dziesięciolecia studiów porównawczych nad ceramiką (por. m.in. Dulinicz 1994; Poleski 2000, s. 426 n.; Szymański 2000, s. 357 n.; Biermann 2006, s. 117–119).

Uwagę zwraca duża rozpiętość czasowa pomiędzy najstarszymi i najmłodszymi materiałami wczesnośredniowiecznymi. Pierwszej fazie osadniczej odpowiadają nieliczne naczynia całkowicie ręcznie lepiące lub wykonane na kole, ale słabo obtoczone tylko w przykrawędniach lub górnych częściach. Tego rodzaju wyroby na terenach zamieszkałych przez Słowian zachodnich datuje się zwykle na 2. połowę VII – VIII w. (por. m.in. Parczewski 1988, s. 73 n.; Chudziak 1991, s. 118–120; Szymański 1987, s. 360–370; Dulinicz 1998, s. 148). Na ziemiach Słowiańszczyzny wschodniej analogiczne do nich materiały, tzw. naczynia typu Łuka Rajkowiecka, rozpowszechnione były głównie w VIII – IX w. (Rusanova 1973, s. 17–22). Dla obszaru dorzecza górnej Narwi brak kompleksowych badań nad ceramiką starszej fazy wczesnego średniowiecza, co w dużej mierze spowodowane jest niewielką liczbą dostępnych źródeł. W sąsiedztwie Daniłowa Małego, w odległości ok. 5 km na wschód, zlokalizowana jest osada 119 w Suraziu. Znaleziono na niej ułamki ręcznie lepionych lub górą obtaczanych garnków datowanych od schyłku VII do końca VIII w., o formach i technice wykonania zbliżonych do okazów z omawianej osady (Karczewski 1995, s. 25 n. i tabl. II: 1, 3). Fragmenty podobnych wyrobów pochodzą też z Suraza, stan. 7/125 (materiały z badań autorów), z pobliskiej miejscowości Płonka, gm. Łapy (materiały w PMA w Warszawie) oraz z kilku stanowisk odkrytych na tym terenie podczas badań powierzchniowych (materiały w MPB). Najliczniejszy zespół ceramiki ze starszej fazy wczesnego średniowiecza znany jest z Haciek, gm. Bielsk Podlaski, położonych w odległości ok. 23 km na południowy wschód od Daniłowa. Z grodziska i osady (stan. 1 i 1A) pozyskano duży zbiór ręcznie lepionych naczyń typu praskiego z VI–VII w. (Kobyliński, Szymański 2005, s. 63 n. i ryc. III-36), a także zespół garnków górą obtaczanych, datowanych na VIII – IX w. (tamże, s. 64 n.). Wyroby całkowicie ręcznie lepiące znaleziono również na stanowisku 3 w Koźlikach, gm. Narew (materiały z badań autorów), a ręcznie lepiące i częściowo obtaczane na osadzie w Bańkach, stan. 14, gm. Bielsk Podlaski (Krasnodębski, Olczak 2010, ryc. 23: 1; 24: 1–6). W dorzeczu środkowego Bugu ceramika ze starszej fazy wczesnego średniowiecza odnotowana została m.in. na stanowiskach Sowa (Musianowicz 1966, ryc. 17 i 18) i Kozarówka, stan. 2 (Musianowicz 1978, tabl. I–II) w Drohiczyźnie, funkcjonujących prawdopodobnie w VI–VIII w. (Musianowicz 1966, s. 49; 1978, s. 101). Zarejestrowano ją też na grodzisku w Klukowiczach, stan. 1, gm. Nurzec-Stacja (Kobylińska, Kobyliński, Wach 2003, ryc. 12: 10, 20; 13: 24) oraz w Niewiadomej, gm. Sabnie (Miśkiewicz 1996, tabl. VIII: 3; XXIV: 3, 10; XL: 11), gdzie datowana jest na koniec VI – IX w. (tamże, s. 39–59)¹². Na pod-

stawie wymienionych materiałów porównawczych chronologię garnków ręcznie lepionych i przykrawędnie lub górą obtaczanych z Daniłowa Małego można określić na VII–VIII w.

Kolejną grupę tworzą nieliczne fragmenty naczyń słabo obtoczonych na całej swojej wysokości, o prostych wylewach typów W-III i W-IV. Pod względem stylistyczno-technicznym są one zbliżone do ceramiki z kilku ośrodków położonych w dorzeczu górnej Narwi. Podobne materiały pochodzą z pobliskiego grodziska (stan. 1) i osady (stan. 7/125) w Surażu (Krasnodębski, Olczak 2014, ryc. 5: 1, 2), z grodziska w Zajączkach, stan. 1, gm. Juchnowiec Kościelny (Krasnodębski, Olczak, Barford 2005, tabl. 1: 3–9; 2–4), z osad w Bańkach, stan. 15 (Krasnodębski, Olczak 2010, ryc. 10; 11: 1; 13: 2–4; 14; 15) i w Potoce, stan. 1, gm. Michałowo (Kobylińska 2003, ryc. 145–155), a także z zespołu osadniczego w Haćkach (Kobylińska, Kobyliński 2003, ryc. 2; Kobyliński, Szymański 2005, ryc. III-42). Naczynia te można datować na X – początek XI w.

Z główną fazą zasiedlenia stanowiska związane są wyroby silnie obtoczone na całej wysokości, o mocno profilowanych krawędziach. Znajdują one liczne odpowiedniki wśród materiałów pochodzących z ośrodków zlokalizowanych w międzyczeczu Narwi i Bugu. Większość z nich to długofunkcjonujące centra osadnicze, dla których nie dysponujemy precyzyjnymi kryteriami datującymi¹³. Garnki esowate RF-I o wylewach typów W-IX i W-XI odnotowano na osadzie w Surażu, stan. 7/125, gdzie stanowiły większość w zespołach II fazy osadniczej, datowanej na XII–XIII w. (materiały z badań autorów). Znane są też z grodziska (stan. 1) i osady w Tykocinie (stan. 2) oraz z zespołu osadniczego w Brańsku (materiały w MPB). Prawie całkowicie formy te dominują wśród ceramiki pozyskanej ze stanowisk usytuowanych w dorzeczach lewych dopływów górnej Narwi, takich jak grodziska w Paszkowszczyźnie, stan. 1, gm. Orla (Krasnodębski 2000a, ryc. 4: 4) i w Bielsku Podlaskim, stan. 1 (materiały w MPB) oraz osada w Bańkach, stan. 14 (Krasnodębski, Olczak 2010, ryc. 23: 7–9; 24: 8, 9; 25–29), a także z położonego dalej na południowy wschód grodziska w Bobrówce, stan. 1, gm. Czeremcha (materiały z badań autorów). Podobnie często naczynia o analogicznej formie występują w ośrodkach północno-zachodniej Rusi, gdzie datowane są od przełomu XI i XII w. (lub początku XII w.) do końca XIII w. (Zverugo 1975, s. 69; Malevskaâ-Malevič 2005, s. 144 n.). Znane są m.in. z Wołkowyska (Zverugo 1975, ryc. 22, typ IV; Malevskaâ-Malevič 2005, ryc. 38: 13, 15), Grodna (Malevskaâ-Malevič 2005, ryc. 48: 7, 8) i Nowogródka (tamże, ryc. 11: 4–6). Natomiast w Brześciu najbardziej popularne były w XI w., ale pozostawały w użyciu jeszcze w połowie XII w., całkowicie zanikając pod koniec tego stulecia (Lysenko 1985, s. 326).

Formy zbliżone do garnków RF-II znaleziono m.in. na cmentarzysku w Daniłowie Małym, stan. 1 i na osadzie w Surażu, w nawarstwieniach z XII–XIII w. (materiały z badań autorów). Podobne wyroby, o wylewach analogicznych do typów W-IX, W-XI i W-XV, pochodzą też z położonej w odległości ok. 45 km na południowy zachód od Daniłowa Kamianki

¹² Tak wczesna chronologia zespołów z Drohiczyzna i Niewiadomej jest jednak kwestionowana, por. m.in. Skrzyńska 2001; Biermann 2006, s. 122.

¹³ Wyniki badań wykopaliskowych ośrodka w Tykocinie, gm. *loco* nie zostały dotychczas opublikowane, a ich chronologia opiera się na wstępnych ustaleniach, pozwalających umieścić funkcjonowanie grodu w XII–XIII w., a osady ogólnie w młodszej fazie wczesnego średniowiecza (Kamiński 1956, s. 139–144; Urbańczyk 1975). Okres użytkowania grodu w Brańsku, gm. *loco* zamyka się w granicach od przełomu X i XI w. do 1. ćwierci lub połowy XV w. (Stankiewicz 1994, s. 88; 1997, s. 369). Natomiast grodzisko w innym głównym ośrodku tych terenów – Bielsku Podlaskim – zostało rozpoznane w bardzo niewielkim zakresie i datowane jest ogólnie na XII–XIII w. (Szymański 1976, s. 502). Podobnie tylko wstępnych publikacji doczekały się dotąd mniejsze grody, położone w międzyczeczu górnej Narwi i środkowego Bugu (Krasnodębski 2000a).

Nadbużnej, stan. 2, gm. Nur (Rauhut 1959, tabl. IV: 14, VI: 10, 14), gdzie są datowane na XII w. (Rauhut 1956, s. 351; 1959, s. 31). Pojedyncze ich przykłady znane są również z północno-zachodniej Rusi: z Nowogródka i Grodna (Malevskaâ-Malevič 2005, ryc. 10: 3; 48: 6, 10, 12). W tym drugim ośrodku rozpowszechnione były w okresie od końca XI do połowy XII w. (Malevskaâ-Malevič 2005, s. 110). Natomiast okazy podobne do garnków RF-III B, o wylewach typów W-XVII A i W-XVII B, odnotowano w Nowogródku, w warstwach z XII w. (Malevskaâ-Malevič 2005, s. 37 i ryc. 9: 1g; 13: 1v, 9, 11; 32: 7), oraz w Susku Nowym (Ościłowski 2015, ryc. 48). Ich starsze prototypy pozyskano także z osad zlokalizowanych w dorzeczu Nurca – z Krasnej Wsi, stan. 1, gm. Boćki (Krasnodębski 2000a, ryc. 5: 9) i z Mołoczek, stan. 2, gm. Boćki (Olczak, Krasnodębski 2002, ryc. 15: 9).

Naczynia z cylindryczną szyjką (RF-IV A) są rozpowszechnione na stanowiskach północno-wschodniego Mazowsza, takich jak Suraż, stan. 7/125 (Krasnodębski, Olczak 2014, ryc. 5: 4), Brańsk, stan. 1 (Stankiewicz 1997, tabl. III: 11) i Kamianka Nadbużna (Rauhut 1956, tabl. XXXVII: 3, XXXVIII: 2; 1959, tabl. IV: 10), ale też w grodach północno-zachodniej Rusi (Malevskaâ-Malevič 2005, ryc. 18; 29: 14; 33: 10; 41; 51: 1–8, 11). Bardzo często rejestrowane są również w ośrodkach tzw. skupiska drohiczyńskiego, m.in. w Drohiczynie (Musianowicz 1969, s. 138 oraz tabl. IX: 5, 6; XII, 5, 11; XVIII: 1). Natomiast zastanawiający jest ich prawie całkowity brak wśród ceramiki z niektórych grodów międzyrzecza Narwi i Bugu, takich jak Paszkowszczyzna, stan. 1 i Bobrówka, stan. 1. Garnki te mają szeroką chronologię, obejmującą prawdopodobnie całą młodszą fazę wczesnego średniowiecza (Musianowicz 1951/52; Malevskaâ-Malevič 2005, s. 147, 150 n.).

Znamienna jest niewielka liczba w zbiorze naczyń czteroelementowych, charakteryzujących się wyraźnie wyodrębnioną od brzuśca szyjką (RF-IV B i RF-IV C). Najlepiej zachowany, nietypowy zresztą przykład tej formy (por. ryc. 27: 1), zbliżony jest do okazów z cmentarzyska w Daniłowie Małym (materiały z badań autorów) i z osady w Kamiance Nadbużnej (Rauhut 1957, tabl. 51: 4). Pewnych analogii do tego wyrobu doszukać się można także wśród garnków fazy II suraskiego grodziska, wstępnie datowanej na XII w. (Olczak, Krasnodębski 2014). Natomiast, poza być może nielicznymi wyjątkami, w Daniłowie nie stwierdzono tzw. naczyń typu drohiczyńskiego, które odnotowane zostały nie tylko na stanowiskach z dorzecza środkowego Bugu, ale też w ośrodkach grodowych północno-wschodniego Mazowsza, takich jak Brańsk, Suraż, Świeck-Strumiany i Tykocin (Musianowicz 1962; 1969, s. 137–149; Jaskanis 2008, s. 132–135; Wójcik 2014, ryc. 5). Zapewne wyroby te nie docierały do dalej położonych i mniej znaczących osad wiejskich.

W produkcji garncarskiej głównej fazy omawianej osady przeważają zatem cechy ceramiki z ośrodków położonych w strefie szeroko rozumianego pogranicza mazowiecko-ruskiego, jak również na północno-wschodnim Mazowszu. Ta ostatnia znajduje z kolei analogie wśród naczyń pochodzących z Mazowsza zachodniego, na przykład z Płocka (Trzeciński 2011, s. 81–86), oraz z ziemi chełmińskiej (Poliński 1996, ryc. 42; 45: a; 46: e, g; 48: k). Następnym rejonem występowania wyrobów o podobnej stylistyce są grody północno-zachodniej Rusi. Pomimo wyraźnych nawiązań do materiałów z pobliskich stanowisk ceramika z Daniłowa Małego ma kilka cech swoistych, takich jak garnki RF-III B czy niektóre sposoby ukształtowania wylewów (typy W-XII, W-XVII A i W-XVII B). Pozwala to przypuszczać, że osada posiadała własną pracownię garncarską, niezależną od sąsiednich centrów grodowych.

Początek głównej fazy wczesnośredniowiecznej można z dużą dozą ostrożności umieścić nie wcześniej niż pod koniec XI w. lub na przełomie XI i XII w. Zdaje się za tym przemawiać brak form typowych dla połowy XI w., znanych z osad wiejskich położonych w dorzeczu Nurca i środkowego Bugu, takich jak Ogrodniki, gm. Siemiatycze (Musianowicz, Zawadzka 1961), Mołoczki, stan. 2 (Olczak, Krasnodębski 2002) i Krasna Wieś, stan. 2 (materiały z badań autorów). Jeżeli natomiast za słuszną uznamy tezę o związku osady z cmentarzyskiem na stanowisku 1 w Daniłowie Małym, użytkowanym co najmniej od 2. połowy XI w. do końca XII w. lub początku XIII w. (Koperkiewicz, Krasnodębski 2002, s. 274), to należy się liczyć z jej powstaniem już w połowie XI stulecia. Nie ma to wprawdzie potwierdzenia w materiałach ceramicznych, ale trzeba pamiętać, że badania nie objęły całego stanowiska. Najmłodszymi znaleziskami są fragmenty naczyń, których technikę wykonania określono jako taśmowo-ślizgową. Nie mogą one stanowić wiarygodnego kryterium datującego, a to ze względu na ich niewielką liczebność i słabą dystynktywność, odkrycie większości ułamków poza obiektami osadniczymi, a także nierozstrzygnięcie kwestii chronologii początków produkcji tego typu wyrobów (por. m.in. Hołubowicz 1950, s. 174 n., 183; Kruppé 1967, s. 16; Trzeciecki 2011, przyp. 51). Wydaje się jednak, że niezależnie od wymienionych wyżej czynników wydzielenie w zbiorze ceramiki o zaawansowanej technice wykonania, nawiązującej do materiałów późnośredniowiecznych, pozwala na umieszczenie końcowej fazy funkcjonowania osady ok. połowy XIII w. lub nawet w 2. połowie tego stulecia. Nie jest jednak również wykluczone, że znaleziska te, podobnie jak pojedyncze fragmenty naczyń z okresu późnego średniowiecza, można łączyć już z pobliskim stanowiskiem 7 (por. Krasnodębski, Olczak, Wójcik, w tomie).

Wyroby garncarskie wskazują zatem na kilkufazowe wykorzystywanie omawianego obszaru we wczesnym średniowieczu. Na podstawie niewielkiej liczebności materiałów z VII–VIII w. oraz z X – początku XI w. można domniemywać, że odzwierciedlają one dwa odrębne, krótkotrwałe etapy użytkowania, mające miejsce przed założeniem dużej osady, co – jak już wspomniano – nastąpiło w 2. połowie lub pod koniec XI w. Fazę główną poprzedzała więc najprawdopodobniej przerwa w zasiedleniu tego terenu, trwająca kilka dziesięcioleci. Podobny brak ciągłości odnotowano także w przypadku ośrodka grodowego w Suraziu oraz stanowisk 14 i 15 w Bańkach (Krasnodębski, Olczak 2010, s. 91). Wobec objęcia badaniami jedynie części osady w Daniłowie tezę tę należy jednak uznać za wstępną.

Na przebadanym obszarze nie zarejestrowano obiektów nieruchomych, które można by wiązać z któryś ze starszych epizodów osadniczych. Natomiast struktury głównej fazy rozrzucone były na odcinku o długości ok. 85 m, w zachodniej i centralnej części wykopu. Były to na ogół jamy o trudnej do interpretacji funkcji, w wielu przypadkach mocno zniszczone. Oprócz pozostałości domniemanej piwniczki i kilku dołów posłupowych nie stwierdzono obecności wyraźnych założeń o przeznaczeniu mieszkalnym. Można zatem sądzić, że prawdopodobnie nie odkryto centrum osady. Rozciągała się ona na północ od rozpoznanego terenu, zajmując wyższe partie wysoczyzny, a zapewne również na południe, w kierunku znajdującego się tu niewielkiego cieku.

Zbliżone cechy materiałów ceramicznych mogą wskazywać na powiązanie osady głównej fazy z położonym ok. 800 m na południowy wschód cmentarzyskiem w Daniłowie Małym, stan. 1 (por. ryc. 1: 1). Nie ma natomiast przekonujących dowodów na jej bezpośrednią kontynuację na zlokalizowanym zaledwie ok. 100 m na wschód późnośredniowiecznym stanowisku 7. Wprawdzie niektóre okazy naczyń z tego ostatniego nawiązują do wyrobów z XIII w.

(por. Krasnodębski, Olczak, Wójcik, w tomie), to jednak teza o trwającej kilkaset lat ciągłości zasiedlenia w czasach, gdy na obszarze tym kształtowały się dopiero stabilne struktury osadnicze i nadal realne było zagrożenie najazdami z zewnątrz, pozbawiona jest podstaw. Niewątpliwy wydaje się związek stanowiska z położonym ok. 4 km na wschód grodem w Surażu. Być może należałoby traktować je jako jedną z wsi wchodzących w skład zaplecza tego ośrodka. Pamiętać jednak trzeba, że pomimo przebadania dużej części grodziska ani chronologia, ani też status polityczny jego poszczególnych faz nie zostały do tej pory jednoznacznie rozstrzygnięte (Krasnodębski 2004; Kizûkevič, Pačobut 2005; Olczak, Krasnodębski 2014).

5. Świadczenia użytkowania w okresie nowożytnym

O aktywności ludzkiej na terenie stanowiska w tym okresie świadczy odkrycie piwniczki i 41 jam zasobowych. Były one zlokalizowane głównie w zachodniej części przebadanego obszaru, gdzie na odcinku o długości ok. 50 m tworzyły dość zwarte skupisko. Jedynie kilka jam znajdowało się w odległości kilkudziesięciu metrów dalej na wschód. Obiekty te wyróżniały się wyraźnymi granicami i charakterystycznym wypełniskiem, utworzonym z przemieszanych warstewek powstałych w wyniku intencjonalnego zasypywania (por. CD, rozdz. 4). Ich znaczna część zawierała drobne fragmenty ceramiki, datowane zwykle na okres wczesnego średniowiecza. Tylko w kilku jamach stwierdzono nieliczne ułamki naczyń nowożytnych (ob. 44, 48, 50, 54, 88, 221, 464). Pozyskano z nich także pojedyncze przedmioty żelazne (ob. 256), kamienne (ob. 44 i 56) i krzemienie (ob. 169, 244 i 410), w większości zdeponowane zapewne wtórnie (por. rozdz. 6.2 oraz Wawrusiewicz, w tomie). Niektóre jamy wkopane były w warstwę spływową 242 lub zniszczyły starsze struktury (por. ryc. 16; 21: 1).

Piwniczka (ob. 256) miała prostokątny kształt w planie, o wymiarach ok. $5,2 \times 3,7$ – $4,2$ m (ryc. 39; 40). Zachowana miąższość jej wypełniska wynosiła ok. 0,8 m, można zatem przypuszczać, że wkopana była w podłoże na głębokość ok. 1 m. Zbudowana została w konstrukcji sumikowo-łatkowej, prawdopodobnie z drewna sosnowego i dębowego (Michniewicz 2000a, s. 3 n.). W płaskim dnie obiektu zarejestrowano 17 dołów posłupowych, ułożonych w trzech rzędach. Centralnie przebiegający rząd słupów podtrzymywał dach, a słupy boczne zapewne wspierały ściany. Tego typu piwniczki, występujące szczególnie na piaszczystych terenach Podlasia i Lubelszczyzny, poświadczone są przez źródła etnograficzne (Bohdanowicz 1995, s. 32). Ich zagłębiona część miała ściany wyłożone drewnem, zbudowane w konstrukcji sumikowo-łatkowej lub zrębowej (por. Gołębniak, Krasnodębski, Trzeciecki, w tomie). Ściany na ogół nie wystawały ponad poziom gruntu, a całość przykryta była zazwyczaj drewnianym dwuspadowym dachem, często z nasypem ziemnym. Piwniczki lokowano w pobliżu innych zabudowań gospodarczych i wykorzystywano do przechowywania płodów rolnych, z reguły roślin okopowych (Molčanova 1968, s. 50; Trawińska 1968, s. 129 n.; Bohdanowicz 1995, s. 21–40).

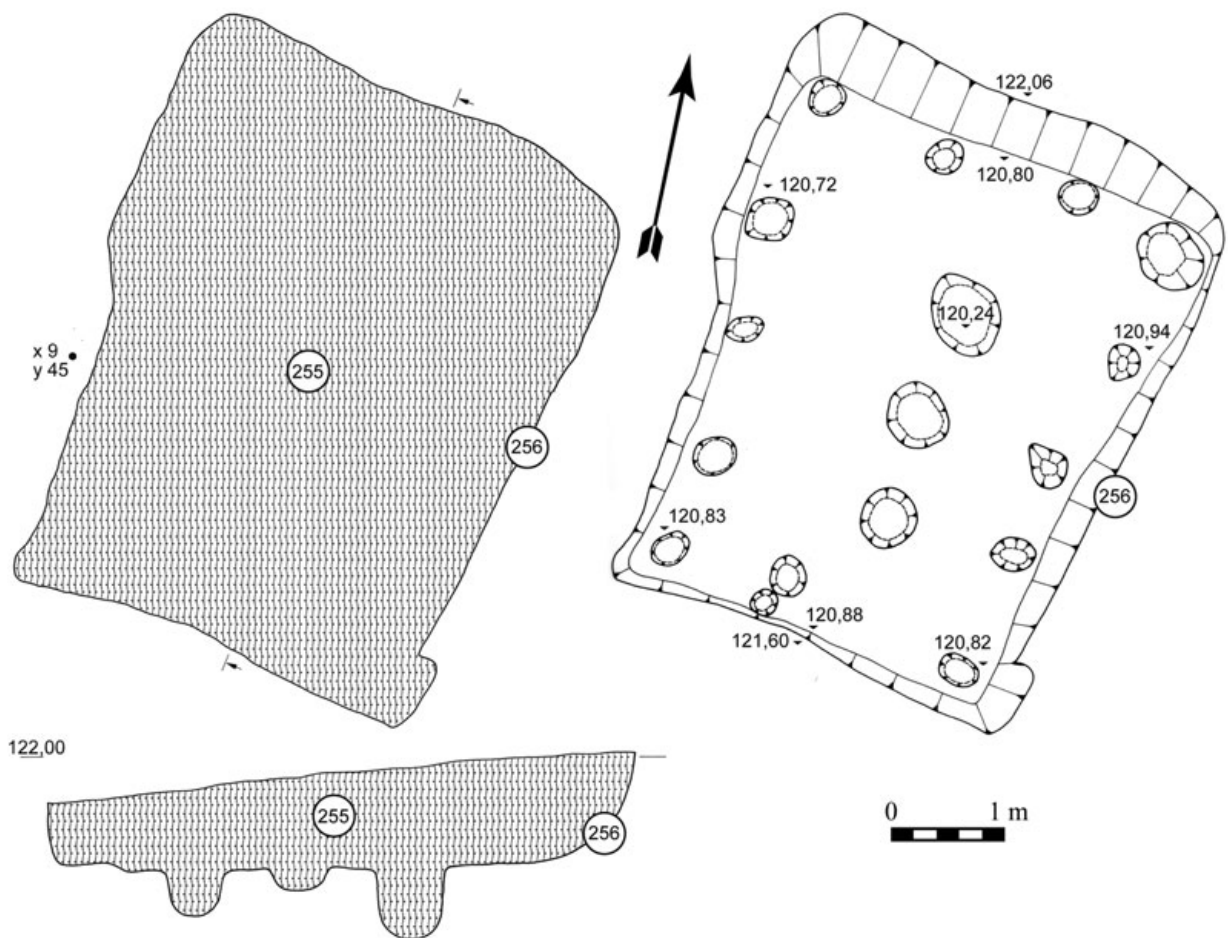
Pozostałe struktury z tego okresu to duże jamy, w planie najczęściej regularnie koliste, rzadziej owalne lub prostokątne (ryc. 16; 21: 1; 41–45). Miały one zwykle pionowe lub lekko ukośne ściany, z ostro zaznaczonym przejściem w płaskie dno. Głębokość tych obiektów była stosunkowo duża i niekiedy przekraczała 1 m. Charakteryzowały się one mało spoistymi wypełniskami o charakterze zasypiskowym, utworzonymi z naprzemiennie ułożonych warste-

wiek jasnego piasku i ciemnej ziemi, często pochodzącej z wypełnisk zniszczonych obiektów ze starszych faz (por. ryc. 41; 42). Na ich dnie niekiedy zalegały cienkie warstwy o znacznym stopniu nasycenia związkami organicznymi. Jedynie wyjątkowo w wypełniskach znajdowały się kamienie lub drobne węgle drzewne. W kilku przypadkach pomiędzy jamami zaobserwowano pionowe relacje stratygraficzne. Za młodsze od pozostałych można uznać obiekty 54, 106, 239 (por. ryc. 44: 2) i 291 (por. ryc. 41). Ich cechą były na ogół mniej plamiste i ciemniejsze wypełniska, z większą zawartością substancji organicznych. Zapewne również jamę 390 wykopano w starszy kolisty obiekt, o czym świadczy zagłębienie w jej dnie (por. ryc. 44: 1).

Opisane struktury pełniły najpewniej funkcję jam zasobowych, służących do przechowywania płodów rolnych. Jeszcze obecnie na Podlasiu popularne jest składowanie w polu ziemniaków lub innych roślin okopowych. Służą do tego zwykle wydłużone, rzadziej czworokątne doły, okrywane z wierzchu ziemią i ocieplane słomą. Mają one, w zależności od struktury podłoża, różną głębokość: na terenach podmokłych są płytkie, natomiast na piaskach ich miąższość nierzadko przekracza 1 m. Ich długość uzależniona jest od ilości magazynowanych roślin i sięga nawet kilkunastu metrów. W ten sposób można interpretować wydłużone obiekty 54, 244, 410 i 426, a prawdopodobnie też czworokątne, a zarazem niezbyt głębokie – 390 (por. ryc. 44: 1) i 509. Zauważalne jest ich rozlokowanie w rzędzie o kierunku północ – południe, przypuszczalnie wzdłuż granicy pola. Większość zarejestrowanych na stanowisku jam to jednak koliste lub owalne struktury o mniejszych rozmiarach, za to zwykle głębsze. Doły zasobowe tego ostatniego typu mają bardzo długą tradycję (Moszyński 1967, s. 241–243). Na Podlasiu wykopuje się je również współcześnie, na ogół na skraju wsi¹⁴. Podobnie jak obiekty podłużne, są one przeznaczone do przechowywania ziemniaków. Źródła etnograficzne poświadczają także składowanie w usytuowanych w polu, na dnie wyścielonych słomą jamach niewymłóconego zboża. Zwyczaj ten praktykowany był jeszcze podczas II wojny światowej (Trawińska 1968, s. 128 n.; por. Molčanova 1968, s. 43 n.). Odkrycie w dwóch sąsiadujące ze sobą obiektach (ob. 464 i 466) kości zwierzęcych, pochodzących głównie ze świni (Parzyszek 2002), wskazuje na ich wtórne wykorzystanie jako dołów na padlinę.

Materiały zabytkowe odpowiadające tej fazie użytkowania stanowiska są bardzo nieliczne. Składa się na nie 45 drobnych fragmentów naczyń wykonanych techniką toczenia (2 wylewy, 1 dno, 1 ucho i 41 brzuśców). Tylko osiem z nich pozyskano z omówionych wyżej jam (ob. 44, 48, 50, 54, 88, 221, 464). Pozostałe wystąpiły w humusie (31 fragm.) oraz jako wtórna domieszka w wypełniskach obiektów z wcześniejszych okresów (ob. 23, 297, 402 i 468). Większość stanowią części cienkościennych wyrobów siwionych – są to m.in. fragment wylewu miski i ucho dzbana. Cztery ułamki pochodzą z naczyń wypalonych w atmosferze utleniającej, z czego pojedynczy wykonany jest z białej gliny. Dwa z nich pokryte są zielonym szkliwem, a jeden to fragment pseudomajolikowego talerza lub miski. Ten ostatni okaz, odkryty w wypełnisku jamy 221, można datować na XIX – początek XX w. Pozostałe naczynia mają szeroką chronologię, obejmującą XVII–XIX w.

¹⁴ Do końca lat 80. XX w. jamy kopano ręcznie, co niejako wymuszało ich niewielkie rozmiary i kolisty kształt. Jak zaobserwowano w okolicy wsi Haćki, pow. Bielsk Podlaski, lokowano je blisko siebie, starając się jednak, aby kopane co roku nowe doły nie stykały się ze starymi. Wtórne użytkowanie starszych jam było możliwe tylko wówczas, gdy ich zniszczenie i obsypanie się ścian nie było zbyt duże. Na ogół jednak porzucano je i przesuwno się dalej, tworząc stosunkowo regularne rzędy obiektów.

Ryc. 39. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Plany i przekrój nowożytnej piwniczki 256. Rys. H. Olczak, A. Piotrowicz, J. Żero

Fig. 39. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. Plans and section of the modern cellar 256. Drawn by H. Olczak, A. Piotrowicz, J. Żero

Ryc. 40. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Nowożytna piwniczka 256 po eksploracji. Fot. D. Wach

Fig. 40. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. The modern cellar 256 after exploration. Photo by D. Wach

Bardzo duża fragmentacja materiału ceramicznego świadczy, że znalazł się on na stanowisku najprawdopodobniej w wyniku nawożenia pól, a do wypełnisk obiektów dostał się wraz z ziemią orną. Odnotowanie w jamie 221 fragmentu naczynia charakterystycznego dla XIX – początków XX w., przetrwanie w piaszczystym podłożu niespalonego drewna oraz charakter wypełnisk obiektów, słabo przekształconych postdepozycyjnie, wskazują, że opisane struktury powstały zapewne nie wcześniej niż w XIX w.

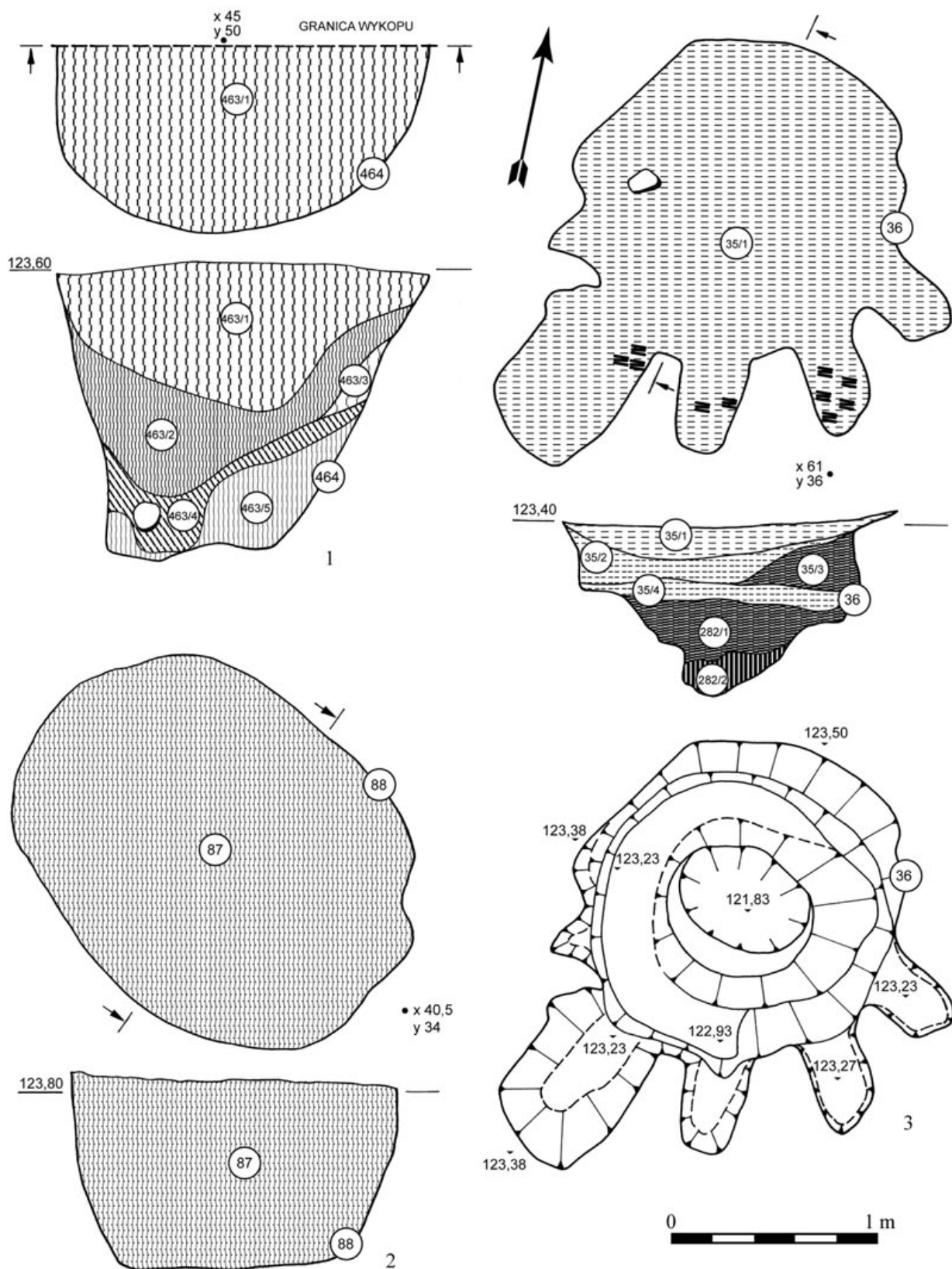
Ryc. 41. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Północno-zachodni profil nowożytnych jam 48 i 291. Fot. D. Wach

Fig. 41. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. South-east facing profile of the modern pits 48 and 291. Photo by D. Wach

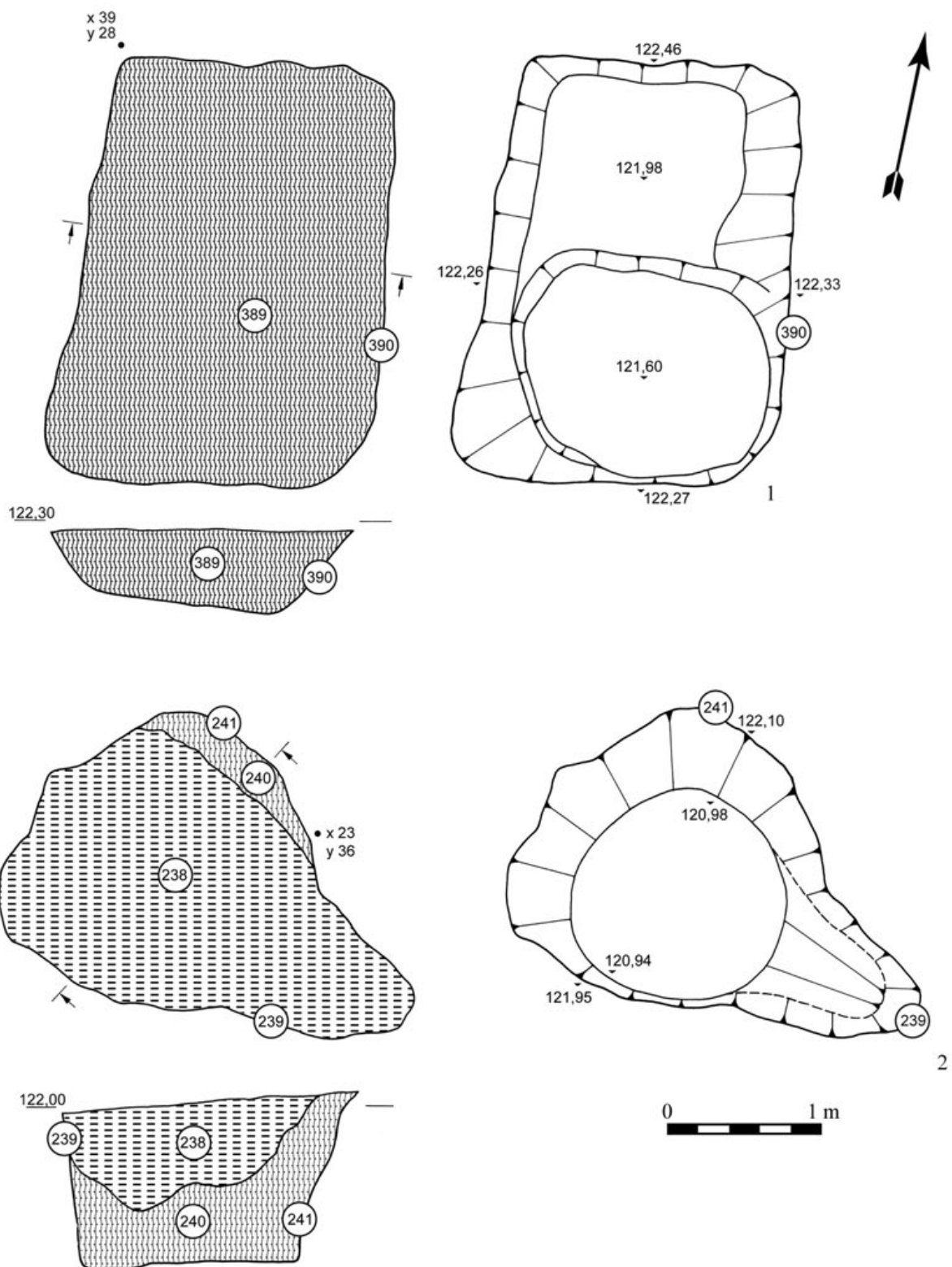
Ryc. 42. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Północny profil nowożytnej jamy 76. Fot. D. Wach

Fig. 42. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. South facing profile of the modern pit 76. Photo by D. Wach

Ryc. 43. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Plany i przekroje jam z okresu nowożytnego: 1 – ob. 464; 2 – ob. 88; 3 – ob. 36. Rys. H. Olczak, A. Piotrowicz, J. Żero

Fig. 43. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. Plans and sections of the pits from the Modern period: 1 – Feature 464; 2 – Feature 88; 3 – Feature 36. Drawn by H. Olczak, A. Piotrowicz, J. Żero

Ryc. 44. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Plany i przekroje jam z okresu nowożytnego: 1 – ob. 390; 2 – ob. 239 i 241. Rys. H. Olczak, A. Piotrowicz, J. Żero

Fig. 44. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. Plans and sections of the pits from the Modern period: 1 – Feature 390; 2 – Features 239 and 241. Drawn by H. Olczak, A. Piotrowicz, J. Żero

6. Relikty osadnicze o nieokreślonej chronologii

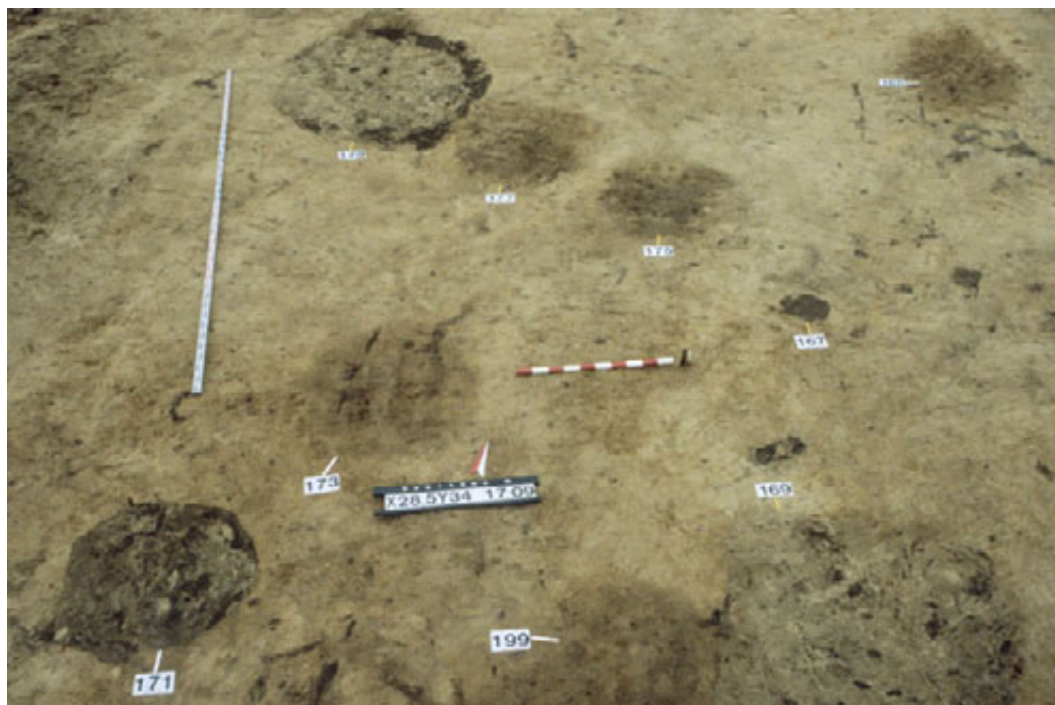
6.1. Charakterystyka obiektów zagłębionych

Na terenie stanowiska przebadano również 88 obiektów, w których nie odkryto materiałów datujących, pozwalających na powiązanie ich z którąś z wydzielonych faz osadniczych (por. CD, rozdz. 5). Także ich lokalizacja, stratygrafia i struktura wypełnisk nie dostarczyły przesłanek umożliwiających określenie chronologii. Jednolity i pozbawiony wtrętów współczesnego humusu charakter zasypisk oraz mało wyraźne granice raczej wykluczają nowożytną genezę tych obiektów i przemawiają za ich związkiem z którąś z pradziejowych lub wczesnośredniowiecznych faz zasiedlenia tego obszaru. W nielicznych przypadkach pewną wskazówkę stanowią relacje stratygraficzne: jama 189 została przecięta przez wczesnośredniowieczne palenisko 148, a jama 281 przez obiekt 23 z okresu wpływów rzymskich (por. ryc. 7). Za pradziejową genezę części tych struktur przemawiają też znalezione w niektórych z nich (ob. 70, 189, 386 i 428) pojedyncze krzemienie i fragmenty ceramiki. Są one jednak na tyle nieliczne, że mogą mieć charakter materiałów rezydualnych.

Równie trudno określić funkcję omawianych obiektów. Wśród nich wydzielić można grupę regularnie kolistych lub owalnych w planie jam o średnicy ok. 1,0–1,2 m (ryc. 45; 46). Miały one zazwyczaj nieckowate przekroje i nieznaczną głębokość, wynoszącą od kilku centymetrów do ok. 0,3–0,4 m. Obiekty te odznaczały się wypełniskami słabo nasyconymi substancjami organicznymi, na ogół o żółto-brązowej, brązowej lub oliwkowo-brązowej barwie. Bardzo rzadko zawierały kamienie lub drobne węgle drzewne. Na stanowisku wyróżniono 20 takich jam (ob. 62, 80, 82, 84, 108, 138, 173, 175, 177, 181, 183, 185, 189, 199, 201, 223, 231, 450, 454 i 458). Tworzyły one dość zwarte skupisko w jego środkowej i zachodniej części, na obszarze największego nagromadzenia obiektów z różnych okresów (ryc. 3). Najbardziej prawdopodobne wydaje się, że stanowiły one spągowe partie pradziejowych bądź wczesnośredniowiecznych jam lub palenisk, mocno zniszczonych w późniejszych czasach przez intensywną aktywność osadniczą i rolniczą. Nie można jednak również wykluczyć naturalnej genezy części z nich¹⁵.

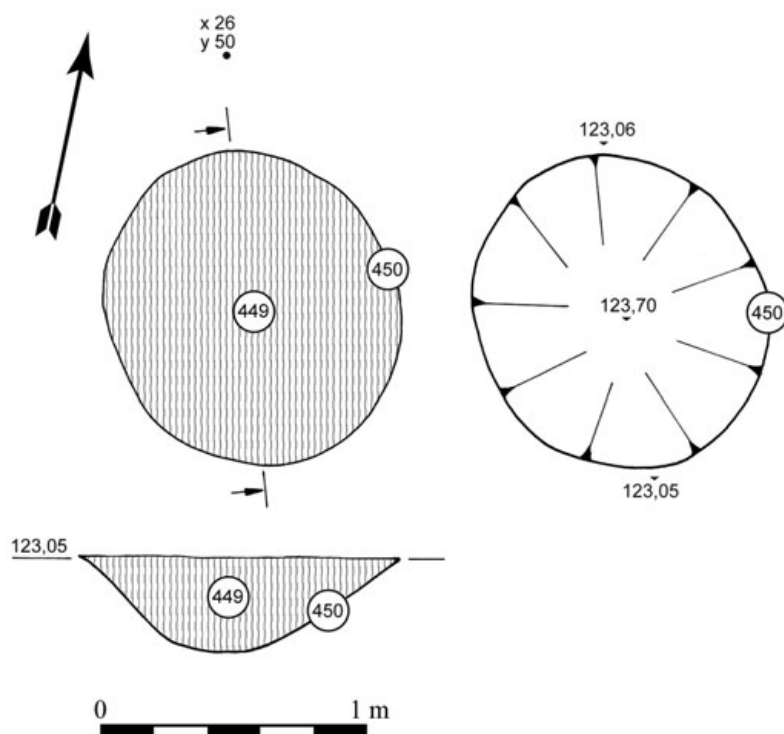
Wśród pozostałych jam do najciekawszych należy wydłużony w planie obiekt 434, o nieckowatym przekroju, wymiarach ok. 3,0 × 1,3 m i głębokości 0,9 m (ryc. 47). Jego wypełnisko tworzyła ciemnooliwkowo-brązowa przepalona ziemia z drobnymi węgielkami drzewnymi, w środkowej części nieco jaśniejsza – oliwkowo-brązowa. Na uwagę zasługuje także usytuowana na wschodnim skraju stanowiska jama 90 (ryc. 48). Składały się na nią dwa podłużne zagłębienia o niejasnych relacjach stratygraficznych. Całkowite wymiary obiektu wynosiły ok. 2,8 × 2,3 m, a jego głębokości dochodziła do 0,60–0,85 m. Wypełniała go brązowa glina z soczewkami brązowo-czarnej piaszczystej ziemi (js. 161), w górnej partii przechodząca w ciemnobrązową ziemię, w której znajdowały się różnej wielkości kamienie (js. 89). Częściowo przebadany obiekt 360, ze względu na ciemną barwę wypełniska i zawartość węgla drzewnych, można interpretować jako palenisko.

¹⁵ Podobne trudności interpretacyjne dotyczą zbliżonych morfologicznie struktur z innych stanowisk o piaszczystym podłożu (por. m.in. Andrzejowska 2008, s. 230).

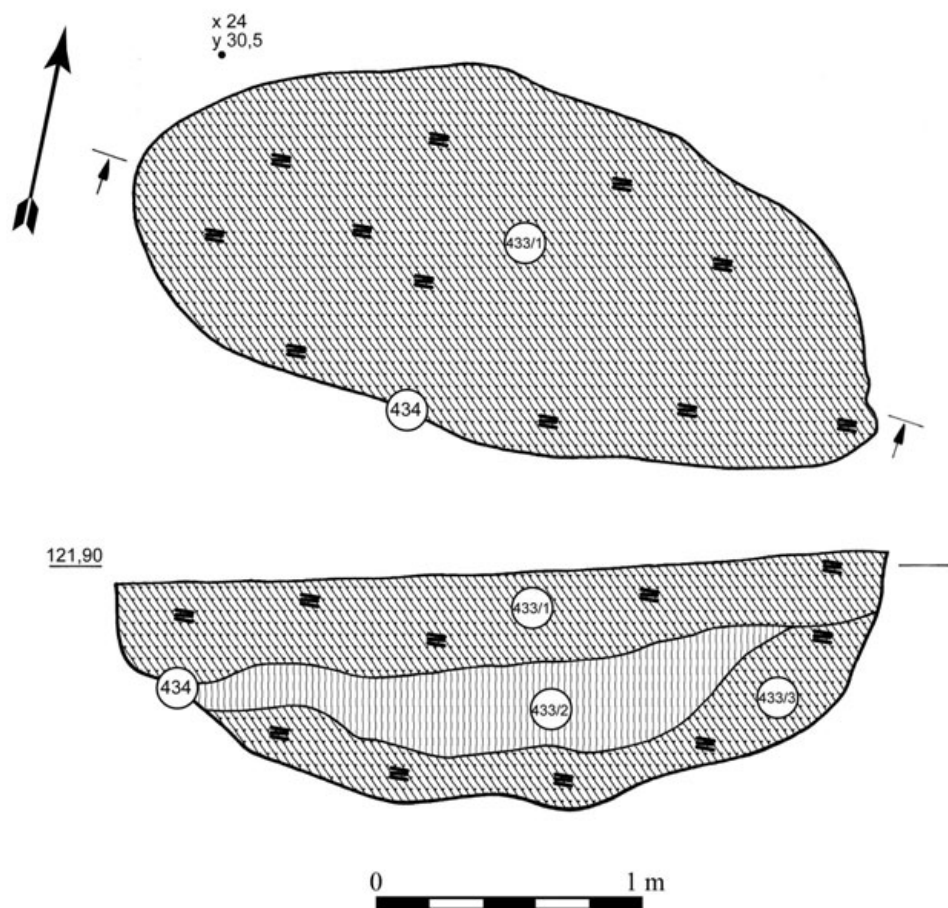
Ryc. 45. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Skupisko obiektów nowożytnych (ob. 169, 171 i 179) i być może nowożytnych (ob. 167) w pobliżu jam wczesnośredniowiecznych (ob. 165) i o nieokreślonej chronologii (ob. 173, 175, 177 i 199). Fot. D. Wach

Fig. 45. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. A cluster of the modern features (Features 169, 171 and 179) and probably the modern one (Feature 167) near the early medieval pit (Feature 165) and the pits of unknown chronology (Features 173, 175, 177 and 199). Photo by D. Wach

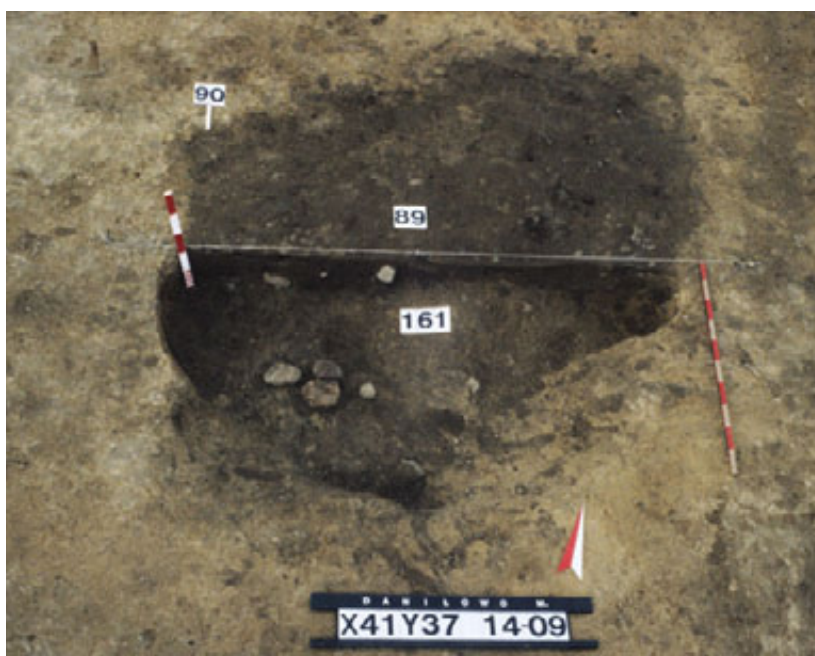
Ryc. 46. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Plany i przekrój jamy 450 o nieokreślonej chronologii. Rys. H. Olczak, A. Piotrowicz, J. Żero

Fig. 46. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. Plans and section of the pit 450 of unknown chronology. Drawn by H. Olczak, A. Piotrowicz, J. Żero

Ryc. 47. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łąpy. Plan i przekrój jamy 434 o nieokreślonej chronologii.
Rys. H. Olczak, A. Piotrowicz, J. Żero

Fig. 47. Daniłowo Małe, Site 6, Łąpy commune. Plan and section of the pit 434 of unknown chronology.
Drawn by H. Olczak, A. Piotrowicz, J. Żero

Ryc. 48. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łąpy. Jama 90 o nieokreślonej chronologii w trakcie eksploracji. Fot. D. Wach

Fig. 48. Daniłowo Małe, Site 6, Łąpy commune. The pit 90 of unknown chronology during exploration. Photo by D. Wach

Najliczniejszą grupę obiektów niedatowanych, obejmującą 49 jednostek, stanowią doły posłupowe (por. CD, tab. 3). Z powodu znacznego stopnia zniszczenia nie tylko chronologia, ale również antropogeniczna geneza niektórych z nich nie jest pewna. Ze względu na lokalizację w pobliżu jam wczesnośredniowiecznych jest prawdopodobne, że część dołów jest związana z główną fazą użytkowania stanowiska. Dotyczy to zwłaszcza obiektów położonych na zachodnim obrzeżu przebadanego obszaru, ale też na obszarze x = 55–75 (por. ryc. 3). Doły posłupowe miały najczęściej koliste lub owalne kształty w planie oraz nieckowate lub prostokątne przekroje. Ich średnice wahały się od ok. 0,20 do ok. 0,65 m, a zachowane głębokości dochodziły do ok. 0,5 m. Wypełnione były piaszczystą ziemią o zróżnicowanym stopniu nasycenia związkami organicznymi, niekiedy zawierającą drobne węgle drzewne. Poza nielicznymi wyjątkami, gdy kilka obiektów tworzyło wyraźne rzędy, na ogół nie występowały one w regularnych układach, które można by interpretować jako pozostałości budynków.

6.2. Materiały zabytkowe

Z przebadanego obszaru pozyskano kilka kamiennych i żelaznych przedmiotów codziennego użytku, których chronologii, ze względu na ich interkulturowy charakter, nie można określić. Pomocny nie jest również kontekst stratygraficzny znalezisk, ponieważ w większości przypadków pochodzą one z humusu lub z warstwy spływowej 242. Kryterium datującego nie stanowi też odkrycie kilku z nich w wypełniskach jam nowożytnych, gdyż obiekty te bardzo często zawierały materiały starsze, głównie wczesnośredniowieczne.

W warstwie humusu w środkowej części wykopu natrafiono na okrągły kamień o średnicy 6,3 cm, pełniący zapewne funkcję rozcieracza (ryc. 49: 6). Fragment kolejnego, podobnego narzędzia odnotowano w wypełnisku nowożytnej jamy 56.

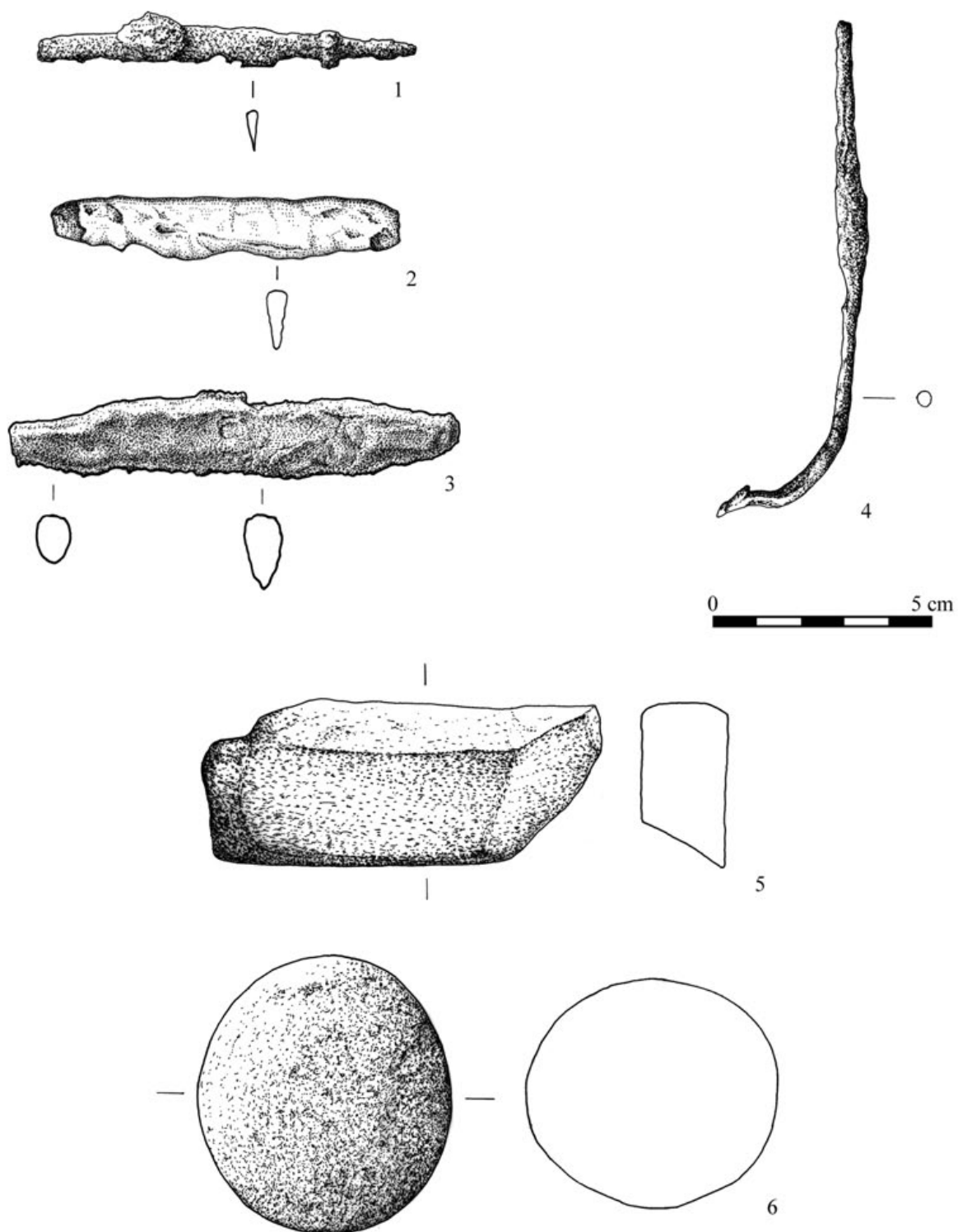
Na stropie nowożytnej jamy 44, która prawie całkowicie zniszczyła wczesnośredniowieczne palenisko 44A, znaleziono kamienną osełkę ze skały drobnokrystalicznej, o czworokątnym przekroju i wymiarach 9,3 × 3,4 × 2,1 cm (ryc. 49: 5).

Z nowożytnej piwniczki 256 pozyskano fragment noża o zachowanej długości 8,7 cm i szerokości 0,9 cm (ryc. 49: 1). W obiekcie tym wystąpiła na złożu wtórnym wyłącznie ceramika wczesnośredniowieczna, co sugeruje, że również omawiany przedmiot może być związany z tą fazą osadniczą.

Dwa uszkodzone noże odkryto także w warstwie 242. Jeden z nich ma 8 cm długości i 1,4 cm szerokości (ryc. 49: 2). Zachowana długość drugiego wynosi 10,4 cm, a szerokość głowni do 1,9 cm (ryc. 49: 3). Niewielki ułamek kolejnego, mocno zniszczonego narzędzia tego samego typu, o szerokości głowni 1,2 cm, pochodzi z humusu.

Warstwie 242 znaleziono żelazny przedmiot, zapewne haczyk na ryby, wykonany z drutu o okrągłym przekroju i średnicy ok. 0,4 cm. Jeden z jego końców jest lekko wygięty (ryc. 49: 4).

Z tej samej warstwy pozyskano też dwa wytwory żelazne o niejasnej funkcji. Jeden z nich to fragment lekko wygiętego przedmiotu o półkolistym przekroju (1,0 × 0,9 cm) i zachowanej długości 4,6 cm. Drugi to silnie skorodowany, wydłużony i lekko wygięty wyrób o okrągłym przekroju (0,9 cm średnicy) i długości 2,5 cm, prawdopodobnie część kółka.

Ryc. 49. Daniłowo Małe, stan. 6, gm. Łapy. Wybór zabytków o nieokreślonej chronologii: 1 – ob. 256; 2–4 – w. 242; 5 – ob. 44; 6 – humus współczesny (1–4 – żelazo, 5, 6 – kamień). Rys. H. Karwowska, P. Terendy

Fig. 49. Daniłowo Małe, Site 6, Łapy commune. Selection of artefacts of unknown chronology: 1 – Feature 256; 2–4 – layer 242; 5 – Feature 44; 6 – topsoil (1–4 – iron, 5, 6 – stone). Drawn by H. Karwowska, P. Terendy

Opisywane stanowisko jest przykładem osady wielokulturowej, której główną fazę użytkowania datować można na wczesne średniowiecze. Znaczny stopień zniszczenia i objęcie badaniami tylko części jej obszaru nie pozwoliły na określenie rozmiarów i charakteru zabudowy oraz rekonstrukcję jej rozplanowania przestrzennego. Wpłynęła na to także chronologiczna niejednorodność odkrytych na stanowisku reliktyw, która uniemożliwiła wiarygodne przyporządkowanie dużej liczby przebadanych obiektów do poszczególnych faz. Kilkuetapowe osadnictwo wczesnośredniowieczne poprzedziło bowiem kilkukrotne użytkowanie tego miejsca w pradziejach, a po nim nastąpiło gospodarcze wykorzystywanie w czasach nowożytnych.

Najstarsze ślady penetracji przez człowieka tej części wysoczyzny przypadają prawdopodobnie już na mezolit (kultura janisławicka ?), a kolejne – związane z kulturą amfor kulistych lub pucharów lejkowatych – młodsza epokę kamienia (Wawrusiewicz, w tomie). Następny epizod osadniczy można datować na starszy okres epoki brązu. Brak obiektów zagłębionych oraz niewielka liczebność materiałów zabytkowych świadczą, że mamy do czynienia albo z przejściowym obozowiskiem ludności kultury trzcinieckiej, albo z obrzeżem większej osady. Omawiane stanowisko włącza się w cały szereg śladów zasiedlenia z epoki kamienia i brązu, rozlokowanych w strefie krawędziowej związanej z dolinami rzek Narwi i Lizy (Maciejczuk 1995, ryc. 1; Pawlata 2008b, ryc. 2: a, b; Wawrusiewicz 2011). Niewielka liczba znalezisk pochodzących z tych wczesnych faz nie musi odzwierciedlać rzeczywistego stanu nasilenia osadnictwa, ale może wynikać ze zniszczeń spowodowanych przez procesy erozyjne i wielokrotne wykorzystywanie tego miejsca w czasach późniejszych. W trakcie badań wykopaliskowych nie stwierdzono natomiast reliktyw kultury łużyckiej, której ceramikę odkryto podczas rozpoznania powierzchniowego (Maciejczuk 1995, s. 19; Dąbrowski 1997, s. 158, nr 100). Najstarsze wyraźne pozostałości zasiedlenia, przejawiające się nie tylko obecnością zabytków, ale i obiektów nieruchomych, można datować na okres wpływów rzymskich i wiązać najprawdopodobniej z kulturą wielbarską.

We wczesnym średniowieczu osadnictwo wracało w to miejsce kilkakrotnie. Pierwsze jego ślady pochodzą przypuszczalnie z VII–VIII w., a kolejne – zapewne również przejściowe użytkowanie – można datować na X – początek XI w. Funkcjonowanie głównej osady mieści się w szerokim zakresie czasowym – od połowy lub końca XI w. do co najmniej połowy XIII w., przy czym najlepiej poświadczane są znaleziska z XII stulecia. Z fazą tą związanych jest wiele obiektów nieruchomych, m.in. paleniska i jamy, a także liczny zbiór ceramiki, wykazujący cechy materiałów z pogranicza mazowiecko-ruskiego. Wraz ze wspomnianymi już stanowiskami 1 i 7 opisywana osada tworzy dobrze rozpoznany zespół, na którym prześledzić można zmiany w zasiedleniu tego terenu, następujące na przestrzeni kilku stuleci, od co najmniej XI do XVI w. Ostatni etap użytkowania tego miejsca to kilkadziesiąt obiektów, głównie jam zasobowych, związanych zapewne z położonymi kilkaset metrów na południe wsiami Daniłowo Małe i Daniłowo Duże.

Omawiane stanowisko jest jednym z elementów świadczących o intensywnym i wielokierunkowym wykorzystywaniu tego obszaru w pradziejach i w średniowieczu. Wpływ na to miało dogodne położenie na wyniesieniu wśród rozlewisk Narwi i jej dopływów, stwarzające

bardzo korzystne warunki dla rozwoju osadnictwa. Rozległe zabagnione rozlewiska Narwi i Lizy, w powiązaniu z dostępem do żyznych gleb oraz obecnością w pobliżu wodnego i lądowego szlaku komunikacyjnego (por. Dunin-Wąsowicz 1982; Krasnodębski 2012) spowodowały, że tereny te stanowiły atrakcyjny mikroregion, przyciągający przedstawicieli różnych ludów, niezależnie od stopnia ich rozwoju społecznego, ekonomicznego i kulturowego.

The early medieval settlement and remains of settlements from other periods at the Site 6 in Daniłowo Małe, Łapy commune

Hanna Olczak, Dariusz Krasnodębski, Agnieszka Jaremek

Summary

The site is located about 200 m north of the village Daniłowo Małe and approx. 700 m north-west of the road from Łapy to Pietkowo (Fig. 1: 1). It is situated in the eastern part of the Wysokie Mazowieckie Moraine Plateau. It occupies a flattening within the undulating bottom moraine, from the west bounded by the valley of the Szeroka Struga River, and from the south by its tributary – a small, nameless stream (Figs. 1: 2; 2; cf. Kwiatkowski, Stepaniuk, Gajko, in this volume). The southern edge of the moraine plateau is adjacent to the Filipy Swamp – a vast peat plain through which the Liza River runs, about 4 km further flowing into the Narew River.

The site was discovered in 1984 during the field survey. Rescue excavations were carried out in 1996 and 1998. In total, an area of approximately 30 ares was excavated, where 181 features were discovered (Fig. 3). 2,594 fragments of pottery, 24 flint artefacts, several iron and stone artefacts, one item made of antlers as well as about 140 pieces of animal bones and approx. 30 lumps of clay pug were discovered.

The area of the site was covered with a layer of topsoil, with a thickness of approx. 0.2 m in the eastern part to 0.4 m at the foot of the western slope of the hill. Below it, in the central part of the excavated area, there was a sandy, and on the eastern edge – a clay natural layer, in which most features were buried (Fig. 4). Only in the western part, under the topsoil, there were flowing layers containing a large amount of archaeological finds (Fig. 5).

The oldest traces of using this place probably come from the Mesolithic. These are two single-platform cores, which with a high degree of caution can be attributed to the population of the Janisławice culture (Wawrusiewicz, in this volume, Figs. 2: 3, 4). A flint axe, found in the topsoil, similar in shape to the tools discovered at the sites of the Globular Amphora and the Funnel Beaker cultures, is connected with the Neolithic period (Wawrusiewicz, in this volume, Fig. 1). A small set of pottery (17 fragments) probably indicates the short-term occupation of this area in the older period of the Bronze Age (Fig. 6). In the immediate surroundings of the discussed site, there are several settlement points related to the Trzciniec culture, including Daniłowo Małe, Sites 1 and 7 (Bokiniec 2002; Krasnodębski, Olczak, Wójcik, in this volume) and Suraż (cf. Olczak, Krasnodębski, in this volume, and Głosik, Kowalski 1974, p. 99; Maciejczuk 1995, p. 19; Dąbrowski 1997, p. 167; 2004, No. 2065; Pawlata 2008b, pp. 113, 136f., 146).

Nine hearths, containing cobbles made from medium-sized stones, are associated with the Roman period. In the western part of the excavation, there were two circular features (Figs 8; 11: 1) and six in the shape resembling rectangle (Figs 9; 10; 11: 2–5), arranged along the edge of the hill. Another rectangular hearth (Fig. 7) was located approx. 50 m north-east of this group, which suggests that there may be another cluster of similar structures in that place, already outside the boundaries of the excavated area. These features refer to hearths known from other sites in Podlasie from the Roman period, i.a. from Jeroniki, Site 2 (Rusin, Wawrusiewicz 2012, pp. 117f., 130) and Białystok (Kryński 2007, p. 12 and Figs. 3, 10, 11).

The ceramic materials of this phase include a reconstructed pot and 179 fragments, most of which come from just a few vessels (Figs. 12; 13; 14: 2–8). The vessels are poorly preserved, and many of them are burnt. They are hand-formed vessels, made of clay tempered with crushed stone. Most of them are pots with a smoothed (Fig. 13: 7) or a smoothed and roughened surface (Figs 12; 13: 6; 14: 4). The set

also includes fragments of two bowls with walls polished in the upper part and roughened in the bottom (cf. Fig. 13: 1, 2), and a fragmentary preserved cup (cf. Fig. 14: 8). A fragment of an iron brooch with inverted foot was also found (Fig. 14: 1), belonging to the O. Almgren Group VI (1923). These finds do not have unambiguous cultural determinants, but on the basis of knowledge about the development of settlement in this region, they can be associated with the Wielbark culture. In the vicinity of the site, there are barrows of the Rostolty type in Grochy Stare, Site 1 (Rusin 1998b; 1999; 2005) and the settlements of the Wielbark culture in Daniłowo Małe, Site 1 and Suraz, Site 7.

The main phase of the site is dated to the early medieval period. Archaeological finds and stratigraphic relations allowed to connect 42 features, mainly pits, with this phase. They were located mainly in the central, less frequent in the western part of the excavated area, extending over a length of approx. 85 m. The few pits with a burnt layer were probably used as hearths (Features 21, 44A, 60, 74, 132 and 148; Figs. 15–18; 21: 1; 22: 1). The pit 297, which due to its large size can be interpreted as a cellar, adjoined the hearth 74 from the north (cf. Fig. 18). Probably the both features were part of a larger complex for residential or utility use. The functions of the remaining pits could not be established. Their dimensions were very diverse, with lengths ranging from several dozen centimetres to approx. 3.6 m (Figs. 19; 20; 21: 2; 22: 2). Ten out of several dozens of the excavated postholes can also be associated with the early medieval settlement. They did not form any structural patterns, but were scattered throughout the excavation area. Probably some of the features, chronology of which cannot be established, also are connected with the discussed period.

2,258 fragments of early medieval vessels have been obtained in the course of the excavations (Table 1 and Figs. 23–37). The ceramic materials are poorly preserved and chronologically diverse. The vast majority of the set was made with coiling technique and then turned on the potter's wheel on the whole surface (about 97%). They were made of ferruginous clay, usually tempered with crushed stone (about 89%), more rarely with sand or with a mixture of sand and crushed stone. Most of the vessels are characterized by thin walls and concave bottoms, on which remains of pottery ballast have been preserved. The vessels were usually fired in an oxidizing atmosphere. The set of pottery contains almost exclusively fragments of pots (Fig. 36). Among them, several forms have been distinguished: several examples of S-shaped vessels (RF-I, Figs. 31: 7; 32: 2; 33: 1, 4), a few vessels without a distinct neck (RF-II, Figs. 25: 3, 7; 27: 6; 28: 1, 2; 30: 1, 4; 34: 7), and a few vessels with a vertical or conical neck: without a rim, the so-called vessels with a cylindrical neck (RF-IVA, Figs. 24: 1; 29: 8; 32: 8; 33: 7) or with a rim (RF-IVB and RF-IVC, Figs. 23: 4; 27: 1). Few pots are characterized by a concave and clearly distinct neck (RF-IIIA, Fig. 35: 13) or by a strongly bent neck (RF-IIIB, Figs. 26: 5; 27: 4; 32: 1). Other types of vessels are rare and very poorly preserved (Figs. 26: 11; 30: 11; 35: 12, 14, 15). The vessels are usually decorated with incised horizontal grooves (Figs. 27: 1, 6; 28: 1, 2; 31: 7). Only few sherds (about 2%) are ornamented with multiple patterns, usually consisting of grooves connected with incised wavy lines, cut strokes or impressed motifs (Figs. 25: 1; 26: 2, 3; 30: 12, 13; 31: 8; 32: 4, 6, 8; 33: 6, 7).

Apart from the wholly turned vessels, there is also a group of 48 fragments of hand-made vessels or vessels finished on the wheel only in their upper part. These are S-shaped vessels with straight rims, sometimes decorated with incised wavy lines, less often with grooves (Figs. 23: 9; 31: 1, 2; 34: 4–6). A small number of fragments (27 pieces) may come from vessels made using the coil throwing technique (Figs. 23: 3; 30: 7).

In addition, some other artefacts can be joined to the period of the early Middle Ages: a fragment of a clay item, perhaps a crucible or a casting mould (Fig. 38: 1), a fragment of a whetstone (Fig. 38: 2), a pipe made of red deer or roe deer antler, probably used as a holder (Fig. 38: 3), an awl (Fig. 38: 5), an iron fire-steel (Fig. 38: 4) and a flint strike-a-light (Wawrusiewicz, in this volume, Fig. 2: 1).

Archaeological materials enable to distinguish several phases of the site in the early Middle Ages. The main settlement, from which the majority of the pottery and all the distinguished features come, can be dated from the second half of the 11th century or the turn of the 11th and 12th centuries to at least the middle of the 13th century. The vessels from this period refer to the materials from the younger phases of the stronghold and the open settlement in Suraz (Krasnodębski, Olczak 2014, Fig. 5: 3–5) and from the cemetery in Daniłowo Małe, Site 1, as well as from other centres of the north-east Mazovia and the

Mazovian-Ruthenian borderland, such as Kamianka Nadbużna (Rauhut 1957, Table 51: 4; 1959, Table IV: 14; VI: 10, 14), Brańsk (Stankiewicz 1997, Table III: 11) or Tykocin (unpublished materials). The main settlement was preceded by two separate, probably short-lived stages of occupation. Few fragments of hand-made or partly turned vessels, that can be dated to the second half of the 7th – the 8th century, are associated with the older stage. They are similar i.a. to pottery from the Site 119 in Suraż (Karczewski 1995, p. 25f. and Table II: 1, 3) and to pottery from Haćki, the Sites 1 and 1A (Kobyliński, Szymański 2005, pp. 63–65 and Fig. III-36). Another group consists of several dozen fragments of wholly turned vessels which are less technologically advanced than the others (Fig. 31: 3–5). Analogous pottery, dated to 10th – the beginning of the 11th century, come from the oldest phase of the stronghold in Suraż and from the connected open settlement (Krasnodębski, Olczak 2014, Fig. 5: 1, 2).

In the Modern period, the site was used for utility purposes. A rectangular cellar (the Feature 256 – Figs. 39; 40) and 41 large circular, oval and quadrangular pits (Figs. 41–45) are remains of this activity. They were characterized by uncompressed fills in the character of backfills. These features were concentrated in the western part of the site and were most likely used for storing agricultural produce. There are very few archaeological materials associated with this phase. These are 45 small fragments of thrown vessels that can be dated to the 17th – the beginning of the 20th century. The described pits probably come from the period not earlier than the 19th century.

A significant number of the features (88 items) did not contain any archaeological materials that could help in determining their chronology. Small and shallow, circular- or oval-shaped pits, characterized by bright fills, were the largest group among them (Figs. 45; 46). The large pits 434 (Fig. 47) and 90 (Fig. 48) were the most interesting features. A large number of undated features can be interpreted as postholes. Some of the stone and iron artefacts could not be also associated with specific phases of the site (Fig. 49).

This site proves the intensive and multidirectional use of this area in prehistory and the Middle Ages. The settlement of the main phase, together with the nearby Sites 1 and 7 (cf. Krasnodębski, Olczak, Wójcik, in this volume), creates a medieval settlement complex, where the development and changes in the settlement of this area can be followed, which have been lasting for several centuries, at least since the 11th to the 16th century. A significant degree of destruction of the site and the fact that it was only partially excavated, have not fully allowed to describe the size and character of occupation, as well as to reconstruct the spatial layout of individual settlements.

Поселение раннего средневековья и остатки поселений других эпох на

памятнике Данилово Мале 6, гмина Лапы

Ханна Олчак, Дариуш Краснодэмбский, Агнешка Ярэмек

Аннотация

Поселение расположено приблизительно в 200 м на север от деревни Данилово Мале и примерно в 700 м на северо-запад от дороги Лапы–Петково (рис. 1: 1). Оно расположено в восточной части Высокомазовецкой возвышенности и занимает равнинную часть коренной морены, ограниченную с запада долиной Широкой Струги, а с юга – небольшим впадающим в неё безымянным ручьём (рис. 1: 2; 2; см. Kwiatkowski, Stepaniuk, Gajko, в сборнике).

Поселение было открыто в 1984 году во время археологических разведок. Спасательные раскопки проводились в 1996 и 1998 годах. Площадь обследованной территории около 30 аров, где во время работ был выявлен 181 объект (рис. 3). Было найдено 2594 фрагмента керамики, 24 кремневых артефакта, несколько железных, каменных и роговых изделий, 140 фрагментов костей и около 30 фрагментов глиняной обмазки.

Верхний слой поселения – пахотный слой, толщиной от 0,2 м в восточной части до 0,4 м у подножья западного склона. Под ним, в центральной части исследуемой площадки, располагался песчаный, а в восточной – глинистый материк, в котором размещалось большинство объектов (рис. 4). Только в западной части под современным гумусом залегали переотложенные слои, содержащие большое количество археологических артефактов (рис. 5).

Древнейшее свидетельство заселения поселения, вероятно, относится к эпохе мезолита. Это два одноплощадочных нуклеуса, которые с большой осторожностью можно отнести к яниславицкой культуре (Wawrusiewicz, в сборнике, рис. 2: 3, 4). С неолитическим населением можно связать найденный в гумусированном слое кремневый топор, по форме близкий к орудиям с поселений культур шаровидных амфор и воронковидных кубков (Wawrusiewicz, в сборнике, рис. 1). Небольшая коллекция керамики (17 фрагментов, рис. 6), вероятно, свидетельствует о кратковременном использовании этой территории в раннем бронзовом веке. Недалеко от поселения было найдено несколько памятников, связанных с тшинецкой культурой, в том числе Данилово Мале 1, 7 (Bokiniec 2002; Krasnodębski, Olczak, Wójcik, в сборнике) и в Сураже (см. Olczak, Krasnodębski, в сборнике; Głosik, Kowalski 1974, s. 99; Maciejczuk 1995, s. 19; Dąbrowski 1997, s. 167; 2004, nr 2065; Pawlata 2008b, s. 113, 136–137, 146).

С периодом римских влияний связана находка девяти очагов с выкладкой из средних камней. В западной части раскопа были локализованы два круглых (рис. 8; 11: 1) и шесть подпрямоугольных в плане объекта (рис. 9; 10; 11: 2–5), расположенные вдоль края возвышенности. Однако один прямоугольный объект (рис. 7) был расположен примерно в 50 м на северо-восток от этой группы, что свидетельствует о том, что в этом месте, уже за границей исследуемой территории, может быть скопление подобных объектов. Такие очаги находят аналогии на других подляшских поселениях эпохи римских влияний, в том числе на поселении Ероники 2 (Rusin, Wawrusiewicz 2012, s. 117–118, 130) и в Белостоке (Kryński 2007, s. 12 i гус. 3, 10, 11).

К керамическим материалам этой фазы относится реконструированный горшок и 179 фрагментов, большинство из которых принадлежит нескольким сосудам (рис. 12; 13; 14: 2–8). Фрагменты керамики плохо сохранились и большая их часть перепалена. Лепные горшки чаще изготавливались из глины с примесью дресвы. Большинство из них – горшки с заглаженной (см. рис. 13: 7) или заглаженной и шероховатой поверхностью (см. рис. 12; 13: 6; 14: 4). Так же в коллекции есть фрагменты двух мисок с лощеными стенками в верхней части, а в нижней – шероховатыми (см. рис. 13: 1, 2) и частично сохранившаяся кружка (см. рис. 14: 8). Также был обнаружен фрагмент железной фибулы с подвязной ножкой (рис. 14: 1), принадлежащий VI группе по О. Альмгрёну (1923). Эти материалы не имеют однозначной культурной интерпретации, однако, на основании имеющихся данных о развитии поселений в регионе, их можно связать с вельбарской культурой. В ближайших окрестностях расположены курганы типа ростолцкего, Грохи Стары 1 (Rusin 1998b; 1999; 2005) и поселения вельбарской культуры – Данилово Мало 1 и Сураж 7.

Основная фаза заселения памятника датирована эпохой раннего средневековья. Археологические материалы и стратиграфия позволили связать с этой эпохой 42 объекта, среди которых, в основном, ямы. Они были размещены, обычно, в центральной, реже в западной части исследуемой территории, и располагались на протяжении около 85 м. Некоторые объекты, в которых прослеживается зольный слой, вероятно, использовались в качестве очага (об. 21, 44А, 60, 74, 132 и 148; рис. 15–18; 21: 1; 22: 1). К очагу 74 с севера примыкал объект 297, который, судя по его большому размеру, можно интерпретировать как погреб (см. рис. 18). Вероятно, оба объекта являлись частью одной жилой или хозяйственной постройки. Назначение остальных ям не установлено. Их размеры сильно варьировались от нескольких десятков сантиметров до 3,6 м (рис. 19; 20; 21: 2; 22: 2). К раннесредневековому поселению можно также отнести десять столбовых ям. Они не образовывали выразительные скопления, а были размещены по всей площади раскопа. Вероятно, к этой эпохе можно отнести некоторые объекты, хронология которых не определена.

Во время исследований было найдено 2258 фрагментов раннесредневековой керамики (табл. 1 и рис. 23–37), плохо сохранившихся и имеющих различную хронологию. Подавляющее большинство коллекции изготовлено на гончарном круге и обработано путем обтачивания по всей высоте сосуда (около 97%). Тесто изготавливалось из железистой глины, обычно, с добавлением дресвы (около 89%), реже – песка и дресвы. Большинство сосудов тонкостенные и имеют вогнутое днище, на котором сохранились следы подсыпки. Чаще всего сосуды обжигались в окислительной атмосфере. Коллекция представлена в основном фрагментами горшков, среди

которых выражено несколько форм (рис. 36). Было выделено несколько примеров горшков с S-видным профилем (RF-I, рис. 31: 7, 32: 2, 33: 1, 4), без выразительно выделенной шейки (RF-II, рис. 25: 3, 7; 27: 6; 28: 1, 2; 30: 1, 4; 34: 7) и с прямой или конусовидной шейкой: без венчика, т. нз. сосуды с цилиндрической шейкой (RF-IVA, рис. 24: 1; 29: 8; 32: 8; 33: 7) или с венчиком (RF-IVB и RF-IVC, рис. 23: 4; 27: 1). Единичные горшки характеризуются вогнутой и выразительно отделенной от туловища шейкой (RF-IIIА, рис. 35: 13) или имеет сильно изогнутую форму (RF-IIIВ, рис. 26: 5; 27: 4; 32: 1). Другие типы сосудов единичны и очень плохо сохранились (рис. 26: 11; 30: 11; 35: 12, 14, 15). Чаще всего горшки орнаментированы прочерченными горизонтальными линиями (рис. 27: 1, 6; 28: 1, 2; 31: 7). Только несколько фрагментов (около 2%) орнаментированы несколькими мотивами, обычно горизонтальными линиями в сочетании с волнистыми линиями, насечками или оттисками (рис. 25: 1; 26: 2, 3; 30: 12, 13; 31: 8; 32: 4, 6, 8; 33: 6, 7).

Кроме целиком обточенной керамики в коллекции представлены 48 фрагментов сосудов сделанных вручную или обработанных на гончарном круге только в верхней части. Это изделия с S-видным профилем и прямым венчиком, иногда украшенные прочерченной волнистой линией, реже – горизонтальными линиями (рис. 23: 9; 31: 1, 2; 34: 4–6). Несколько фрагментов (27 ед.) могут быть частью сосудов выполненных в технике спирального налета (рис. 23: 3; 30: 7).

Кроме того, к периоду раннего средневековья можно отнести фрагмент глиняного изделия, возможно, тигля или литейной формы (рис. 38: 1), фрагмент оселка (рис. 38: 2), трубу из рога оленя или косули, вероятно, выполняющую роль оправы (рис. 38: 3), шило (рис. 38: 5), железное кресало (рис. 38: 4) и кремневое кресало (Wawrusiewicz, в сборнике, рис. 2: 1).

Археологические материалы позволяют выделить несколько этапов заселения памятника в раннем средневековье. Основное поселение, где было найдено большинство керамики и все выделенные объекты, может быть датировано второй половиной XI в. или рубежом XI/XII вв. – серединой XIII в. Сосуды этого периода относятся к материалам с позднего этапа городища и селища в Сураже (Krasnodębski, Olczak 2014, гус. 5: 3–5) и с могильника Данилово Мале 1, а также из других центров северо-восточной Мазовии и русско-мазовецкого пограничья, таких как Каменка Надбужна (Rauhut 1957, tabl. 51: 4; 1959, tabl. IV: 14; VI: 10, 14), Браньск (Stankiewicz 1997, tabl. III: 11) и Тыкотин (материалы не опубликованы). Главному поселению предшествовали два отдельных, возможно, краткосрочных этапа заселения. Ранний этап связан с несколькими фрагментами сосудов, лепных или частично обработанных на гончарном круге, которые можно датировать второй половиной VII–VIII вв. Они имеют сходство с материалами с поселения Сураж 119 (Karczewski 1995, s. 25–26 и tabl. II: 1, 3) и с керамикой с Хацек 1 и 1А (Kobyliński, Szymański 2005, s. 63–65 и гус. III-36). Вторая группа состоит из нескольких десятков фрагментов керамики, слабо обточенной на гончарном круге (рис. 31: 3–5). Аналогичные материалы, датированные X – началом XI вв., происходят из самой ранней фазы городища в Сураже и связанного с ним селища (Krasnodębski, Olczak 2014, гус. 5: 1, 2).

В новом времени территория поселения использовалась для хозяйственных нужд. Свидетельствами этого являются прямоугольный погреб (об. 256 – рис. 39; 40) и 41 большая круглая, овальная или четырехугольная яма (рис. 41–45). Для них характерно довольно рыхлое заполнение. Эти объекты были сконцентрированы в западной части памятника и, вероятнее всего, служили для хранения сельскохозяйственной продукции. С этим этапом связано очень мало находок. Это 45 мелких фрагментов сосудов, изготовленных на гончарном круге, которые можно датировать XVII – началом XX вв. Описанные объекты можно отнести ко времени не ранее XIX в.

В большом количестве объектов (88 ед.) не было артефактов, которые могли бы помочь в определении их хронологии. Наибольшую группу среди них составляли небольшие и неглубокие ямы круглой и овальной формы со слабо гумусированным заполнением (рис. 45; 46). К наиболее интересным объектам можно отнести большие ямы 434 (рис. 47) и 90 (рис. 48). Большое количество недатированных объектов можно интерпретировать как столбовые ямы. Также часть каменных и железных артефактов не удалось связать с конкретными этапами заселения памятника (рис. 49).

Это поселение свидетельствует об интенсивном и разнонаправленном использовании этой области в доисторическую эпоху и в эпоху средневековья. Поселение основной фазы вместе с ближайшими памятниками 1 и 7 (см. Krasnodębski, Olczak, Wójcik, в сборнике) образует средневековый поселенческий комплекс, на котором можно проследить развитие и изменение в заселении этой территории на протяжении нескольких столетий, по крайней мере, с XI по XVI вв. Значительная степень разрушения памятника и только частичное его исследование не позволили в полной степени описать его размеры и характер, а так же реконструировать пространственную планировку отдельных поселений.

